

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 61

1958

HÄFTE 2-3

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 5.—

Universitetsbiblioteket
LUND

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1958-likom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämval annan nordisk (samt utländsk). Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, E. FAHLBECK, C. E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, C. WELINDER, S. BOLIN, J. ROSEN, E. GJERSTAD och KRISTER HANELL.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i statsrätt med folkrätt och förvaltningsrätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, samt professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen) och professor G. HECKSCHER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset är 15 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 20 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederborande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i dec. 1957.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

ÅKERMAN, JOHAN och DICKSON, HARALD. Om Stockholmskolans metod	117
STJERNQUIST, PER. Gransområden mellan rättsvetenskap och samhällsvetenskap	141
OJESSON, HENRIK A. Enskilda kammarsändens natur	151
ANDRÉN, NILS. Premiärministerskiftet i Storbritannien 1923	178

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

»Regeringsarbetet». Av ERIK FAHLBECK	190
Väldeltagandet vid omröstningen i pensionsfrågan. Av CARL-ERIK QUENSEL	190
Riks- och länskommittéernas sammansättning i kampanjen inför pensionsomröstningen den 13 okt. 1957. Av BINN BERGSTRAND	194
Till Montesquieus maktodelningslära. Av LARS FRYKHOLM	203
Konflikten mellan Lenin och Stalin i den nationella frågan och den nya sovjetlitteraturen. Av JURII BORIS	206
Indien 1947—57. Experiment i demokrati. Av KARLREINHOLD HÄLLQUIST	211

LITTERATURGRANSKNINGAR

Nils Regnier, Svensk juridisk litteratur 1865—1956. Anm. av ERIK FAHLBECK	220
Nils Herlitz, Svenska statsrätts grunder. 2 uppl. Anm. av HANS CAVALLI	221
Akademikerräkningen 1955. SOU 1957: 51. Anm. av BO ISRAELSSON	223
Alf Kaartvedt, Kampen mot parlamentarismen 1880—1884. Anm. av BENGT ALEXANDERSON	226
Arthur S. Link, Wilson. The road to the White House, m. fl. Anm. av RIKARD HAMMARSTRÖM	233
Edward McWhinney, Judicial review in the English-speaking world. Anm. av LARS FRYKHOLM	237
Tidskriftsoversikt. Av SVEN-OLA LINDBERG	239

OM STOCKHOLMSSKOLANS METOD

EN EKONOMISK-TEORETISK DISKUSSION

Av Professor JOHAN ÅKERMAN, Lund, och
Professor HARALD DICKSON, Göteborg

Det säges att i en författares verk »stilen är mannen själv»; på samma sätt kan man påstå, att i en ekonomisk teori metoden och den redovisade eller icke redovisade kunskapsteorien utgör modellens kärna. Under sådana omständigheter är det förvånande och beklagligt, att metoddiskussion inom och framför allt *mellan* skilda ekonomiska forskningsriktningar är så sällsynt.

Det är intressant att jämföra 1930-talets två viktigaste ekonomisk-teoretiska skolor, Keynesläran och Stockholmskolan, från denna synpunkt. Båda föregingos av förebådande verk, Keynes' »Treatise on Money» (1930) och Myrdals »Prisbildningsproblemet och föränderligheten» (1927), vilka huvudsakligen syntetiserade tidigare uppfattningar — Fishers och Wicksells, respektive Cassels och Frank Knights. Båda riktningarna togo under 1930-talet sin normativa utgångspunkt i en viss situation, världsdepressionen 1930—33, och båda inriktade sig på prisstegring och full sysselsättning; i Keynes »General Theory» är det främst multiplikator teorien som kommit i förgrunden; inom Stockholmskolan internationellt mest kända verk, Lindahls »Studies in the Theory of Money and Capital» (1939) och Lundbergs »Studies in the Theory of Economic Expansion» (1937), tar den ekonomisk-politiska frågeställningen sikte på prisnivåns reglering i omvänd proportion till produktiviteten respektive kumulativ ekonomisk expansion. Stockholmskolan gemensamma nämnare är emellertid *förväntningsteorien*,¹ och det är denna som här skall diskuteras.

¹ Ordet *förväntning* används här i vidsträckt bemärkelse: »subjektets» (företagets och/eller konsumentens) planer uppfattas som dess förväntningar rörande det egna framtida handlandet.

Ännu en likhet mellan Keynes och Stockholmskolans representanter bör emellertid observeras. Båda bortse i stor utsträckning från de kunskapsteoretiska frågorna, och jämförelser med andra forskares metod äro tunnsådda. Teorien blir därför ett slutet system utan tydligt angivna förbindelser med den institutionella och strukturella verklighet som behandlas och nästan utan redovisade anknytningar till andra sätt att se på samma problem. Men på denna punkt framträder även en slående olikhet mellan Keynesläran och Stockholmskolans: »General Theory» blev föremål för en synnerligen intensiv metodanalys, som bland annat även grundligt diskuterade teoriens verklighetsunderlag och metodologiska premisser, medan den internationella diskussionen av Stockholmskolans metod varit ytterligt knapphändig — om man nämner Alvin Hansen, Shackle och Turvey har man utpekat alla som utom Norden på allvar kommenterat Stockholmskolans metod. Även inom Norden har diskussionen varit mycket sporadisk.²

Det är mot denna bakgrund, som vi här önska sammanfatta vår uppfattning om Stockholmskolans metod (förväntningsteorien) Detta sker så, att en huvudsakligen kritisk tes framlägges av Johan Åkerman, varefter denna diskuteras av Harald Dickson. I ett avslutande gemensamt avsnitt fastställa vi i några punkter vari vi äro överens samt i vilka avseenden vi ej kunnat nå enighet och belysa därvid orsakerna till vårt olika sätt att se.

Johan Åkerman: Förväntningsteoriens dilemma. Jag skall söka visa, att varje viktigt led i Stockholmskolans förväntningsteori, främst representerad av Lindahls och Lundbergs ovannämnda skrifter, vid kunskapsteoretisk och metodologisk analys visar sig inrymma ett *dilemma*. Med dilemma menar jag vad man vanligen menar med denna term: »Svårighet att välja mellan två stridiga möjligheter eller krav». Generellt kan det sägas, att dilemmat i varje led beror på det faktum, att Stockholmskolans stått kvar på den klassiska traditionens, närmast Marshalls, uppfattning om förhållandet mellan momentana marknadssamband och samhällsekonomiska förlopp.

² Den inomnordiska diskussionen har nästan helt ägt rum i *Ekonomisk Tidskrift*: 1937 (Johan Åkerman), 1941 (Tord Palander, Bertil Ohlin, Erik Lindahl), 1943 (Bertil Ohlin, Jørgen Pedersen, Johan Åkerman), 1944 (Hans Brems), 1948 (Erik Lundberg), 1953—54 (Ragnar Bentzel och Bent Hansen, Johan Åkerman), 1956—57 (Johan Åkerman, Harald Dickson).

Mikrosfärens företagsplanering anses kunna förklara makrosfärens processer, exempelvis av kumulativ art. I mikrosfären finnes vanligen bara *ett* planerande (och handlande) subjekt och i en första approximation behöver företagsplanen ej beakta samhällets verkliga institutionella och strukturella egenskaper — X-samhället utgör ramen. I makrosfären finnas flera agerande grupper, vilkas blickfält (framtidsperspektiv) äro olika långa och av varierande längd; det är också nödvändigt att primärt beakta samhällets institutionella och strukturella form. Generaliserad företagsekonomi kan ej förklara makroprocesser, när generaliseringen innebär en enkel summering av mikroplaner. Mycket schematiskt uttryckt kan det sägas, att dilemmat i varje viktigt led av Stockholmsskolans teori uppkommer på grund av en överförenklad uppfattning, *dels* om förhållandet mellan »delen och det hela», *dels* om »det helas» (sammansättningsstrukturs) föränderlighet. Ytterst går denna överförenkling tillbaka på den klassiska ekonomiens filosofiska upphov, naturfilosofien, som ledde ekonomerna till en analys av begrepp inom en strukturkonstant atomistisk naturlig ordning. Frågan synes alltså gälla fundamentala verklighetsproblem, icke logiska fel inom en sluten teorikomplex. Men det faktum, att Stockholmsskolans teori på viktiga punkter måst ta ställning till reella företeelser har ändå fört till ett logiskt dilemma i varje viktigt led. Man har nämligen tvungits förutsätta, att makroprocessen överensstämmer med en summa av mikroplaner — därmed blev dilemmat påtagligt ehuru hittills icke erkänt.

Med denna utgångspunkt är det ändamålsenligt att uppdelningen i tre avdelningar avseende mikro-teori, förhållandet mellan mikro- och makrosfären samt makro-teori.

I. Mikro-teori. Samband mellan planer och beslut. Förväntningsteorien i Stockholmsskolans utformning räknar med planer i en mycket speciell betydelse. Metodologiskt sett ha dessa planer stor likhet med Marshalls efterfrågekurvor och Keynes' benägenheter; de äro enligt Lindahls definition³ »the explicit expression of the economic motives of man as they become evident in his economic actions». I en annan formulering av Stockholmsskolans planbegrepp⁴ äro planerna att uppfatta som de handlingsalternativ, vilka de rationella subjekten bestämt sig för att förverkliga.

³ E. Lindahl, a. a., s. 37.

⁴ Ragnar Bentzel o. Bent Hansen: »On Recursiveness and Interdependency in Economic Models», *Review of Economic Studies* 1954—55, s. 156.

Det är i två avseenden, som ett dilemma framträder beträffande förhållandet mellan planer och beslut. För det första synes det ogörligt att betrakta en sådan planteori som en förklaring av de faktiska besluten. Jag har sökt visa, att alla ekonomiska beslut med längre perspektiv — säg med längre blickfält än ett år — stå under intryck av exogena katalysatorer: investeringsbeslutet frigörs sålunda som regel av en teknisk prognos, beroende på att man anser att ifrågavarande teknik »har framtiden för sig», eller av tilltron till fortsatt inflation, eller av rent politiska värderingar såsom i fråga om statens investeringar för sociala ändamål och för försvar.⁵ Utan tvivel gör Stockholmsskolans förväntningsteori anspråk på att i någon mån motsvara de ekonomiska subjektens sätt att planera och besluta, men ett dilemma skulle uppkomma, om man sökte jämföra den generella förväntningsmodellen med verkligheten: i så fall måste planbegreppet ändras, så att det kan kombineras med beslutsmomentet och därtill måste det generella beteendemönster, som förväntningsteorien räknar med, differentiera mellan konsument-, företags- och statsbeteende.

För det andra uppkommer ett dilemma, om man vill sammanställa Stockholmsskolans planbegrepp med frågeställningen i de enqueter som numera, särskilt i U. S. A., genomförs för att belysa företagarnas marknadsförväntningar och investeringsplaner. Svaren på sådana enqueter ge ej någon klar upplysning om »planer» i Stockholmsskolans mening, utan de motsvara en legering med ovisst sammansättning av specifika planer, marknadsförväntningar och olika grader av subjektiv tillförsikt. Hur skall förväntningsteoriens planbegrepp förändras, om man vill tänka sig empirisk prövning av begreppet som en möjlighet?

Stockholmsskolans förväntningsteori uppfattad som en företags-ekonomisk kalkylmodell är alltså öppen för kritik, men teorien har utan tvivel stimulerat den empiriska forskningen. Förväntningsteoriens bristande realism och relevans och logiska inkonsistens växer i samma mån man närmar sig makro-sfärens processer.

II. Förhållandet mellan mikro- och makro-sfären.
1. Den generaliserande företagsekonomien. Stockholmsskolans förväntningsteori bygger på företagarnas förväntningar — på denna punkt har Myrdals grepp på ämnet blivit bestående. Det

⁵ J. Åkerman: »De ekonomiska beslutens katalysatorer», Ekonomisk Tidskrift 1956.

är alltså icke frågan om en decisionsmodell, i vilken producenternas gränsproduktiviteter och konsumenternas preferenssystem ingå som likvärdiga premisser, medan staten genom att införa vissa mål kommer det interdependenta systemet att ge ett visst utslag. Förväntningsteorien utgår från företagarnas planer, alltså mikro-enheter; ex post »data», representerande »marknaden» — uppfattade som makrostörheter — ha formell betydelse som tänkta utgångspunkter för en ny plan. Men *teorien* är anticipationsteori — »endast ex ante ingår i teorien» sades ofta på Marstrandsmötena under 1930-talet.

Då uppställer sig frågan: Hur förhåller sig företagsplanerna till aggregaten av makro-typ, som uppträda i en monetär jämviktsförväntningsteori? Dessa aggregat avse exempelvis konsumtion, sparande, investering och måste uppfattas som enkla summor av motsvarande mikro-enheter. Kan man summera mikro-planer till makro-planer, såsom man i nationalbudgeten anser sig kunna summera delposter till totalsummor? Det är Lindahls förtjänst, att han direkt bejakat denna fråga,⁶ medan de övriga av skolans forskare glida över det fundamentala problemet. Men är en sådan enkel lösning av summeringsproblemet berättigad?⁷ Förhåller sig exempelvis investeringen inom ett samhälle till övriga ekonomiska samhällsvariabler på samma sätt som företagets investeringsplaner till övriga i företagsplanen ingående handlingsparametrar och förväntningsvariabler? I det klassiska stationära economic-man-samhället kunde man kanske förutsätta, att de genom den fria konkurrensen nivellerade företagen genom sina planer åstadkomma det ekonomiska skeendet. Men kan man i det moderna progressiva samhället med dess av staten och organiserade grupper betingade händelseutveckling förut-

⁶ A. a., s. 53.

⁷ Hur lätt man ännu inom Stockholmskolan tar på summeringsproblemet framgår av följande yttrande av K. O. Faxén i hans gradualavhandling »Monetary and Fiscal Policy under Uncertainty», Stockholm 1957, s. 32: »About a hundred years before the Stockholm School Cournot demonstrated the sequence of adjustment of price and quantity in a duopoly situation. *The innovation of the Stockholm School lies in the application of this method to the problem of total economy — to monetary and fiscal policy — by studying aggregates of buyers and sellers on interrelated markets — the market for final products, for factors of production and for credit.*» (Min kursiv). Frånsett allt redan Jevons med sina »trading bodies» föreslog »aggregates of buyers and sellers» och frånsett att Keynes ansetts ha äran av studiet av aggregat (konsumtion, investering etc.), så visar Faxéns uttalande fullt klart, att man inom Stockholmskolan fortfarande anser sig kunna summera mikro-planer till »makro-planer» eller makro-förlopp.

sätta, att en analys av företagsplaner leder till en förklaring av makro-processerna?

2. Periodbegreppet. Uppspaltningen av förloppet i ett antal perioder stammar ursprungligen från Böhm-Bawerks och Wicksells kapitalmodell, vilken via Aftalion nådde D. H. Robertson, som införde »days» som registreringsperioder i prisanalysen. I Stockholmskolans förväntningsteori blir perioden, »ett dygn», ett bindeled mellan mikro-förväntningar och makro-process: i periodskarvarna mötes mikro ex ante och makro ex post, och på grundval av denna konfrontation uppgöres en plan. Stockholmskolans formella förväntningsresonemang säger endast, att ny plan uppgöres på grund av »skillnaden mellan ex ante och ex post», men i motsats till mikro-enhetens antecipationer måste ex-post betyda en makro-storhet, vanligen ett pris på »marknaden».

Som Stockholmskolan förutsätter att nya planer endast konstrueras i periodskarvarna, måste perioden göras ytterligt kort.⁸ Om man — som Lindahl — säger, att periodlängden bör vara »relatively long» (för att innefatta produktions- och investeringsprocesserna) men *också* »fairly short» (för att beakta anpassningsprocesserna på marknaden), så har man utsatt sig för en *reductio in absurdum*. Klarar man dilemmat genom att tala om ett till tiden obestämt »dygn»? Säkerligen icke.

Orsaken till detta dilemma är återigen det faktum, att Stockholmskolan utgår från företagsplaner, varför det nödvändigtvis tidskrävande och komplexa makro-skeendet måste tvingas in i företagskalkylen. Kumulativa och cykliska makro-processer låta sig uppenbarligen ej förklara med en dylik metodik, ty sådana processer uppkomma genom en icke planerad samverkan och konflikt mellan

⁸ Se H. Dickson: »Grundzüge der schwedischen Wirtschaftstheorie, vor allem der Stockholmer Schule, während der letzten 25 Jahre», Weltwirtschaftliches Archiv, 1952, s. 58: »Nach dieser verlaufsanalytischen Methode nimmt man an, dass alle Revisionen von Plänen nur an den Periodengrenzen vorkommen. Dazwischen, d. h. innerhalb der Periode selbst, sollte aber niemand in der betreffenden Wirtschaft seine Pläne revidieren. Damit diese Annahme irgendwie der Wirklichkeit entspricht, muss man offenbar mit sehr kurzen Perioden rechnen, sodass die Periodengrenzen recht dicht aufeinander folgen. Ja, strenggenommen müsste man vielleicht sogar mit unendlich kurzen Perioden rechnen, da es in der Wirklichkeit so gut wie ununterbrochen vorkommt, dass Personen ihre ökonomischen Pläne revidieren. Wenn man aber mit sehr kurzen Perioden, z. B. Tagen, arbeitet, so wird die Methode in vielen Fällen unanwendbar.» (Min kursiv).

skilda grupper anläggande olika långa och därtill varierande blickfält. Jag har föreslagit en annan — logisk och realistisk — lösning, som undgår dilemman: Hela den tidsekonomiska konstruktionen vilar på uppdelningen i aktivitetsperioder av olika längd.⁹

III. Makro-teori. 1. Kausalanalys och kalkylmodell. Liksom hos Marshall och Keynes finner man hos Stockholmsskolan en teori, som på en gång vill vara begreppsdefinition, förklaring av väsentliga nationalekonomiska sammanhang och modell för ekonomisk politik. Liksom Marshall och Keynes gör Stockholmsskolan också anspråk på att framlägga en allmän teori, som kan tillämpas på skilda institutionella lägen, skilda strukturer, skilda konjunkturfaser. Teoriens logiska samband äro alltså *primära*, tillämpningen och den hypotetiska prövningen med reella situationer ett sekundärt moment.

Gentemot en sådan uppfattning har jag gjort gällande, att det teoretiska arbetet bör byggas »underifrån»: först bör man bestämma t. ex. statens andel av nationalinkomsten, de monopolistiska organisationernas makt som beslutsenheter, det gällande läget i en kumulativ pristrend och i en eventuell cykel och därefter på detta underlag bygga en relevant kalkylmodell för ekonomisk politik. Denna *dualistiska* metod kan förhindra, att man på basen av en »allmän» teori föreslår ingrepp, som ej passa till det förhandenvarande läget. Jag måste även här ånyo peka på det faktum, att Wicksells modell om sambandet mellan realränta, låneränta och prisnivå¹⁰ klart och uttalat grundades på en kausalanalys av den sekulära prisfallsperioden 1873—1896 med dess institutionella ram: den internationella guldmyntfoten. Det är karakteristiskt för den neo-klassiska reaktionen, att den dels upphöjde »Wicksells lag» till en alltid- och allestädes giltig modell, dels förnekade Wicksells uppfattning om de kumulativa processerna: Davidson och efter honom Lindahl gjorde gällande, att i enlighet med Marshalls marknadsprincip borde prisnivån röra sig i omvänd proportion mot varuvolymer. I Stockholmsskolans teori har jämviktsprincipen och kvantitetsteorien påverkat tankegången långt mer än Wicksells idé om den kumulativa rörelsen bort från jämvikten. Wicksells kausalanalys, som är hans största

⁹ Se J. Åkerman: »Ekonomisk kausalitet», Lund 1936. — I J. Åkerman: »Ekonomisk teori», I, Lund 1939, s. 250—257 har ett finit blickfältsbegrepp använts för att definiera skilda jämvikts- och föränderlighetsföreteelser.

¹⁰ K. Wicksell: »Geldzins und Güterpreise», Jena 1898.

bidrag till nationalekonomien, är ej representerad inom Stockholmskolan.

2. Beslutsenheternas differentiering. I en företagsekonomisk kalkyl behöver man i en första approximation icke bekymra sig om att utpeka subjektet: det gäller företagaren och hans planer; hans utbud mötes av efterfrågan. Detta är Marshalls problematik, i vilka nationalekonomiska sammanhang »förklaras» med handels affärstermer. Hos Ricardo hade man en sociologiskt fotad specificering av de agerande parterna: kapitalister, jordägare och arbetare. Med Marshall, Keynes och Stockholmskolan blir det däremot *begreppen* som handla: investering, konsumtion, sparande — alltså tänkta variationer i storleken av totalitetsbegreppens värden; dessa begrepp sammanfalla ej med några redovisade specifika socialgrupper. Ja, på Stockholmskolan »höga abstraktionsnivå» är det »planerna» som agera, utan att man som regel riktigt vet, om planernas bärare äro företagare eller konsumenter eller offentliga organ eller alla dessa samtidigt.

En relevant teori bör kunna svara på frågan: *Vem* handlar? Att man ej fått svar på denna punkt vare sig av Keynes eller av Stockholmskolan beror antagligen dels på det förhållandet att precision skulle knyta teorien till ett politiskt program — Keynes uteslöt lönenivån som variabel av denna grund —, dels på det faktum att en teori, som baseras på företagsplaner, icke kan kompletteras med andra agerande subjekt, t. ex. staten; en sådan komplettering skulle innebära konstruktionen av en helt ny teori.¹¹

3. Överbestämda modellsekvenser. Tiden brukar vara en sanningssägare även beträffande ekonomiska teories halt. Av Stockholmskolan produktion ha två bidrag stått sig särskilt väl, Gunnar Myrdals »*Vetenskap och politik i nationalekonomien*» (1930) och sista kapitlet, om modellsekvenser, i Erik Lundbergs arbete om den ekonomiska expansionens teori (1937). Modellsekvenserna utgöra en deduktiv parallell till Jan Tinbergens induktivt konstruerade »*explanation*» (med »*time-lags*») av de cykliska variationerna. Som sådana ha de ett obestridligt värde. Medan Walras' interdependenssystem anger det slutliga jämviktsläget efter en oändlig, *beträffande förloppet obekant*, anpassningsprocess, så beskriver Lundbergs se-

¹¹ Faxén har emellertid i sin nyssnämnda gradualavhandling (s. 130 ff.) använt »*partition trees*» om samband mellan konsekutivt-alternativt handlande subjekt. Denna differentiering av beslutsenheterna är intressant och bör stimulera till fortsatt analys enligt denna linje.

kvenser de skilda förloppen med utgångspunkt i olika premisser för var och en av de tio modellerna.

Emellertid äro modellsekvenserna behäftade med ett logiskt fel, beroende på att de också velat innefatta Stockholmskolans förväntningsteori. Detta tillskott bidrar även till att minska sekvensernas realism. Det säges nämligen, att det i periodskarvarna uppkommer en differens mellan *ex ante* och *ex post* och att denna differens utlöser nya planer, som leda till nya *ex ante*-värden.

Men alla variabelernas förlopp från period till period äro numeriskt givna och förutbestämda genom de i initiallaget (T_0) givna premisserna. Enligt dessa premisser bestämmas exempelvis differensen i varje periodskarv mellan planerad bruttoinvestering och planerat bruttosparande. Om man då tillägger att *förväntningarna* i var periodskarv utlöser nya planer, har man till det i T_0 determinerade förloppet lagt ännu en bestämningsfaktor, som dock i själva verket icke inverkar på detta förlopp. Det är alltså ett ologiskt tillägg, som gör systemet överbestämt. Om man har ett simultanekvationssystem med lika många ekvationer som obekanta, har man nödvändiga och tillräckliga data för att lösa systemet; lägger man till, att även andra data måste vara kända, begår man ett logiskt fel. Samma är förhållandet med Lundbergs sekvenser, då dessa utöver initiallagets data även anses beroende av en av subjektet genomförd sammanställning av *ex ante* och *ex post* i periodskarvarna. Lundbergs sekvenser ha med rätta ansetts belysa förloppet under ett kumulativt uppsving som led i en konjunkturrell eller sekulär expansionsprocess, men av litteraturen framgår att man därvid som regel bortsett från förväntningsresonemangen, varjämte perioderna förmodats vara *mycket* långa vid jämförelse med Stockholmskolans vanliga, ytterligt korta, perioder. Liksom hos Tinbergen anses modellsekvensernas förlopp framdrivas av »time-lags» utan specifika *ex ante*—*ex post*-relationer i periodskarvarna. Detta förhållande visar ånyo förväntningsteoriens ringa förklaringskraft beträffande makro-processer.

4. Rent ekonomiska makro-processer? Jag har i korthet steg för steg följt Stockholmskolans metod från den rena mikro-teorien till teorier, som anses vara fullödiga förklaringar av makro-processerna. Det har därvid visat sig, att Stockholmskolan knappast med sin egen teori om mikro-förväntningar och perioder kan få grepp på det makro-ekonomiska skeendet, exempelvis av kumulativ och cyklisk art. För att tyda sådana allmänna ändringar måste man ha tillgång till en teori av makro-typ och taga ställning till förhål-

landet mellan mikro-planer och makro-process, vilket skulle betyda att summeringsproblemet verkligen beaktas, även om det ej »löses». Därtill får man vara beredd att överskrida den rent ekonomiska gräns, som uppdragits av Marshall, Keynes och Stockholmsskolan.

Harald Dickson: Kommentar till Johan Åkermans kritik. Stockholmsskolans teori har »på viktiga punkter måst ta ställning till reella företeelser». Detta faktum här, säger J. Å., »fört till ett logiskt dilemma i varje viktigt led», eftersom man har »tvungits förutsätta, att makro-processen överensstämmer med en summa av mikro-planer». Dilemmat är, säger han, »påtagligt ehuru icke erkänt». Min uppgift är att diskutera frågan, i vad mån dessa påståenden om Stockholmsskolan är berättigade, och jag skall därvid följa J. Å:s framställning punkt för punkt. Men först skall några kompletterande ord sägas om avgränsningen av begreppet *Stockholmsskolan*.

Första gången namnet »Stockholmsskolan», »the Stockholm school» e. d. förekom i tryck var förmodligen i Bertil Ohlins uppsats »Some notes on the Stockholm theory of savings and investment», vars första del publicerades i marsnumret av *Economic Journal* 1937. Ohlin går i sin framställning tillbaka till Knut Wicksells »Geldzins und Güterpreise» (1898), och om den där framställda kumulativa processen säger han, att den »proved to be an important 'type model' of economic development, i. e., a 'model sequence'». Sedan nämner han Gunnar Myrdals »Prisbildningsproblemet och föränderligheten» (1927) och — som den tredje avgörande faktorn i stockholmsteoriens utveckling — Erik Lindahls »Pennypolitikens medel» (1930), där Wicksells förloppsteori utvecklas med hjälp av bl. a. Myrdals förväntningsteori. Skrifterna av Wicksell, Myrdal och Lindahl var, säger Ohlin, den teoretiska bakgrunden för de undersökningar, som för Arbetslöshetsutredningens räkning utfördes av fyra nationalekonomer, nämligen Dag Hammarskjöld, Alf Johansson, Gunnar Myrdal och Ohlin själv. Och sedan följer det uttalande, där namnet »Stockholmsskolan» introduceras:

»The high degree of unanimity between the writers mentioned, and the fact that they were all influenced by the Wicksell-Myrdal-Lindahl writings and by Cassel with regard to the anticlassical approach to price and distribution theory, make it justifiable to talk about a Stockholm school of thought. (The only non-resident in Stockholm is Lindahl, who worked in Stockholm for many years.)

It must not be supposed, however, that the different members of this school agree on everything.»¹

Samma år som Ohlins uppsats (1937) publicerades Erik Lundbergs gradualavhandling, »Studies in the Theory of Economic Expansion». Den omständigheten, att den ingår i serien Stockholm Economic Studies, har kanske bidragit till att beteckningen »Stockholm» har kommit att slå igenom internationellt, när det gäller den ifrågavarande teoretiska riktningen.

Johan Åkerman har i sin ovan framlagda kritiska tes låtit Stockholmsskolan främst representeras dels av Lundbergs nyss nämnda avhandling, dels av Lindahls »Studies in the Theory of Money and Capital» (1939). Urvalet förefaller mig lämpligt. Lundbergs modellförlopp har internationellt blivit mycket uppmärksammade, och i Lindahls bok ingår (som del 2) en översättning av det för Stockholmsskolans utveckling synnerligen betydelsefulla arbetet »Penningpolitikens medel». Men ett för vår diskussion ännu viktigare inslag i Lindahls bok är den nytillkomna första delen: »The dynamic approach to economic theory», där hänsyn har tagits bl. a. till Myrdals, Ohlins och Lundbergs nämnda skrifter och till Ingvar Svernilsons »Ekonomisk planering» (1938).

I. Mikro-teori. Samband mellan planer och beslut. J. Å. säger, att Stockholmsskolan »räknar med planer i en mycket speciell betydelse», och med denna utgångspunkt beskriver han två olika dilemman. Själv vill jag inte förneka förekomsten av ett dilemma i detta sammanhang, men jag är inte övertygad om att detta är identiskt med något av dem som J. Å. nämner. Om jag har uppfattat Stockholmsskolan rätt, så kan man hos den inte finna bara *ett* utan åtminstone *två* planbegrepp, och jag tror att denna dubbeltydighet har vuxit fram ur det dilemma, som jag nu skall försöka beskriva.

När Lindahl skall klargöra vad han menar med en *egentlig plan* (»plan» in the strict sense), utgår han från den *planering*, som resulterar i en sådan plan. Han säger, att man i planeringen kan urskilja två faser: 1. de intellektuella *prognoserna* av framtida förlopp under alternativa antaganden om det planerande subjektets handlande; 2. den värdering och det beslut, varigenom ett *val* mellan alternativen kommer till stånd. »The actions of the individual pre-

¹ Economic Journal, vol. 47 (1937), s. 57. — I samband med Arbetslöshetsutredningen nämner Ohlin också Gösta Bagge, men huruvida han räknar även denne till Stockholmsskolan framgår ej klart av sammanhanget.

scribed in the selected alternative represent the 'plan' in the strict sense.»²

Jag tror inte att man misstolkar Lindahl, om man säger att en egentlig plan i hans mening är ett handlingsprogram, som det ifrågasvarande subjektet genom en *medveten jämförande värdering* och ett *medvetet beslut* har valt ut bland två eller flera övervägda alternativ för handlandet.

För att förstå det dilemma, som sammanhänger med Lindahls planbegrepp, måste vi också lägga märke till det antagande, som Lindahl själv betecknar som sin enda »*basic assumption* about the behaviour of the individuals concerned», nämligen att »their actions, for a shorter or a longer period in the future, represent merely the fulfilment of certain plans, given at the beginning of the period and determined by certain principles which it is possible to state in one way or another». Frågan, huruvida detta antagande är realistiskt eller icke, är, säger Lindahl, »a test of its suitability». Han framhåller, att förekomsten av planering är tydlig i *somliga* fall — särskilt i fråga om staten och kommunerna och i viss mån även i fråga om privata företag och hushåll. Men han säger också, att det finns fall, där antagandet att ekonomiskt handlande är resultatet av planering kan förefalla »more difficult to apply». Man kan, säger han, knappast påstå, att varje individ har en klar uppfattning om de ekonomiska handlingar, som han kommer att utföra under en framtida period.³

Genom sitt antagande, att allt ekonomiskt handlande är planerat, har Lindahl ställt sig själv inför ett dilemma: han måste *antingen* erkänna att hans teori brister i fråga om psykologisk realism *eller* modifiera sitt antagande. I denna situation väljer han den senare möjligheten. Men han modifierar inte antagandet genom att förändra dess *form* utan genom att ge en ny innebörd åt ett av de ord som han använder för att formulera antagandet: »We may ... without danger proceed to generalize our notion of 'plans' ...» Resultatet av planbegreppets »generalisering» är den av J. Å. citerade plandefinitionen: »the explicit expression of the economic motives of man, as they become evident in his economic actions».

I mitt tycke är det en tvivelaktig metod att på detta sätt göra våld på språket, och åtminstone *en* Stockholms-ekonom, nämligen Bertil

² Erik Lindahl, *Studies in the Theory of Money and Capital*, 1939, s. 40.

³ *Ib.*, s. 36 f.

Ohlin, har i tryck sagt sig »erkänna att det icke är alldeles lätt att få grepp på innebörden av Lindahls planbegrepp».⁴ Förmodligen skulle en hel del missförstånd kunna undvikas genom att ordet »plan» endast bleve använt »in the strict sense». För de omedvetna s. k. planerna finge man då hitta på en annan term, t. ex. »benägenhet» eller »handlingstendens». I detta sammanhang kan nämnas, att George Katona i sina enkätundersökningar skiljer mellan »outlays of choice» och »habitual outlays».⁵

J. Å. säger, att Stockholmsskolans förväntningsteori utan tvivel har stimulerat den empiriska forskningen. I detta instämmer jag på det kraftigaste, samtidigt som jag stryker under vikten av att den empiriska forskningen går hand i hand med en grundlig diskussion av begrepp och metoder.

II. Förhållandet mellan mikro- och makro-sfären.
1. Den generaliserade företagsekonomien. Beträffande denna fråga har jag inte uppfattat Stockholmsskolan på samma sätt som J. Å. Under Marstrandsmötena under 1930-talet skall man enligt J. Å. ofta ha sagt, att »endast ex ante ingår i teorien». Jag tror att detta bör sammanställas med en sak som kommer fram i Ohlins ovan nämnda artikel av år 1937. Myrdal hade i sin stora uppsats »Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der geldtheoretischen Analyse»⁶ infört en analys av inkomst- och kapitalvärden med hjälp av begreppen *ex ante* och *ex post*. Om denna analys säger Ohlin:

»In fact, it seems most useful in a *period analysis* of the type which Lindahl and myself are using, while Myrdal views it with *some scepticism*.»⁷

I motsats till Myrdal var Ohlin själv sålunda klart positivt inställd till en periodanalys, genomförd med hjälp av begreppen *ex ante* och *ex post*, och hans uppsats går till väsentlig del ut på att klargöra principerna för en sådan periodanalys. Lundbergs samma år (1937) publicerade avhandling är också i hög grad inriktad på förloppsanalys med hjälp av periodindelning. Detta har bidragit till att denna typ av dynamisk analys har kommit att betraktas som någonting utmärkande för Stockholmsskolan — trots att Myrdal som sagt ställde sig en smula skeptisk till den. Se t. ex. Bentzel och Hansen; som i sin redogörelse för Stockholmsskolans jämvikts-bristanalys

⁴ Ekonomisk tidskrift, 1941: 2, s. 175.

⁵ Contributions of Survey Methods to Economics, ed. L. R. Klein, 1954, s. 50.

⁶ I »Beiträge zur Geldtheorie», utg. av F. A. Hayek, 1933.

⁷ Economic Journal, 1937, s. 55.

framhåller »the well-known necessity of working with both *ex ante* and *ex post* magnitudes in economic theory».⁸

I slutet av sista stycket frågar J. Å., om man i det moderna progressiva samhället med dess av staten och organiserade grupper betingade händelseutveckling kan förutsätta, att en analys av företagsplaner leder till en förklaring av makro-processerna. Säkerligen finns det inte någon inom Stockholmsskolan, som vill påstå, att en analys av företagsplaner kan ge en uttömmande förklaring av makroprocesserna. Lindahl tar i »Studies» hänsyn inte bara till privata företag och hushåll utan också till »public bodies»,⁹ och efter kriget har både Lindahl själv och många andra, t. ex. Lundberg och Hansen, också beaktat arbetsmarknadens organisationer.

Tidigare i samma stycke frågar J. Å.: »Kan man summera mikroplaner till makroplaner, såsom man i nationalbudgeten anser sig kunna summera delposter till totalsummor?» När Lindahl bejakar denna fråga, förutsätter han — som nyss framhållits — att allt handlande under en period överensstämmer med någonting som han kallar »planer» och som förelåg vid periodens början. Om dessa planer är numeriskt bestämda och dessutom kända, finns det naturligtvis inte något principiellt hinder för att man skulle kunna summera belopp som ingår i olika planer. Och med hjälp av planerna för en kort period framåt borde man kunna förutse det faktiska handlandet under denna korta period.

2. Periodbegreppet. Den period, som J. Å. här avser, är Stockholmsskolans makroanalytiska period, av Lindahl kallad »the period of registration» with respect to the variables studied by the economist».¹⁰ J. Å. karakteriserar denna period korrekt, när han säger att den i Stockholmsskolans förväntningsteori blir »ett binde-medel mellan mikro-förväntningar och makro-process». Emellertid har jag en del att erinra mot hans sätt att förklara denna kortfattade karakteristik. Han säger, att »mikro *ex ante*» och »makro *ex post*» möts i periodskarvarna och att en ny plan uppgöres på grundval av denna konfrontation, och sedan säger han att — i motsats till mikro-enhetens anticipationer — »*ex-post*» måste betyda en makro-storhet, vanligen ett pris på »marknaden».

⁸ »Review of Economic Studies», vol. 22 (1954—55), s. 156.

⁹ Lindahl, a. a., s. 50 f. (där han hänvisar till J. Å.) och 77 f.

¹⁰ Lindahl, a. a., s. 54. I sakregistret används det kortare uttrycket »period of registration of the economist» (i motsats till »period of registration of planners»).

Detta stämmer inte med Lindahls »Dynamic Approach to Economic Theory» (del 1 i »Studies»). De där förekommande makrostorheterna *ex post* är summor av *mikro-storheter ex post*, och dessa mikro-storheter spelar en synnerligen viktig roll. Ett subjekts planering i en periodskarv antages nämligen vara beroende av bl. a. subjektets egna *ex-post-storheter* för den närmast föregående perioden, t. ex. dess egen försäljning under denna period. Har t. ex. försäljningen blivit större *ex post* än den var enligt beräkningarna *ex ante*, så kanske planen för de följande perioderna revideras i riktning mot större inköp av produktionsfaktorer. Planeringen sker sålunda på grundval av (bl. a.) en konfrontation mellan mikro *ex ante* och *mikro ex post*.

Det erkännandet skall emellertid göras, att *mikro ex post* i vissa fall överensstämmer med *makro ex post*. J. Å. nämner ett pris på »marknaden» och syftar då förmodligen på en modellmarknad med »perfect competition», där ju priset på ett eller annat sätt blir lika för alla och där värs och en pris (mikro) alltså överensstämmer med marknadens genomsnittliga pris (makro). Modellmarknader av denna typ spelar en viktig roll i Lindahls äldre skrifter (del 2 och 3 i »Studies»), men i hans nyare och mer generella teori (del 1 i »Studies») kommer de endast med som specialfall.¹¹

I avsnittets andra stycke säger J. Å., att man utsätter sig för en *reductio in absurdum*, om man — som Lindahl — säger, att perioden bör vara både »relatively long» och »fairly short», och med ett citat visar han, hur jag för några år sedan framhöll konflikten mellan å ena sidan kravet på analytisk hanterlighet (enligt vilket perioderna i regel bör vara tämligen långa) och kravet på psykologisk realism (enligt vilket perioderna i regel bör vara mycket korta).¹² Detta dilemma hade emellertid långt tidigare framhållits och diskuterats av företrädare för Stockholmsskolan. Sålunda säger Lundberg (1937), att man måste välja periodlängd med hänsyn till föremålet för undersökningen och att man vid makroanalys tvingas

¹¹ Se särskilt diskussionen under rubriken »Disequilibrium and equilibrium methods in the theory of price movements», Lindahl, a. a., s. 60 ff.

¹² I mitt av J. Å. citerade uttalande förekommer en mening, som innehåller uttrycket »unendlich kurzen Perioden». Jag borde aldrig ha skrivit den meningen. Inom modern matematik erkännes icke sådana begrepp som oändligt små tal och intervaller. Så t. ex. är en differential enligt modern uppfattning inte ett oändligt litet tal. (Se härom t. ex. Carl Hyllén-Cavallius och Lennart Sandgren, »Matematisk analys för nybörjarstadiet vid universitet och högskolor», 1956, s. 239—241.)

till att bortse från den »mer eller mindre kontinuerliga» temporala fördelningen av de individuella beslut som fattas under en period.¹³ I likhet med Stockholmsskolans företrädare anser jag att sådana schematiseringar bör tillåtas, fastän de naturligtvis måste användas med försiktighet. Lindahls av J. Å. nämnda dygn (day) gäller bara ett exempel, avsett att illustrera tankegången.¹⁴

I avsnittets sista stycke försöker J. Å. förklara det nämnda dilemmat med påståendet, att »Stockholmsskolan utgår från företagsplaner» och att »det nödvändigtvis tidskrävande och komplexa makroskeendet» därför »måste tvingas in i företagskalkylen». Att Stockholmsskolan utgår från — bl. a. — företagsplaner är ju sant. Men måste makroskeendet av den anledningen tvingas in i företagskalkylen? Sammanhanget är väl i stället det, att makroskeendet bl. a. innefattar företagets handlande och att varje företags handlande under en period antages ske i enlighet med en plan, som det handlande företaget hyste redan vid periodens början. Svennilson har beskrivit tankegången med följande ord:

»Det realiserade förloppet kan antagas vara sammansatt av brottstycken av successivt initierade nya planer, som icke fullföljts. . . . Det planekonomiska tolkningsschemats uppgift blir att ange, *hur under bestämda förutsättningar de omedelbara handlingarna bli bestämda som led i en plan av eventuellt betydligt längre tidsutsträckning.*»¹⁵

Genom sitt handlande under en makroekonomisk registreringsperiod (som antages vara bestämt genom de vid periodens början föreliggande planerna) påverkar de skilda subjekten varandras planer för nästa period och därmed också varandras handlande under denna period. Detta i sin tur påverkar planerna för den därpå följande perioden, osv. Ett sådant betraktelsesätt är fullt förenligt med J. Å:s påstående, att kumulativa och cykliska processer uppkommer genom »en icke planerad samverkan och konflikt mellan skilda grupper, anläggande olika långa och därtill varierande blickfält». Lindahl påstår ju inte att det finns någon som gör upp en för de skilda subjekten och grupperna gemensam plan, och inte heller Lundberg förutsätter en sådan planhushållning i sina modeller av år 1937.

I avsnittets sista mening nämner J. Å. den av honom föreslagna

¹³ Lundberg, »Studies in the Theory of Economic Expansion», 1937, s. 46 ff., särskilt s. 47 och 48.

¹⁴ Lindahl, a. a., s. 62.

¹⁵ I Svennilson, »Ekonomisk planering», 1938, s. 20.

metoden med s. k. aktivitetsperioder av olika längd (handelsperioden, industriperioden, anläggningsperioden). För egen del anser jag, att periodbegrepp av denna typ ger så viktiga synpunkter på den ekonomiska utvecklingen, att vi knappast skulle kunna reda oss utan dem. Och jag kan inte se annat än att sådana periodbegrepp är förenliga med Lindahls »dynamic approach»; det ena goda behöver inte förskjuta det andra. Lundberg framhåller uttryckligen, att man ibland kan ha anledning att arbeta med perioder (t. ex. konstruktionsperioden för fast realkapital), som omfattar flera enhetsperioder (t. ex. produktionsperioder för konsumtionsvaror).¹⁶

III. Makro-teori. 1. Kausalanalys och kalkylmodell. I första stycket säger J. Å., att man hos Stockholmskolan finner en teori, som bl. a. »vill vara begreppsdefinition». Till stöd för detta påstående skulle man möjligen kunna hänvisa till Lundbergs tal om att »define the mechanism of the system». ¹⁷ Om man räknar systemets mekanism som ett begrepp, skulle man ju göra en begreppsdefinition när man definierar denna mekanism. Men vad menas då med »systemets mekanism»? Om jag har uppfattat Lundberg rätt, menar han att en mekanism bildas genom att man för det första väljer ut de ekonomiska enheter (grupper) som skall införas i systemet och för det andra bestämmer de handlingsalternativ som skall tagas i betraktande i analysen. I det första momentet kan exempelvis ingå, att man bestämmer sig för att räkna alla privata konsumenthushåll som en enhet, och i det andra momentet kan ingå, att man för in den privata konsumtionen som en variabel i systemet. Men när man sedan inför en funktion som anger hur konsumtionen eller sparandet varierar med exempelvis inkomsten, tillför man systemet ett *kausalt element* och detta ingår inte i systemets *mekanism*.¹⁸ Möjligen skulle man kunna säga, att sparfunktionen ingår i definitionen av *systemet* och att systemet är ett slags begrepp. Men då bör samtidigt framhållas att den inte är en *definition* av begreppet *sparande*, som i stället definieras på annat sätt. Det är viktigt att man i fråga om de satser som ingår i en modell skiljer mellan å ena sidan *definitioner* (t. ex. sparandet = inkomsten — konsumtionen) och å andra sidan *antaganden* (t. ex. sparandet = 10 % av inkomsten). Om man bör beteckna antagandena som

¹⁶ Lundberg, a. a., s. 49 f.

¹⁷ Lundberg, a. a., s. 150.

¹⁸ *Ib.*, s. 149 f. Jag garanterar inte att mitt försök till tolkning stämmer med vad Lundberg menar. Han använder emellertid termen »causal element».

»kausala», »funktionella», »reella», »empiriska», »syntetiska» eller med något annat adjektiv är en terminologisk fråga som jag inte här skall gå in på.

I avsnittets andra stycke gör J. Å. ett uttalande om »den neoklassiska reaktionen» på Wicksells »Geldzins und Güterpreise». Jag skall inte här gå in på frågan, om någon verkligen har uppfattat »Wicksells lag» som bokstavligen »alltid och allestädes giltig», utan begränsar mig till påpekandet att Lindahl säkerligen inte har gjort det.

Till påståendet, att i Stockholmsskolans teori »jämviktsprincipen och kvantitetsteorien påverkat tankegången långt mer än Wicksells idé om den kumulativa rörelsen bort från jämvikten», vill jag foga några påpekanden. Jämviktsprincipen spelar en viktig roll i Myrdals och Lindahls skrifter från åren omkring 1930, men redan Lindahls »Pennypolitikens medel» (1930) handlar till stor del om kumulativa processer, och i Lundbergs avhandling (1937) intar förloppsanalysen en framträdande plats. I Lindahls »disequilibrium method» (1939) uppfattas jämvikten som ett specialfall. Gentemot kvantitetsteorien har Stockholmsskolan — i motsats till Wicksell — i stort sett intagit en negativ attityd.

J. Å. avslutar avsnittet med påståendet, att Wicksells kausalanalys inte är representerad inom Stockholmsskolan. Med »kausalanalys» menar han då analys av *faktiska* förlopp i motsats till exempelvis Lundbergs modellförlopp, och strax förut har han framhållit att Wicksells modell avser ett förlopp som faktiskt ägde rum åren 1873—1896. I detta sammanhang vill jag påpeka ett uttalande, som Lindahl gör i inledningen till »Studies». Syftet med ekonomisk teori är, säger han, att åstadkomma teoretiska modeller (»structures»), avsedda att användas som instrument för analys av historiska och praktiska problem. Och beträffande analys av ett historiskt fall framhåller han kravet, att modellerna bör baseras på antaganden som stämmer med de faktiska förhållandena under den ifrågavarande tiden.¹⁹ Det ingår sålunda i Stockholmsskolans (eller åtminstone Lindahls) program att utföra kausalanalys, fastän man i många fall har kommit att fördjupa sig så mycket i konstruktionen av relativt generell teori (t. ex. Lindahls »general dynamic theory», 1939) eller av fiktiva räkneexempel (t. ex. Lundbergs »model sequences», 1937), att det inte har blivit så mycket tid och krafter över till

¹⁹ Lindahl, a. a., s. 23 f.

ekonomisk-historisk analys. I vad mån man skall anse, att de inom Konjunkturinstitutet utförda analyserna (t. ex. Lundbergs »Konjunkturer och ekonomisk politik», 1953) är tillämpningar av Stockholmskolan metoder, är svårt att säga. Att inflytandet har varit betydande är i varje fall klart.

2. Beslutsenheternas differentiering. »En relevant teori bör kunna svara på frågan: Vem handlar?» J. Å. säger, att man inte har fått svar på denna punkt vare sig av Keynes eller av Stockholmskolan; det blir, säger han med en viss tillspetsning, *begreppen* som handla, och de »handlande begreppen» (investering, konsumtion, sparande) sammanfaller inte med några redovisade specifika socialgrupper. Till detta kan genmätas, att mikroanalysen, som ju är väsentlig åtminstone i Lindahls »Studies», innebär en differentiering ända ner till det enskilda konsumenthushållet och det individuella företaget, varvid ordet »företag» (»firm») fattas i så vid bemärkelse, att det även innesluter offentliga myndigheter (»public bodies»). När man sedan kommer till praktisk analys, blir man givetvis nödsakad att aggregera i högre eller lägre grad, och i många fall har man nog gått alltför långt i fråga om aggregering. Detta har framhållits även av Stockholms-ekonomer.²⁰

3. Överbestämda modellsekvenser. J. Å. säger, att Lundbergs numeriska modeller »med rätta ansetts belysa förloppet under ett kumulativt uppsving» men att bedömarna därvid »som regel bortbortsett från förväntningsresonemangen». Enligt de åsyftade resonemangen gäller, att »*förväntningarna* i var periodskarv utlöser nya planer». J. Å. hävdar, att detta förväntningsteoretiska inslag i modellerna är »ett ologiskt tillägg, som gör systemet överbestämt». Till stöd för detta påstående framhåller han, att exempelvis »differensen i varje periodskarv mellan planerad bruttoinvestering och planerat bruttosparande» är numeriskt förutbestämd »genom de i initialläget (T_0) givna premisserna». Om man till detta fogar andra *data*, nämligen förväntningar, och antar att dessa är bestämningsfaktorer till differensen mellan planerad bruttoinvestering och planerat sparande, så gör man systemet överbestämt.

När det nu gäller att undersöka, om Lundberg verkligen har för-

²⁰ Se t. ex. följande uttalande av Ohlin i Ekonomisk tidskrift, 1941: 2, s. 179: »Den tes, som jag här nedan skall hävda, är att man icke har något bruk för de *totala* ex-ante kategorierna och alltså icke heller för begreppet totalt sparande. Vid samtal har jag konstaterat att docenten Palander och pol. mag. Dickson haft liknande funderingar.»

farit på detta sätt i sina modeller, blir det nödvändigt att ta upp någon av dem till granskning. Eftersom J. Å. nämner differensen mellan planerad bruttoinvestering och planerat bruttosparande, har jag valt modell nr 3, som är den första, vars förlopp beskrivs med hjälp av en tabell innehållande en särskild kolumn för denna differens.²¹

Låt oss t. ex. börja med period 2, där den planerade bruttoinvesteringen minus det planerade bruttosparandet är 22. Beloppet har erhållits genom att den planerade bruttoinvesteringen, 15 + 236, minskats med det planerade bruttosparandet, 229.²²

Den planerade bruttoinvesteringen är sammansatt av två komponenter: den planerade nyinvesteringen i bostäder, 15, och den planerade reinvesteringen, 236. Vi skall här koncentrera uppmärksamheten på den förra komponenten. Den betecknas med I_2 och kan räknas fram med hjälp av ett antagande som nämns på s. 207 och enligt vilket I_2 »is determined by the increase in requirements of tenements during the preceding period»:

$$(1) \quad I_2 = \mu (D_1^{(h)} - D_0^{(h)})$$

I den numeriska modellen gäller, att koefficienten μ är 15, att $D_1^{(h)}$, d. v. s. bostadsutgifterna under period 1, är 101 och att $D_0^{(h)}$, d. v. s. bostadsutgifterna under period 0, är 100, varav följer att I_2 är 15.

På s. 207 förekommer emellertid också ett annat resonemang. Investeringen I_2 medför ett tillskott till bostadsbeståndet vid periodens slut och en ökning av bostadsföretagens löpande kostnader »which have to be covered» under period 3 genom ett tillskott till konsumenternas bostadsutgifter enligt följande ekvation:

$$D_3^{(h)} - D_2^{(h)} = \frac{1}{\mu} I_2$$

Om denna ekvation säger Lundberg, att den »may be regarded as a condition of equilibrium», varefter han (förmodligen för att förklara ordet »equilibrium») tillfogar: »The expectations of the constructors when starting the new investments, here considered, are fulfilled.»

Byggnadsföretagen skulle sålunda vid början av period 2 ha förväntningar rörande ökningen mellan perioderna 2 och 3 av konsumenternas bostadsutgifter, och Lundberg tycks mena, att dessa

²¹ Lundberg, a. a., s. 204—214.

²² Beloppen är »adjusted» på ett sätt som Lundberg förklarar i en not på s. 211. Det torde icke vara nödvändigt att här ta hänsyn till denna detalj.

förväntningar blir bestämmande för investeringen enligt följande ekvation:

$$(2) \quad I_2 = \mu (D_3^{(h)} - D_2^{(h)}) \text{ ex ante}$$

där det högra ledet avser ökningen av konsumenternas bostadsutgifter enligt företagets förväntningar.

Den på detta sätt erhållna ekvationen för bestämning av I_2 innehåller inte samma variabler som den föregående: bostadsutgifternas faktiska ökning mellan perioderna 0 och 1 har ersatts med deras av företagen förväntade ökning mellan perioderna 2 och 3. Om dessa variabler är oberoende av varandra, har J. Å. alltså rätt i sitt påstående att Lundbergs system är överbestämt. Men betraktar Lundberg dem verkligen som oberoende av varandra? För egen del har jag tagit för givet, att Lundberg underförstått förutsätter att den förväntade ökningen mellan 2 och 3 helt enkelt är lika med den faktiska mellan 0 och 1:

$$(3) \quad (D_3^{(h)} - D_2^{(h)}) \text{ ex ante} = (D_1^{(h)} - D_0^{(h)}) \text{ ex post}$$

Om denna tolkning är riktig, är systemet icke överbestämt (åtminstone inte på det åsyftade stället), ty ekvation (1) ingår då inte som en självständig ekvation i systemet utan får uppfattas som härledd ur (2) och (3). I st. f. två självständiga ekvationer, (1) och (2), och en obekant, I_2 , får vi alltså två självständiga ekvationer, (2) och (3), och två obekanta, I_2 och bostadsutgifternas ökning ex ante. Emellertid framgår inte alldeles klart av Lundbergs framställning att denna min tolkning är riktig, och det är inte helt uteslutet att jag har fel och J. Å. rätt.

4. Rent ekonomiska makro-processer? J. Å. slutar sin tes med uttalandet, att man för att kunna ge fullödiga förklaringar av makro-processerna får vara beredd att »överskrida den rent ekonomiska gräns, som uppdragits av Marshall, Keynes och Stockholmskolan». Om därmed menas, att man inte kan begränsa sig till slutna ekonomiska modeller sådana som exempelvis Lundbergs numeriska förlopp utan att man måste ta hänsyn till exogena faktorer av exempelvis politisk art, så håller jag fullständigt med i fråga om allt utom den sista bisatsen; jag känner mig nämligen icke övertygad om att vare sig Marshall, Keynes, Lindahl eller Lundberg har avsett att för den ekonomiska analysen av faktiska förlopp draga upp den »rent ekonomiska gräns», som J. Å. torde åsyfta.

Sammanfattning. När vi se tillbaka på det meningsbyte oss emellan, som började med J. Å:s artikel i sista häftet av Ekonomisk Tidskrift 1956, fortsatte i de tre följande häftena av samma tidskrift (1957: 1—3) och härmed avslutas i Statsvetenskaplig Tidskrift, finna vi att våra åsikter om Stockholmskolans metod närmat sig varandra. J. Å. har modifierat och preciserat sin kritik på några punkter och H. D. har kommit till klarare insikt om det berättigade i en del av den kritik som kvarstår. Meningsutbytet har således visat, att det lönar sig att diskutera metodproblem och att en sådan diskussion är särskilt nyttig och önskvärd, då debattörerna icke tillhöra samma skola.

Den fundamentala meningsmotsättning rörande »generell» teori, som framträder i de två följande slutreplikerna, är givetvis en viktig grund till skillnaden i vårt olikartade ställningstagande till Stockholmskolans. Men härtill kommer den omständigheten, att denna skolas skrifter ofta brista i fråga om klarhet beträffande metodens premisser och utformning, varför framställningen kan tolkas på olika sätt. Vår viktigaste gemensamma invändning mot Stockholmskolans teori gäller oklarheten vid användningen av ordet »plan». Eftersom allt handlande under en makroanalytisk enhetsperiod antages vara bestämt av »planer», uppgjorda vid periodens början, resulterar den nämnda oklarheten i att också grunderna för periodernas längder och samband bli dunkla. En grundlig diskussion av olika plan- och periodbegrepp, utförd i anslutning till empiriska undersökningar, skulle säkerligen vara till fördel.¹

Johan Åkerman: Den generella teoriens hypotes. Endast vår olikartade inställning till kärnfrågan återstår: Varför är i Stockholmskolans metod förhållandet mellan mikro-plan och makro-förlopp, d. v. s. mellan teoriens kalkylmodeller för det enskilda företagens planering och det faktiska totala förloppet, en sådan stötesten? Jag tror att nyckeln till denna gåta är given i satsen: Stockholmskolans utgår från, att man äger fullständig kunskap om alla subjekts motiv och handlingar; detta är den generella teoriens hypotes. Därför behöver modellen bara arbeta med symboler. Teorien vill vara en generellt giltig princip, som kan tillämpas numeriskt — men teoretikern behöver ej (nödvändigtvis) befatta sig med tillämpningen. Det kan

¹ En ansats i denna riktning har gjorts av H. D. i hans artikel »Plan och period», Ekonomisk Tidskrift 1957, s. 251 ff.

därför sägas, att Stockholmskolans metod bortser från det kunskapsteoretiska problemet, i det att kunskap om verklighetens struktur icke anses primärt relevant.

Med denna utgångspunkt faller allt på sin plats: Tesen om »differenser» mellan *ex ante* och *ex post*-planer, även om dessa differenser i makro-ekonomisk analys icke en gång kunnat tänkas empiriskt verifierade; satsen »om planerna är numeriskt bestämda och dessutom kända, finnes det naturligtvis inte något *principiellt* hinder för att man skall kunna summera belopp som ingår i olika planer» (min kursiv) — summeringsproblemet innebär med en sådan arbetshypotes intet problem; påståendet att en period kan på en gång vara »relatively long» och »fairly short» — ty periodlängden är bara en symbol för en variabel, vars numeriska storhet icke har teoretiskt intresse; uppfattningen att »det realiserade förloppet *kan antagas* vara sammansatt av brottstycken av successivt initierade nya planer, som icke fullföljt» (min kursiv) — modellbyggarens fria val av förutsättningar är obegränsat och hejdas icke av verklighetsiakttagelser.

Ja, denna kunskapsteoretiska inställning sträcker sig så långt, att till och med en kausalanalys av verkligheten »ingår i Stockholmskolans (eller åtminstone Lindahls) program». Har man bara noterat att man också, *i princip*, beaktar möjligheten av att slå en bro mellan modellen och verkligheten — så är broslagningen ett faktum. Om man åter jämför denna Stockholmskolans inställning till metoden för tydning av kumulativa processer med Wicksells i »Geldzins und Güterpreise», blir skillnaden fullt klar. Wicksell utgår från studiet av ett faktiskt förlopp — det är ej frågan om en »generell» teori — och han låter de ekonomiska tidsseriernas variationer väcka teoretiska problem.² Wicksell ville tyda ett faktiskt skeende — det sekulära priset i guldmyntförländerna 1873—1896 — och lyckades därmed. Stockholmskolans vill liksom Keynes prestera en teori för *alla* ekonomiska ändringar och har kanske icke lyckats förklara något sekulärt eller cykliskt skeende.

Som H. D. riktigt påpekar, är det svårt att säga i vad mån man kunnat tillämpa Stockholmskolans metoder på den ekonomiska politiken, exempelvis såsom denna presenteras i det bästa arbetet på området, Lundbergs »Konjunkturer och ekonomisk politik». För att

² Se J. Åkerman, »The cumulative process», 25 Essays in Honour of Erik Lindahl, Stockholm 1956.

kunna ingripa i skeendet måste man förstå detta skeende. Bygger man på en teori som är så generell, att den icke anknyter till någon konkret form av ekonomisk struktur, måste politiken tydligen i stället anknyta till ekonomiska samband, som kunnat studeras i verklighetens värld. Har man på grundval av det senaste kvartselets erfarenheter anledning förmoda, att Stockholmsskolans teori kan »användas som instrument för analys av historiska och praktiska problem»? Knappast.

Vid diskussionen av Stockholmsskolans metod ställes vi emellertid först och sist inför frågan: Kan man nå kunskap om verkligheten, om man utgår från förutsättningen, att man äger fullständig kunskap om denna verklighet?

Harald Dickson: Slutreplik. Mitt svar på J. Å:s sista fråga är ja. Jag tror faktiskt att man för inhämtandet av kunskap om verkligheten ibland kan ha nytta av en teori, där man förutsätts äga kunskap om alla data som man behöver för att beräkna det förlopp man intresserar sig för. Jag tror sålunda på nyttan av sådana modeller som Ragnar Bentzel och Bent Hansen har kallat *originära* eller *basic*, trots att sådana modeller endast kan diskuteras »in a very abstract way».³ J. Å., däremot, godkänner icke teori, som är »generell» i denna bemärkelse. Däri ligger kanske den mest fundamentala meningsmotsättningen oss emellan. Men jag medger gärna, att arbetet med »generell» teori är i påfallande grad underkastat den avtagande gränssnyttans lag.

³ Jfr »Review of Economic Studies», 1954—55, s. 155 f.

GRÄNSOMRÅDEN MELLAN RÄTTSVETENSKAP OCH SAMHÄLLSVETENSKAP*

Av Professor PER STJERNQUIST, Lund

En och annan är kanske förvånad över ovanstående titel. Ingår då inte rättsvetenskapen i samhällsvetenskapernas skara? Man ser ju ofta påståenden i denna riktning. Svaret måste bli, att som rättsvetenskapen hittills bedrivits inte bara här i Sverige utan över hela världen så är målsättningarna helt artskilda — det finnes vissa undantag till vilka jag återkommer längre fram. Samhällsvetenskaperna — sådana som nationalekonomi, statskunskap och sociologi — har till uppgift att utreda generella kausalsammanhang mellan olika faktorer; vissa historiskt orienterade samhällsvetenskaper ägnar sig också åt att studera individuella kausalsammanhang inom betydelsefulla historiska förlopp. Rättsvetenskapen i traditionell mening ställer ej som sin uppgift att utreda några kausalsammanhang. Den bearbetar och utbygger ett givet normsystem — vår rättsordning — och jämför det eventuellt med andra normsystem. Rättsvetenskapen kan därför kallas en dogmatisk vetenskap.

Några ord bör kanske sägas om betydelsen av den uppgift rättsvetenskapen ställer sig. Det är klart, att rättsvetenskapens arbete på att tolka och komplettera rättssystemet resulterar i handböcker som underlättar domstolarnas och de administrativa myndigheternas verksamhet. Men jag tror inte, att man någonsin ansett det väsentliga ligga i denna rent praktiska sida av saken. Det väsentliga finner man i stället i omsorgen om individens frihet, i arbetet att hindra irreguljär statlig kontroll. Det blir kraven på rättvisa och rättssäkerhet som träder i förgrunden. Kravet på rättvisa förefaller ha ett starkt grepp om sinnena särskilt i U. S. A. Det riktar sig mot godtycke främst från lagstiftarnas, från statsledningarnas sida. Det förutsätter, att lagnormernas innehåll kan prövas med ledning av ett allmänt rättsmedvetande eller västerländska rättsprinciper eller

* Föredrag hållet i Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund den 24 februari 1958.

sociala behov, som skall vara involverade i existensen av ett civiliserat samhälle, eller en konstitution eller något liknande. Kravet på rättssäkerhet, vilken tankelinje dominerar i de nordiska länderna, riktar sig mot godtycke från domstolarnas och de administrativa myndigheternas sida. Som det essentiella i rättssäkerhetskravet framstår, att myndigheterna skall vara bundna av ett i detalj utvecklat rättsregelsystem, och det är detta som motiverar det tekniska finarbetet på systemets utbyggande. En arbetsmetod, som numera ofta kommer till användning härvid, är den teleologiska. Den utgår från ändamålssynpunkter och hänsyn till rättsreglernas faktiska verkningar och man kunde därför tro, att ett behov av kausalundersökningar skulle göra sig påmint så att säga bakvägen. Så har emellertid inte blivit fallet. Juristernas teleologiska resonemang är sällan eller aldrig baserade på systematiska studier av faktiska händelseförlopp och de sakna anknytning till de många, varandra korsande målsättningar, som i samhällslivet ingår kompromiss. De har därför även de något dogmatiskt över sig.

Efter denna utveckling, som jag ansett nödvändig för att förklara rättsvetenskapens traditionella inriktning, återgår jag till mitt ämne. Rättsvetenskapens uppgift är således inte att utreda kausalsammanhang. Det finnes vissa periferiska undantag: rättshistorien som utgör en viktig gren av de historiska vetenskaperna och rättsfilosofien som bland annat undersöker de juridiska begreppens samband med den allmänna idéutvecklingen. Men i övrigt och då det gäller moderna förhållanden kan konstaterandet i stort sett upprätthållas. På andra sidan är de rättsliga faktorerna av så invecklad och svårfixerad beskaffenhet, att det kräves långa och mödosamma specialstudier för att kunna överblicka och behärska dem. Det är därför ej underligt, att inte heller samhällsvetenskaperna gärna tar upp rättsliga faktorer till kausalanalytisk behandling. På så sätt har det, kan man nog säga, uppstått en lakun i modern samhällsvetenskaps allomfattande intressesfär.

Med beteckningen gränsområden mellan rättsvetenskap och samhällsvetenskap åsyftar jag just sådana kausalsammanhang, där rättsliga faktorer — t. ex. lagregler, avtalsformer, domstolar och andra rättstillämpande myndigheter — ingår och kan antagas spela en betydande roll. Annorlunda uttryckt är det fråga om de rättsliga faktorernas samspel med ekonomiska, politiska och sociala faktorer. Någon samlad och sammanhängande forskning finnes alltså inte på dessa områden. Men den viktiga roll, som man i praktiskt sam-

hällsarbete tillägger lagstiftning och andra rättsliga faktorer, har dock föranlett mera sporadiska forskningsföretag från det ena eller andra hållet. Jag skall nu försöka ge en översikt över det spridda läge som sålunda uppstått.

Man har studerat dessa gränsområden under två olika huvud- aspekter: antingen frågar man hur ekonomiska, politiska och sociala faktorer påverkar de rättsliga faktorerna eller frågar man hur de rättsliga faktorerna påverkar de övriga. Man utgår med andra ord antingen från en genetisk aspekt eller från en operationistisk.

Inom den genetiska huvudlinjen finner man först och främst en rad arbeten, som behandlar hur den allmänna samhällsutvecklingen påverkat rättsordningen. Redan Montesquieu beträdde dessa vägar och han har fått många efterföljare, både jurister och andra.¹ Emellertid måste det sägas, att själva denna frågeställning är alltför vidsträckt — faktorerna på ömse sidor alltför många och alltför obestämda — för att utredningen skall kunna uppnå den exakthet som modern vetenskap fordrar. I mitt tycke belysande är, att Dicey's berömda bok om »The relation between law and public opinion in England during the nineteenth century» (först utgiven år 1905) inte på något ställe innehåller någonting som hjälper en att fixera vilka företeelser som åsyftas med termen »public opinion». Däremot har det kanske visat sig mera givande att i primitiva samhällen med deras långt mindre komplexa förhållanden studera sambandet mellan den allmänna samhällsutvecklingen och rättsligt betonade normer och reaktioner. På detta område har ett stort arbete nedlagts av etnologien, särskilt må erinras om Malinowski's undersökning »Crime and custom in savage society» (1926).

Beträffande moderna samhällen är det nödvändigt att börja med mer begränsade och mer exakta problemställningar. I denna riktning har forskningen också gått. Man har undersökt vilka faktorer som påverkar tillkomsten av antingen vissa lagar eller en viss grupp domstolsdomar eller en viss grupp administrativa beslut. Målet är att komma fram till generella samband inom dels den legislativa

¹ Till denna kategori vill jag föra följande verk, ehuru det må medges att flertalet av dem även kan ses under andra aspekter: Renner, »Die Institutionen des Privatrechts und ihre soziale Funktion» (1929), Frank, »Law and the modern mind» (1930), Berle and Means, »The modern corporation and private property» (1932), Arnold, »The symbols of government» (1935) och »The folklore of capitalism» (1937), Friedmann, »Law and social change in contemporary Britain» (1951), Hazard, »Law and social change in the U. S. S. R.» (1953). Närmare den etnologiska litteraturen står ett arbete som Schwartz, »Social factors in the development of legal control: a case study of two Israeli settlements» (Yale Law Journal 63, 1953—54).

beslutprocessen, dels den judiciella beslutprocessen och dels den administrativa beslutprocessen.

Den legislativa beslutprocessen har omhändertagits av statsvetenskapen och främst i U. S. A. blivit föremål för undersökningar.² Det kan väl sägas, att man på detta område ännu inte lämnat de isolerade monografiernas stadium, ehuru dessa monografier nu tycks ha samlats kring den aspekten att se den legislativa processen som konflikt och kompromiss mellan olika politiskt verksamma grupper.

Den judiciella beslutprocessen har blivit föremål för några sporadiska forskningsförsök dels från rättsvetenskapligt och dels från statsvetenskapligt håll.³ På detta område står man i än högre grad kvar på ett tentativt och splittrat stadium. Man har gjort domarbiografier, analyserat röstfördelningen inom en domstol i olika mål, jämfört olika domstolars praxis, försökt kartlägga de faktorer som kan tänkas påverka domarna i ett eller annat avseende.

Mera avancerat är slutligen studiet av den administrativa beslutprocessen. Det har omhändertagits av en särskild vetenskapsgren vid amerikanska universitet och forskningsinstitut, ett samhällsvetenskapligt ämne som fått beteckningen »Public Administration». Även om man inte nått så långt att man kunnat formulera generella samband, har man dock enat sig om en vetenskapligt underbyggd teoribildning, som gör det möjligt att insätta sina resultat i större sammanhang och att få en säkrare grundval för generaliseringsförsök. Jag syftar här på Simon's analytiska schema i boken »Administrative behavior, a study of decision-making processes in administrative organization» (först utgiven 1945). Detta teoretiska schema för analys och beskrivning av administrativa beslutsituationer omfattar alla organisationella influenser, som inverkar på beslutprocessen, men med ett väsentligt undantag: rättsliga faktorer

² Bailey, »Congress makes a law» (1950), Riggs, »Pressure on Congress» (1950), Steiner, »Legislation by collective bargaining» (1951), Latham, »The group basis of politics. A study in basing-point legislation» (1952), Gross, »The legislative struggle» (1953).

³ Mc Cune, »The nine young men» (1947), Laswell, »Power and personality» (1948), Pritchett, »The Roosevelt court. A study in judicial politics and values 1937—1947» (1948), Brusiin, »Über die Objektivität der Rechtsprechung» (1949), Aubert, »Krigsrettsdommene i militærnektersaker» (Tidskrift for Rettsvitenskap 69, 1956), Goldschmidt, »Retlig adfærd. En analyse af retsmyndigheders adfærd med eksempler særlig fra den kriminelle retspleje i Grønland» (1957), Geijer och Schmidt, »Arbetsgivare och fackföreningsledare i domarsäte. En studie i rättsbildningen på arbetsmarknaden» (1958). En kartläggning av de vaga allmänföreställningar, uppbyggda av ofta stridiga tankeelement, som ligga bakom domstolarnas och de administrativa myndigheternas kompetensuppdelning i Sverige har utförts av Herlitz, »Allmän domstol och administrativ myndighet» (i »Förvaltningsrättsliga grunddrag», 1943).

som ingår i beslutprocessen, exempelvis lagregler och rättsprinciper och domstolskontroll, har ej fått någon plats i schemat. Man kan häri se ett utslag av samhällsvetenskapernas skygghet för juridiskt material.⁴

Jag övergår härefter till den operationistiska riktningen, den som frågar hur rättsliga faktorer påverkar ekonomiska, politiska och sociala faktorer. Denna riktning vill med andra ord undersöka de rättsliga faktorernas verkningar i samhällslivet, deras funktioner, om man vill tillgripa en mycket brukad men ofta missbrukad term.

Man skulle föreställa sig, att sociologien och särskilt den del därav, som sysslar med social kontroll, skulle arbeta på detta område. Under termen social kontroll innefattas ju icke blott medveten social ledning utan alla påverkningar som människan utsättes för i samhällslivet. Litteraturen härom från pionjären Ross i seklets början och delvis fortfarande består av översiktliga redogörelser för olika kontrollinstitutioner och kontrollfaktorer, illustrerade med exempel hämtade från skilda källor. Bland dessa kontrollfaktorer upptages även rätten men härvid är intresset oftast fäst vid kriminalrätten, vid brott och straff. Man kan misstänka, att detta sammanhänger med en tendens, som länge satt sin prägel på den amerikanska sociologien, att betrakta lagar som dugliga till något endast då de konfirmera redan existerande seder, bruk och åskådningar. Om där emot lagstiftningsakter står i strid med dessa »folkways» skulle de vara ineffektiva och fåfänga. Denna tro att lagstiftningen normalt endast återspeglar befolkningens sedvanor och åskådningar för med sig den viktiga konsekvensen, att det ej framstår som något problem varför folk lyder lagarna. Problematiskt är endast varför vissa individer handlar i strid med lagen och därmed omgivningens sedvanor. Häri ligger en grogrund för kriminologien och den kriminalrättsliga aspekten i litteraturen om social kontroll men också ett hinder mot rättsoperationistisk forskning.

På senare tid har litteraturen om social kontroll — liksom sociologien över huvud — allt mera orienterat sig mot smågruppsforskning. De viktiga bidrag, som här lämnats till förståelsen av spontan normbildning och spontan normkontroll inom smågrupper, kan

⁴ Public Administration hade länge en rent teknisk inriktning, en karaktär av scientific management. I och med att »the decision-making processes» uppställdes som undersökningsobjekt, fick ämnet en teoretisk grundval. Bland den stora litteraturen om public administration finnes endast ett fåtal verk som uppmärksammar de rättsliga faktorerna, t. ex. White, »Introduction to the study of public administration» (3. upplagan 1951) och Redford, »Administration of national economic control» (1952).

endast i sina generellaste grunddrag tillämpas på legala och andra institutionella normer.

Inom nationalekonomien sysslar man med de allmänekonomiska verkningarna av vissa generella statsingrepp, exempelvis räntemani- pulationer, kreditrestriktioner, valutarestriktioner, skatter och andra avgifter, vilka ehuru renodlat ekonomiska till sin karaktär måste iklädas legala former. Det kan kanske dessutom sägas, att statsvetenskapen sysslar med statsförfattningarnas verkningar, ehuru frågeställningen vanligen inte är lagd på detta sätt utan direkt inriktad på det politiska livets företeelser. Men bortsett härifrån — och bortsett från de utredningar som verkställas under lagstiftningsarbetet och som regelmässigt saknar anknytning till vetenskapligt underbyggd teoribildning — har samhällsvetenskaperna föga be- fattat sig med undersökningar av rättsliga faktorerers verkningar på andra faktorer. Vad som finnes på detta område är ett fåtal spridda arbeten, huvudsakligen utförda av jurister.⁵ Metoden är vanligen den att man genom intervjuer eller genom observation av beteenden insamlar material rörande verkningarna av vissa individuella rätts- regler och sedan gör materialet till föremål för statistisk bearbet- ning. Man har också försökt att på grundval av tidigare litteratur och direkt observation göra en allmän kartläggning av alla de verk- ningar, som en viss kategori av rättsliga faktorer kan tänkas ha. Jag vill gärna få lov att ta upp ett av dessa arbeten till närmare granskning för att därmed illustrera hela detta forskningsområdes dilemma.

Det arbete jag då väljer är en undersökning rörande den norska hembiträdeslagen från år 1948: Aubert, Eckhoff och Sveri, »En lov i søkelyset» (1952). Denna lag är såtillvida mindre typisk, som det ej föres någon offentlig kontroll över dess efterlevnad. Bötessstraff kan visserligen ådömas men endast på talan av hem- bitrådet, och omständigheterna gör denna straffbestämmelse helt betydelselös. Detta innebär ju, att ett av de viktigaste sätten att sprida kännedom om lagen och respekt för dess regler — nämligen

⁵ Moore and Callahan, »Law and learning theory: a study in legal control» (Yale Law Journal 53, 1943—44). Schmidt, Gräntze och Roos, »Arbets- tid och semester för jordbrukets utarbetare» (1946), Aubert, »Statsdirigering och rettsoppfatninger i det private næringsliv» (Statsøkonomisk Tidsskrift 65, 1951), Aubert, Eckhoff och Sveri, »En lov i søkelyset. Sosialpsykologisk under- søkelse av den norske hushjelpslov» (1952), Aubert, »Om straffens sosiale funksjon» (1954), Lane, »The regulation of businessmen. Social conditions of government economic control» (1954), Beutel, »Some potentialities of experi- mental jurisprudence as a new branch of social science» (1957).

ingripanden av domstol och polis — är satt ur spelet. Ytterligare en viktig upplysningskälla bortfaller genom att hembiträdena i allmänhet ej har organiserat sig i fackförening.

Undersökningen, som utfördes år 1950 i Oslo, omfattade 221 hembiträden och 218 husmödrar, representerande 233 familjer. Dessa intervjuades med ledning av ett öppet frågeschema. Tyvärr hade någon utredning om hembiträdenas arbetsförhållanden inte skett omedelbart före lagens genomförande. Det fanns visserligen en statistisk redogörelse från år 1938 avseende de norska städerna, men på grund av den långa mellantiden och andra omständigheter var denna föga användbar. Det var därför inte möjligt att konstatera vilka förändringar i arbetsförhållandena som inträtt genom lagens tillkomst. Det som kunde konstateras var närmast det negativa, i vilken grad lagen icke förmått skapa konformitet på den tidpunkt då undersökningen gjordes; måtten är givetvis inte stabila, eftersom lagens verkan kan slå igenom så småningom under lång tid. Nonkonformitetsgraden var synnerligen växlande för olika bestämmelser i lagen. En bestämmelse om begränsning av övertidsarbete överträdde sålunda endast i 3,7 procent av fallen, medan en bestämmelse om 10 timmars maximiarbetsdag överträdde av 54,4 procent, och en bestämmelse om söndagsledighet av 46,8 procent.

Av alla de 233 undersökta familjerna var det bara 30, som inte på någon punkt överträdde lagen.

En utväg, som kunde ge ett indicium på att lagen faktiskt inverkat på arbetsförhållandena, skulle vara att söka belägga ett samband mellan kunskap om lagen och laglydigt — eller i varje fall mindre lagstridigt — beteende. Författarna försökte denna utväg. Redan kännedomen om att en hembiträdeslag fanns visade sig vara långt ifrån allmän och ännu mindre aktuell i medvetandet, vartill kom att 35,8 procent av hembiträdena och 26,2 procent av husmödrarna inte kunde nämna någon bestämmelse i lagen. Däremot var norminsikten — kännedomen om att förhållandet skulle eller borde eller brukade ordnas på ett sätt som motsvarade lagens — ibland större, ehuru synnerligen varierande för olika arbetsvillkor. En sådan norminsikt ansågs föreligga hos 34,4 procent av hembiträdena och 33,5 procent av husmödrarna i fråga om 10 timmars arbetsdag, hos 6,8 resp. 8,3 procent i fråga om övertidsbegränsning samt hos 76,1 resp. 73,0 procent i fråga om söndagsledighet.

Att norminsikten varierade så kraftigt ansågs bero på att den i vissa fall — de där insikten var störst — vilade på fasta sedvanor,

som utbildats inom yrket redan före lagens tillkomst. Men i övriga fall skulle det kanske vara möjligt att antaga en influens från lagen. Då emellertid norminsikten jämfördes med beteendet, blev resultatet än mer nedslående. Även bland de värsta lagöverträdarna fanns det en ganska utbredd norminsikt — många hade t. o. m. läst lagen — och omvänt fanns det bland dem, som tillämpade tio timmars arbetstid eller mindre, cirka 60 procent vilka ej kände till någon norm därom. Detta sista visar, att det är många andra faktorer än lagen (äldre sedvanor, brist på arbetskraft, social inställning) som är verksamma. Man kan också antaga, att kunskapen om lagen är av liten betydelse, när de andra faktorerna ej är verksamma. Norminsikten måste anknyta till en viss motivstruktur för att verka reformerande. Författarnas slutsats är, att lagens verkan varit ganska liten jämförd med andra faktorer, som har verkat samtidigt och under längre tid. På denna väsentliga punkt har författarna tyvärr inte fortsatt sin undersökning.

Vilka metodologiska erfarenheter kan man då hämta från en bok som denna? Undersökningen är — i likhet med alla andra undersökningar på detta område — upplagd så att man utgår från en viss lag och frågar efter dess funktioner. För praktiskt bruk kan det också vara motiverat att tillämpa en sådan uppläggning. Så sker regelmässigt i offentliga utredningar. De lagstiftande instanserna är ju intresserade av lagens verkningar i alla riktningar, på alla möjliga beteendefält. De önska få veta inte bara i vad mån lagen fyller de funktioner, som avsågos vid dess tillkomst, utan också vilka oavsiktliga och icke förutsedda konsekvenser lagen fört med sig. Den metodiska förutsättningen måste vara, att övriga beteendepåverkande faktorer — alltså alla de som ej ha direkt samband med lagändringen — förbli praktiskt taget oförändrade.

Ur teoretisk synpunkt däremot är denna problemställning inte tillfredsställande, vilket i sista hand går tillbaka på att vad som kallas lagens funktioner kan ha och väl alltid har sin orsak i många andra faktorer vid sidan av lagen. Denna komplikation framträdde ju mycket klart i undersökningen av den norska hembiträdeslagens funktioner. Det är inte troligt att man — såsom forskningen ofta mer eller mindre medvetet utgått från — kan renodla de rättsliga faktorernas effekt eller ens avväga deras relativa effekt gentemot andra faktorer. Redan metodiska svårigheter lägger hinder i vägen. Att exempelvis genom intervjuer fråga folk i vilken grad olika faktorer bestämt deras beteende och således bygga på intervjuobjektens

subjektiva avvägningar torde av många skäl vara värdelöst, inte minst därför att svaren fordra psykologisk insikt och sociologisk översikt långt över folks förmåga. Däremot är det i vissa situationer möjligt att ordna en slags experimentsituation: man beskriver först beteendena på ett avgränsat fält, inför så en lag under i övrigt oförändrade omständigheter och konstaterar sedan vilka beteendeförändringar som inträtt. Men även i så fall är det långt ifrån säkert, att man lyckats renodla lagens effekt. Det kan vara så, att lagen blott verkar i förening eller växelvis med andra, förut latent faktorer, vilka den alltså aktiverar, och det skulle då vara oriktigt att tala om lagens effekt, eftersom denna ej skulle ha inträtt om dessa komplementärer saknats. Kombinationen bildar så att säga en enhet som ej kan upplösas. Detta är något som man ej heller kan undvika genom den komparativa metoden att jämföra närbelägna och likartade områden, av vilka ett har och ett annat saknar en viss lagstiftning — en metod som är användbar i U. S. A. och andra federativa statsbildningar. Här tillkommer dessutom, att belagda beteendelikheter kan bero på fristående faktorer, som ej har samband med de formella differenserna mellan regelsystemen.

Över huvud taget är det ur teoretisk synpunkt, och därmed även ur långsiktig praktisk synpunkt, ej försvarligt att lämna andra beteendepåverkande faktorer än de rättsliga undersökta och okända. Genom att ensidigt inrikta sig på de rättsliga faktorerna avskär man sig från möjligheten att förstå lagarnas verkningssätt. Man kan då inte använda undersökningen som underlag för försök att upptäcka generella sammanhang. Ställer man sig sådana frågor, måste man välja utgångspunkt i motsatt ända mot de praktiska utredningarna. Man måste utgå från ett visst fält av uniforma eller i varje fall koordinerade beteenden och fråga efter vilka de beteendepåverkande faktorerna är och hur de samspela eller motverka varandra. Det gäller alltså att utreda kombinationen av dessa influenser, alldeles oberoende av om de har rättslig eller annan karaktär.

Vid valet av beteendefält bör man givetvis ta hänsyn till att man dock ytterst ute strävar efter att nå större insikt i rättsliga faktorerens verkningssätt. Därför bör man välja sådana beteendefält, där enligt vad man kan förmoda rättsliga faktorer ha relativt stor betydelse. Vidare finnes det all anledning att observera, att det är lättare att kartlägga de beteendepåverkande faktorerna i en situation, där beteendena starkt ändrats, än i situationer där utvecklingen gått kontinuerligt sedan gamla tider. I det senare fallet måste man räkna

med att en mängd svårupptäckta och svårbedömbara historiska förhållanden spelat in. Dessa båda synpunkter tillsammanantagna medför, att referensfältet för modern socialpolitisk lagstiftning i och för sig framstår som ett lämpligt forskningsområde.

Vad som nu utvecklats låter det ständiga dilemmat inom dessa gränsområden framstå i skärpt relief: forskningen förutsätter å ena sidan insikt i samhällsvetenskaplig teoribildning och samhällsvetenskapliga metoder samt å andra sidan en intim kännedom och behärskning av det rättsliga materialet. Båda dessa led är lika viktiga. Att forskningen inom gränsområdena ännu är så outvecklad beror säkerligen på svårigheter att få båda förutsättningarna kombinerade i gemensamma forskningsföretag.

ENSKILDA KAMMARÄRENDENS NATUR MED HÄNSYN SÄRSKILT TAGEN TILL KAMRARNAS ORDNINGSSTADGOR

Av Lektorn Fil. d:r HENRIK A. OLSSON, Sundsvall

De ärenden, som röra kammare enskilt, utgöras väsentligen av Ordningsfrågor (främst i samband med kammares ordningsstadga),¹ av frågor rörande kammares »ekonomiska» angelägenheter (användande av kammares lokaler m. m.) samt av frågor av ceremoniell natur (exempelvis angående kammares representation vid högtids- eller minnesdagar, jubileer etc. inom det kungliga huset, i främmande parlament eller i officiella samfund.² Hit höra även beslut om lyckönskningstelegram och kondoleanser, talmännens presentationer över bortgångna kammarledamöter samt mycket annat).³

De enskilda ärendena äro av skiftande slag och betydelse. Det stora flertalet är av ringa vikt, stundom rör det sig om rena bagatellsaker, men vissa av hithörande angelägenheter äro ur konstitutionell synpunkt av stort intresse. Särskilt gäller detta kamrarnas ordningsfrågor.

Merendels möter det väl ingen svårighet att fastställa, om ett enskilt ärende föreligger, men i all synnerhet då det gäller ordningsföreskrifterna, kan det ibland vara vanskligt att avgöra, om en dylik har hemortsrätt i den gemensamma riksdagsstadgan eller i särskild kammarstatut.⁴

¹ Även frågor avseende enskilda riksdagsmäns förhållanden torde böra föras hit (angående ledighet från riksdagsgörömalen, behörighet att riksdagsmannakallet utöva, riksdagsmandats avsägelse o. dyl.).

² I allmänhet torde det här vara fråga om interna riksdagsärenden, men synnerligen ofta betraktas hithörande angelägenheter som enskilda kammarärenden, även om inbjudan avsetts gälla riksdagen som sådan.

³ Se härom R. Essén, »Den svenska riksdagens tillfälliga utskott», 1918, s. 127 ff. Essén nämner dock icke den här sist anförda kategorien. Denna redovisas däremot ingående av C. A. Reuterskiöld för tiden 1867—1935 i »Riksdagssessioner och kammarplena efter 1866», Sveriges riksdag, X, 1935, s. 158 ff.

⁴ I det följande diskuteras närmast frågan om enskilt ärendes karaktär i all-

Vad är i grundlagens ögon ett enskilt ärende? Riksdagsordningen rör sig, då det gäller sådant, med dubbla begrepp, med såväl ett formellt som ett materiellt. Det förras karakteristikon låg enligt Malmgren (1934) däri, att för beslut i positiv riktning icke krävdes sammanstående beslut av båda kamrarna.⁵ Dyligt erfordrades väl icke heller för avslag, men i detta hänseende gällde samma även för vissa andra ärenden, nämligen för alla dem, som icke föllo under ständigt utskotts kompetens, d. v. s. för alla dem, som (inklusive enskilda ärenden) handlades av tillfälligt utskott. Malmgrens definition gällde fortfarande, sedan 1949 de tillfälliga utskotten avskaffats och ersatts med ett allmänt beredningsutskott för vardera kammaren och enskilda utskott samma år inskrivits i riksdagsordningen. Efter grundlagsändring 1953 existera emellertid förutom ständiga utskott och dessas ersättare endast enskilda, och med enskilt ärende efter nämnda tidpunkt måste då förstås sådant, vilket exklusivt, negativt såväl som positivt, beror av endast en kammars beslut. Alla andra riksdagsärenden erfordra nämligen numera, till skillnad från vad tidigare varit fallet, även för avslag ett samfällt avgörande.

Grundlagen har emellertid även i materiellt hänseende preciserat begreppet »enskilt ärende». Detta sker, då riksdagsordningen talar om fråga eller ämne, som blott rör kammare enskilt (§ 36 mom. 2, § 55 mom. 2, § 78). Hur skall nu detta materiella begrepp uppfattas? Det måste anses avse 1:o varje ärende av natur att blott beröra eller »intressera» en kammare samt 2:o, på den grund att kammaren är en delmyndighet, även vissa blandade ärenden, nämligen sådana, i vilka kammaren kan sägas ha ett övervägande intresse, medan medkammaren (riksdagen) endast i mindre mån beröres av det sätt, på vilket ärendet i fråga regleras. Det bör dock observeras, att vissa ärenden av lämplighetsskäl handläggas såsom enskilda, ehuru de icke äro av här nämnd natur. De kunna sålunda icke sägas främst eller uteslutande röra blott en kammare. Karaktären av enskilt ärende följer i detta fall icke av RO § 78 utan framgår av annat grundlagsbud. Som exempel kan anföras åläggandet för andra kammaren efter

mänhet. Förf. har ansett det önskvärt att härefter lämna en översiktlig redogörelse för ordningsstadgoras tillkomst under åren 1867—1868. Till denna framställning anknyter en kritisk granskning av berörda stadgors innehåll, varefter följer en skildring av den parlamentariska debatten i anslutning till förslag och reformer på området. Syftet har här varit att visa, hur man efter 1868 uppfattat och tillämpat RO:s bestämmelser, då fråga varit om fastställande av gränsen mellan gemensamma och enskilda föreskrifter.

⁵ »Riksdagen och lagstiftningen», Sveriges riksdag, XIV, s. 20.

RO § 13, ursprunglig lydelse, att vart tionde år ordna vissa städer i valkretsar. Vi bortse i detta sammanhang från denna grupp.

Det materiella begreppet kan icke strängt objektivt fixeras. Om ett i denna bemärkelse enskilt ärende skall anses föreligga, beror följaktligen i viss mån på en subjektiv värdering av intressemomentet. Denna omständighet är emellertid särskilt ägnad att skapa svårigheter beträffande respektive ordningsstadgor, som bl. a. reglera det i kamrarna tillämpade förfarandet. I här givna föreskrifter torde nämligen merendels också ett riksdagsintresse få anses inkluderat, varför de, enligt riksdagsordningens vokabulär, röra, angå, icke bara vederbörande kammare utan jämväl medkammaren (riksdagen). Under sådant förhållande blir spørsmålet, om det exklusiva eller övervägande kammarintresset låter sig någorlunda fastställa efter en norm, tjänlig som ledning vid valet mellan gemensam eller särskild stadga. En dylik norm torde framgå ur följande regler:

1. Om i något fall en likartad praxis kamrarna emellan framstår som nödvändig, föreligger i materiellt hänseende ett riksdagsärende, vilket, om annat icke av grundlagen angivits, skall⁶ behandlas som sådant.

2. Om i något fall en likartad praxis framstår som likgiltig, föreligger i materiellt hänseende ett enskilt ärende, vilket, under samma förutsättning, bör⁶ behandlas som sådant, d. v. s. regleras i enskild ordningsstadga.

3. Om i något fall en likartad praxis framstår som önskvärd, är också gemensam handläggning som garanti för likformigheten önskvärd.⁶

Nödvändigheten, likgiltigheten eller önskvärdheten av en gemensam handläggning synes framgå, om man vid prövning i det särskilda fallet beaktar de tänkbara följderna av kammarens rättsliga handlingsförmåga, därest ärendet handlägges såsom enskilt, d. v. s. följderna av att kamrarna utnyttja denna sin handlingsförmåga till att reglera ett ämne på olika sätt. En sådan prövning kan givetvis icke alltid leda fram till ett säkert fastställande, då delade meningar kunna råda i frågan, huruvida skilda förfaringsätt skola anses som något menligt eller icke. Diskussionen 1925 i samband med den öppna omröstningens införande i kamrarna illustrerar detta.

⁶ Se den följande framställningen.

Av vad anförts framgår, att diskutabla gränsfall ej sällan möta, och hur man i dessa skall förfara, blir en omdömesfråga, vid vars avgörande i praktiken stundom intet annat än ämnets vikt torde kunna bli utslagsgivande. Önskvärdheten att icke på olika stadgor fördela ett i sig enhetligt regelkomplex kan under sådana förhållanden någon gång tillmätas betydelse. Emellertid äro ju såväl riksdagsstadgan (intill 1949 reglementariska föreskrifter för riksdagen) som kamrarnas ordningsstadgor kompletterande statuter till grundlagarna, varför naturligtvis ett ämne, i vilket riksdagsordningen åtnöjt sig med allmän föreskrift, närmare kan regleras i de underordnade författningarna.

Att närmare angiva huru ämnen efter sin natur böra fördelas på de olika slagen av föreskrifter, är vanskligt. Hur man härvid förfarit liksom också hur man bör förfara, torde dock i någon mån framgå av den följande framställningen. Det har emellertid av Malmgren framhållits, att reglerna om de för båda kamrarna gemensamma utskottens arbete måste antagas genom samstämmiga beslut liksom också reglerna om talmänskonferensen och riksdagens valnämnder, medan däremot formerna för kammares överläggningar och beslut principiellt böra ankomma på vederbörande kammare.⁷

Ett icke oviktigt spørsmål är, huruvida kamrarna efter RO § 78 skola anses bundna att iakttaga ett bestämt förfarande, gemensamt eller separat handläggning, om en ordningsfråga otvetydigt fastslagits vara av viss beskaffenhet. Paragrafen hade ursprungligen följande lydelse:

»De reglementariska föreskrifter, som för riksdagsgöromålen och ordningen hos kamrarna och utskotten anses till iakttagande jämte grundlagarna nödiga, äger Riksdagen eller i ämne, som angår kammare enskildt, denna kammare att fastställa. Ej må något däri införas, som mot grundlag eller annan gällande lag strider».

Det kan då först konstateras, att anförda bestämmelse icke ålade kamrarna att gemensamt eller var för sig fastställa reglementariska föreskrifter eller enskilda stadgor. Den endast meddelade en tillåtelse att i förenklad lagstiftningsväg handlägga interna riksdags- eller kammarangelägenheter av visst slag som ett substitut för ordnandet av dessa genom av konung och riksdag samfällt stiftad lag. Men paragrafen torde gå något längre än så och böra uppfattas som en rekommendation att på angivet sätt handlägga angivna ärenden.

⁷ A. a., s. 20.

Denna uppfattning kom också till uttryck i riksdagen 1867. Det ansågs visserligen då som en naturlig sak, att berörda stadgor borde fastställas, men det antyddes i andra kammaren från flera håll, att det icke var någon ovillkorlig fordran av grundlagen, att arbetsordningar skulle finnas, vare sig enskilda eller gemensamma.⁸ Denna valfrihet får emellertid numera anses upphävd, vad riksdagsstadgan beträffar, då det efter ändring 1949 av § 78 uttryckligen heter, att riksdagen »fastställer» men att vardera kammaren »äger fastställa». Riksdagsstadgan är med andra ord obligatorisk, medan så icke är fallet med kamrarnas arbetsordningar.

Vad förhållandet mellan de olika slagen av stadgor beträffar, är det klart, att ehuru riksdagsordningen förutsätter, att enskilt ämne regleras i enskild arbetsordning, dock intet hindrar en kammare att med medkammarens begivande som gemensam angelägenhet handlägga även enskild sådan. Sker detta, måste emellertid ämnet i fråga också för framtiden behandlas som gemensamt, därest icke annat i behörig ordning beslutas.⁹ Ett klart fastställt internt riksdagsärende kan däremot aldrig grundlagsenligt bli föremål för enskild handläggning. Det får nämligen anses följa av konstitutionell logik, att kammare icke i gemensam fråga äger förfara så, som vore ett enskilt ärende förhanden. Detta framgår också därav, att kammarens kompetens givetvis icke får utsträckas utöver den uttryckligen meddelade rätten att fastställa egna ordningsföreskrifter. Vad här sagts gäller tiden såväl före som efter 1949 års grundlagsändring.

Kamrarnas ordningsstadgor voro varandra ursprungligen mycket olika såväl beträffande innehåll som avfattning. Medan första kammarens ordningsstadga innehöll 23 paragrafer, innehöll andra kammarens arbetsordning 27. Bestämmelserna angående suppleanter och ledighet från riksdagsgöromålen avveko starkt från varandra. De ledamöter, vilka jämte talmannen ägde utse kammarens betjäning, skulle enligt ordningsstadgan vara fyra (§ 6), enligt arbetsordningen åtta (§ 6 mom. 1). Föreskrifter angående ekonomideputerade, motioners avlämnande i två exemplar, interpellationsinstitutet samt angående påföljd för uteblivande utan laga förfall meddelades endast i arbetsordningen (§§ 5, 11, 21, 26). Till och med paragrafer, vilka sakligt sett voro överensstämmande, hade olika avfattning (OSt §§ 4,

⁸ A. W. Björck, AK 1867, III, s. 426. Se även J. Rundbäck, *ib.*, samt G. de Maré, *ib.*, s. 423.

⁹ R. Malmgren, a. a., s. 21.

5, 8, 9, 15 och AO §§ 3, 4, 8, 9, 16). Överhuvud var ingen paragraf i ordningsstadgan helt lika med motsvarande i arbetsordningen.

Senare under 1800- och början av 1900-talet efter hand vidtagna ändringar röja emellertid en strävan att såväl sakligt som formellt bringa stadgorna i närmare överensstämmelse med varandra. Denna strävan satte sin prägel på 1933 års revision. Under gemensamma överläggningar mellan vederbörande tillfälliga utskott hade man då enat sig om att mot varandra svarande bestämmelser borde införas i paragrafer och moment med samma ordningsnummer, att i sak överensstämmande regler borde utformas på enahanda sätt samt att, i den mån icke särskilda skäl syntes böra föranleda annat, även de materiella reglerna borde bringas i överensstämmelse med varandra.¹⁰ Resultatet blev, att i de nya ordningsstadgorna av 1933 en korresponderande paragrafnumrering genomfördes och att nu endast nio paragrafer sakligt eller redaktionellt avveko från varandra (§§ 1 mom. 2, 2 mom. 2, 5, 6 mom. 1, 7 mom. 3, 10 mom. 1 och 3, 18 mom. 4, 21 mom. 1 och 2 samt 24 mom. 1 och 3). Samtidigt ersattes av andra kammaren benämningen »arbetsordning» med »ordningsstadga».

Vid fastställandet av de nya ordningsstadgorna 1949 fortsatte man, så långt det gärna var möjligt, på den inslagna vägen. De tillfälliga utskotten betonade även vid detta tillfälle önskvärdheten av största möjliga likhet mellan författningarna i fråga,¹¹⁻¹² och dessa kommo att avvika från varandra endast beträffande tre paragrafer (2 § mom. 2, 7 § mom. 3 samt 21 § mom. 1 och 2).

Då sålunda så småningom den meningen arbetat sig fram, att även de i de enskilda stadgorna upptagna föreskrifterna borde så vitt möjligt överensstämma och då ordningsstadgorna blivit nära nog identiska, kan detta synas jäva riktigheten av de regler, som ovan uppställts. Så är dock icke förhållandet, då de långt gående överensstämmelserna få sin förklaring av särskilda omständigheter. I några fall ha nämligen mot grundlagens intentioner vissa till sin natur interna riksdagsföreskrifter och till och med bestämmelser, som rätteligen hört grundlagen till, reglerats i ordningsstadgorna, med påföljd att de naturligtvis materiellt (och formellt) ansetts böra stämma överens. Samma har ansetts böra vara fallet med vissa »blandade» föreskrifter, som i och för sig kunnat upptagas i riksdagsstadgan. Men då kamrarna i ordningsstadgorna 1949 exempelvis fastställt lika-

¹⁰ FTU 1933 III, nr 1, s. 11; ATU 1933 VI, nr 1, s. 6.

¹¹⁻¹² FTU 1949 III, nr 1, s. 2; ATU 1949 IV, nr 1, s. 2.

lydande bestämmelser angående sina respektive ledamotsförteckningar (3 §), angående tiden för kallelse anslående till allmänt beredningsutskotts och enskilt utskotts sammanträde (11 §, lydelse till 1953), angående plats för talare (13 §) och då vardera fastställt lika antal ekonomideputerade (5 §) och lika antal ledamöter att delta i tillsättandet av de i RSt § 30 st. 2 avsedda befattningshavarna (6 § st. 1), då så skett, har det sannolikt blott förestavats av hänsyn till enkelhet, överskådlighet och reda.¹³

Sedan den nya riksdagsordningen antagits 1866, ställdes riksdagen och respektive kamrar inför uppgiften att jämlikt RO § 78 fastställa gemensamma och enskilda ordningsföreskrifter. Arbetet blev till och med föremål för omnämnande i trontalet 1867, då konungen uttalade sin förhoppning, att kamrarna måtte få tillfälle att ordna sitt arbetsätt. De åtgärder, som vidtogos härutinnan, präglades i början av en påfallande brådska, men uppgiften skulle snart nog visa sig vanligare, än man torde ha förutsett.

Redan vid andra kammarens första sammankomst, den 18 januari, dagen innan riksdagens öppnande, utbad talmannen sig och erhöll kammarens tillåtelse att få en motion i ämnet uppläst (nr 1, Sjöberg), dock blott som ett preliminärt meddelande, då motionstiden först påföljande dag kunde taga sin början.¹⁴ Såväl denna motion som en annan i samma ämne (nr 2, v. Troil) hänvisades senare till ett enskilt utskott. Bortsett från vissa ändringar, främst ett tillägg angående interpellationsrätten, accepterades i huvudsak av utskottet Sjöbergs förslag, medan v. Troils avstyrktes i samtliga punkter. Den sistnämnde förklarade sig också försatt »i den säregna ställning, att såsom ordförande, ehuru icke författare och referent, böra underteckna ett betänkande, uti hvilket allt hvad jag föreslagit i afseende på förenkling af arbetsättet blifvit afstyrkt ...».¹⁵

Utskottet, som tillsattes den 23 januari, tog emellertid god tid på sig, och dess betänkande, dagtecknat den 9 mars, godkändes den 11 och 13 april med endast en föga betydelsefull ändring, interpellations-

¹³ Sedan detta skrivits, har förf. tagit del av motion FK 1932, nr 310 (C. Lindhagen), i vilken hemställdes, »att kamrarnas ordningsföreskrifter måtte till vinnande av reda, översikt och lättat efterforskande i registret erhålla lika ordalag för samma sak samt båda kallas antingen ordningsstadga eller arbetsordning». Denna hemställan återgavs i FTU 1933 III, nr 1, s. 10 men hänfördes av utskottet felaktigt till »en inom första kammaren vid 1926 års riksdag väckt motion».

¹⁴ AK 1867, I, s. 19.

¹⁵ Res. till AEU 1867, nr 25.

paragrafen dock med den förseglade sedelns hjälp.¹⁶ Med detta var andra kammarens arbete i denna del slutfört. Den hade följt principen: »Enskild ordningsstadga först, gemensamma föreskrifter sedan». En bidragande orsak till denna tågordning synes ha varit ett påtagligt misstroende till medkammaren och fruktan att, därest man kom i efterhand, ingrepp i kammarens självbestämmanderätt kunde befaras. En antydan i denna riktning gjordes av P. A. Bergström, som förklarade det ligga i kammarens välförstådda intresse att hava sin enskilda arbetsordning färdig, innan den övergick till prövning av gemensamma bestämmelser.¹⁷

Också första kammaren tog under anmärkningsvärd brådska itu med stadgearbetet. Under sammanträdet den 18 januari — innan ännu talman hunnit förordnas — antogos på förslag av friherre C. G. af Ugglas summariska enskilda ordningsföreskrifter i sex punkter att gälla tills vidare, intill dess slutlig ordningsstadga fastställts. I dessa deklarerades principiellt offentlighet vid kammarens förhandlingar, angavs möjligheten under vissa förutsättningar av sammanträde inom lyckta dörrar samt meddelades närmare bestämmelser beträffande åhörarens tillträde till läktaren. Vid samma tillfälle bifölls ett yrkande av friherre Sprengtporten om tillsättande av ett tillfälligt utskott för utarbetande av förslag till arbetsordningar, dels gemensamt för båda kamrarna och dels enskilt för första. Sprengtporten uppgav, att till ledning och lättnad för det blivande utskottets arbeten ett förslag på förhand utarbetats »af sakkunnige män», och oansett att detsamma i många delar torde behöva rättas och förändras, bad han »enligt anmodan», att detsamma måtte få åtfölja motionen.¹⁸

Det tillfälliga utskott, som sålunda fick frågan om hand, valde emellertid ett annat tillvägagångssätt, än det som tillämpats i medkammaren, när det ansåg lämpligast att först utarbeta förslag till gemensamma föreskrifter. Först sedan dessa blivit av riksdagen antagna, borde frågan om enskild arbetsordning tagas upp till behandling.¹⁹ Utskottet, som tillsatts den 22 januari, kunde redan efter en vecka avlämna sitt betänkande. Efter ingående granskning återremitterades detta, varpå kammaren den 6 februari utan debatt för sin del kunde antaga reglementariska föreskrifter för riksdagen.

¹⁶ AK 1867, III, s. 458.

¹⁷ Ib., s. 425.

¹⁸ Förslaget, som icke är undertecknat och vars proveniens är förf. obekant, finnes bland TU:s handl., RA.

¹⁹ FTU 1867, nr 4.

Efter erhållen remiss hänvisades i andra kammaren ärendet till det enskilda utskott, som erhållit uppdrag att utarbeta förslag till arbetsordning, och skulle det därvid hava att »i egenskap af tillfälligt Utskott» behandla frågan.²⁰ Förslaget blev i utskottet föremål för stark kritik och betydligt omarbetat och godkändes i detta skick av kammaren, bortsett från dess § 12, som reglerade sättet för omröstning i utskott. Men då första kammaren den 13 maj i åtskilliga punkter vidhöll sin mening, kom med detta frågan om reglementariska föreskrifter 1867 att förfalla, och då riksdagen nu stod inför sin avslutning, kunde intet heller åtgöras beträffande enskild stadga för denna kammare.

Även då det gällde reglementariska föreskrifter, antogos emellertid några provisoriska bestämmelser, nämligen angående talmanskonferens, angående tryckning av riksdagens handlingar samt angående sammankallande första gången av de gemensamma utskotten genom talmännen.²¹

Det otillfredsställande resultatet får tillskrivas icke blott motsättningar i sak utan i hög grad också bristande förtroende och vilja till kompromiss, i all synnerhet från andra kammarens sida. Detta framstår klart redan av tillvägagångssättet i denna kammare att först — medan den ännu kunde anse sig obunden — i eget »välförstått intresse» försäkra sig om enskild arbetsordning. En i sig själv obetydlig episod må i detta samband relateras, då den är ägnad att belysa den atmosfär av irritation och misstroende, som så menligt kom att inverka på stadgearbetet 1867.

Efter att ha konstaterat att frågan om gemensamma reglementariska föreskrifter under dåvarande riksdag förfallit, påpekade Sjöberg, att första kammaren emot § 10 i förslaget icke haft någon annan anmärkning att göra, än att det däri förekommande ordet »ej» blivit utbytt mot ett »icke». »Det vill synas», yttrade han sarkastiskt, »att olikheten emellan de båda orden är ganska fin och att de grunder, som må hafva föranlett förändringen äro i språkligt och logiskt hänseende nästan omärkbara, men i alla händelser är saken ej af den vikt, att icke Kammaren skulle kunna frånträda sitt beslut och antaga Första Kammarens».²² Påpekandet berodde emellertid på ett förbiseende, då den anförda ändringen, tydligen som följd av ett skrivfel, gjorts av andra kammarens eget tillfälliga utskott i dess

²⁰ AK 1867, I, s. 240.

²¹ FK 1867, I, s. 48; AK 1867, I, s. 68, 95 ff.

²² AK 1867, IV, s. 728.

betänkande nr 43. Förhållandet hade observerats under slutdebatten i första kammaren (den 13 maj) av Henning Hamilton, som emellertid utan vidare kommentarer yrkat antagande av medkammarens beslut i denna punkt.²³

De nedslående erfarenheterna från föregående år torde ha bidragit till att 1868 skapa vida gynnsammare betingelser för frågans lösning. Man insåg uppenbarligen nödvändigheten av att denna riksdag nå fram till ett avgörande,²⁴ och arbetet präglades av en iögonfallande beredvillighet från båda kamrarnas sida att gå varandra till mötes.

Första kammaren tog nu ledningen och tillsatte den 18 januari ett tillfälligt utskott för att utarbeta förslag till reglementariska föreskrifter för riksdagen samt arbetsordning för kammaren. Utskottet, som anslog en mycket försonlig ton, sökte i alla frågor, som ansågos vara av mindre vikt, att lämpa sig efter andra kammarens vid föregående riksdag i ärendet fattade beslut samt att i överensstämmelse därmed redigera sitt betänkande.²⁵ Det hade också önskat att, innan det avlämnade sitt förslag till kammarens prövning, få genomgå detsamma med några ledamöter av andra kammaren för att därigenom kunna erfara, huruvida enighet i frågan vore att påräkna, men sedan ett i detta avseende beramat sammanträde kommit att uppskjutas, ansåg utskottet, att denna omständighet ej borde fördröja betänkandets avlämnande. Därefter hade likväl ett gemensamt sammanträde ägt rum, varvid det visat sig, att § 2²⁶ var den enda i hela förslaget, som framkallade någon anmärkning från andrakammarhåll.²⁷ Anmärkningen var av ringa vikt, och bortsett från en härav föranledd redaktionell ändring bifölls av första kammaren det tillfälliga utskottets förslag.

Den moderation första kammaren lagt i dagen vann uppskattning i medkammaren, där A. W. Björck vid behandlingen av remissen yttrade, att första kammaren hade, »det måste erkännas, tillvägagång med den största grannlagenhets»,²⁸ och det tillfälliga utskottet underströk önskvärldheten av ett fortsatt ömsesidigt tillmötesgående.²⁹ Under sådant förhållande kunde kamrarna efter ett fåtal obetydliga jämkningar i det ursprungliga utskottsforlaget lätt nog uppnå enig-

²³ FK 1867, IV, s. 515.

²⁴ O. I. Fähræus, FK 1868, I, s. 11.

²⁵ Henning Hamilton, *ib.*, s. 191.

²⁶ Ang. kammarens föredragningslista.

²⁷ Henning Hamilton, FK 1868, I, s. 191.

²⁸ AK 1868, I, s. 246.

²⁹ ATU 1868 VI, nr 33.

het och den 28 mars och den 8 april antaga reglementariska föreskrifter för riksdagen. Den 27 april antogs också ordningsstadga för första kammaren.

Om det sätt, på vilket man 1868 nådde fram till en lösning av stadgeproblemet, gjorde första kammarens tillfälliga utskott nr 1 detta år ett uppmärksammat uttalande. Det förklarade sig nämligen vid fullföljandet av sitt uppdrag huvudsakligen ha hämtat ledning av de beslut, riksdagens båda kamrar vid föregående riksdag fattat i ämnet.³⁰ Det hade sålunda trott sig böra utan förändring upptaga alla de föreskrifter, vilka vunnit båda kamrarnas godkännande, var emot det icke funnit sig böra ur föregående förslag upptaga sådana stadganden, som, även om de efter utskottets förmenande vore lämpliga, likväl blivit av den ena eller andra kammaren alldeles förkastade. Beträffande de paragrafer, i vilka andra kammaren föregående år gjort större eller mindre förändringar, hade utskottet så vitt möjligt sökt sammanjämka de stridiga besluten men uteslutit sådana stadganden, rörande vilka skiljaktigheten förefallit bero av olikhet i grundsats. Detta hade så mycket hellre låtit sig göra, som det i de flesta fall av första kammaren berodde att i sin enskilda arbetsordning för sig antaga de bestämmelser, vilka andra kammaren icke önskat få införda i de gemensamma föreskrifterna.³¹

Malmgren, som även återgivit ovanstående uttalande, kommer till slutsatsen, att när kamrarna första gången skredo till antagande av arbetsordningar, man icke synes ha utgått från någon bestämd princip för bestämmelsernas fördelning mellan det enskilda och det gemensamma området. Han påpekar, att intetdera av de båda kammarutskotten 1868 gjort något uttalande om de grundsatser, efter vilka man hänfört stadgandena till den ena eller andra av de båda kategorierna. »Man synes», menar han, »såväl i utskotten som i kamrarna ha låtit sig ledas av lämplighetshänsyn: till de gemensamma föreskrifterna fördes bestämmelser i ämnen, där praktiska skäl talade för likartat förfarande. Detta framgår också av det innehåll, som reglementariska föreskrifter för riksdagen till slut erhöles».³²

Såväl av de vittnesbörd, som lämnats av det tillfälliga utskottet 1868, som av senast anförda uttalande skulle sålunda framgå, att stadgearbetet de berörda åren präglats av principlöshet och resultatet,

³⁰ Beträffande ReglF.

³¹ FTU 1868 I, nr 2.

³² A. a., s. 20 f.

under kompromisser mellan kamrarna, ha bestämts av konjunkturen och praktiska överväganden. I annan riktning pekar emellertid ett yttrande av en ledamot av andra kammarens enskilda utskott 1867 (P. A. Bergström), vari framhålles, »att Utskottet med den största sorgfällighet undvikit föreslå någon bestämmelse, som kunde anses tillhöra en gemensam arbetsordning eller råka i strid med stadganden af beskaffenhet att böra i en sådan intagas».³³

Då vi i det följande söka bedöma, hur man åren 1867—1868 fastställde gränsen mellan enskilda stadganden å ena sidan och reglementariska föreskrifter och grundlag å den andra, utgå vi från arbetsordningen 1867, då andra kammarens beslut i väsentligt hänseende kom att bestämma arbetets inriktning. Vi inskränka oss härvid till att ange de bestämmelser, som klart synas ha hemortsrätt i grundlag eller gemensam städga. Ett eller annat tvivelaktigt fall lämnas sålunda å sido liksom också alla de skiftande föreskrifter av oomtvistlig intern ordningsnatur, mot vilka icke ur ämnesfördelningens synpunkt någon anmärkning torde kunna riktas.³⁴

AO § 7 mom. 3: »Har Kammaren för sin del beslutat tillsätta särskildt Utskott för upptagande af fråga, som tillhör ständigt Utskotts behandling, bör vederbörande ständiga Utskott derom ofördröjligen undfå underrättelse». Bestämmelsen, som är av betydelse för av båda kamrarna tillsatt utskott och som saknades i ordningsstadgan, hör de reglementariska föreskrifterna till. I dessa fanns också (§ 8) ett i sak överensstämmande stadgande. Momentet i fråga är ett exempel på den dubbelskrivning i reglementariska föreskrifter och arbetsordning, som i några fall ägde rum³⁵ men som näppeligen skulle ha förekommit, därest de gemensamma bestämmelserna först hade antagits. Stadgandet utgick ur arbetsordningen 1933.

AO § 8 (OSt § 8). Paragrafen ålägger kammaren att hos Konungen anmäla utgången av kammarens val av särskilda deputerade att med honom jämlikt RF § 54 överlägga. Då valförrättningen är av intresse även för medkammaren men dessutom och främst för Konungen, föreligger i materiellt hänseende intet enskilt ärende, varför enligt

³³ AK 1867, III, s. 424 f.

³⁴ Till denna senare kategori (klart enskilda kammarärenden) hörde de AO:s bestämmelser, som avsågo exempelvis talmansdeputationen, ekonomideputerade, de ledamöter, som jämte talmannen äga tillsätta kammarens betjäning, ledamöternas platser i samlingsalen, platsen för talare, ordningsföljden mellan anmälda talare, sekreterarens åligganden, arbetet i kammarens kansli, ordningen å läktarna, ledighet från riksdagsgöromålen, påföljd för förfallolös frånvaro samt farandet vid vissa avsägelser och vid TU:s sammankallande första gången.

³⁵ Se nedan under AO § 10 mom. 1.

RO § 78 om anmälningsplikten borde ha stadgats i de reglementariska föreskrifterna.

AO § 10 mom. 1. Enligt detta moment skulle anslag av kallelse till kammarens sammanträde ske senast kl. 6 på aftonen före den för sammanträdet bestämda dagen. En likalydande bestämmelse hade redan 1867 upptagits av vederbörande förstakammarutskott i dess förslag till reglementariska föreskrifter.³⁶ Den godkändes av första kammaren men avslogs av andra men återfinnes under § 1 i de reglementariska föreskrifterna följande år, medan nyssnämnda stadgande i arbetsordningen det oaktat kvarstod intill 1933. Vid ett tillfälle 1867 påpekade Henning Hamilton, att det vore angeläget för utskottens ordförande att veta, innan kallelserna till utskottssammanträden utfärdas, huruvida kamrarna skola sammankomma, på det att icke kollision måtte uppstå,³⁷ och kammarens tillfälliga utskott 1868 nr 1 motiverade utförligare sitt förslag på denna punkt. Det ansåg, att för ärendenas jämna gång och till förekommande av överraskning föreskriften i fråga var av den vikt, att den väl förtjänade att göras till allmän efterrättelse gällande, varjämte det syntes tjänligt, att då de gemensamma utskotten ej få sammanträda samtidigt med kamrarna, stadgandet om anslag till dessas sammanträden utgjorde en för hela riksdagen bindande föreskrift.³⁸ Särskilt hänsynen till de gemensamma utskotten torde hänvisa ovannämnda bestämmelse till de reglementariska föreskrifterna, bland vilka den, som nämnts, upptogs 1868.

AO § 15 mom. 3 (OSt § 14 mom. 2). Enligt här meddelad bestämmelse skola yttranden, som ledamöter vid kamrarnas sammanträden avgiva, så vitt ske kan ordagrant upptecknas av särskilda för sådant ändamål anställda tjänstemän. Föreskriften hör i varje fall icke arbetsordningen till, då det ju ligger inom gränserna för det rättsliga perspektivet, att medan ena kammaren kräver fullständiga discussionsprotokoll, den andra kan komma att åtnöja sig med summariska återgivanden.

Lövrigt innehöll § 15 (OSt § 14) bl. a. närmare bestämmelser om protokollets förande, om dess justering i kammaren, om tiden för stenogrammens avlämnande samt om dessas justering av vederbörande kammarledamöter. Konstitutionsutskottet 1937 ansåg sig emellertid kunna konstatera, att frågan angående riksdagsprotokollen

³⁶ FTU 1867, nr 4. § 1 i utskottets förslag.

³⁷ FK 1867, IV, s. 510.

³⁸ Bet. nr 2.

i dessas helhet icke längre betraktades såsom i första hand vidkommande vederbörande kammare enskilt utan som en riksdagens angelägenhet, varför den borde regleras i de gemensamma föreskrifterna,³⁹ vilket även blev riksdagens beslut.⁴⁰ Redan 1912 hade dock den av utskottet anförda uppfattningen skymtat. Första kammaren hade detta år åt riksgäldsfullmäktige uppdragit att verkställa en utredning, i vad mån ökad skyndsamhet i publicerandet av kammarens protokoll kunde ernås. En av utredningsmännen ansåg emellertid, att åtgärder borde vidtagas, för att ärendet även bringades under andra kammarens prövning, ty för att fullmäktige skulle kunna åstadkomma något, som kunde lända till åsyftad påföljd, »måste det vara uniformt för båda kamrarna».⁴¹

AO § 21. Det mest iögonfallande är, att andra kammaren ansåg det påkallat att under denna paragraf upptaga bestämmelser angående interpellationsinstitutet. Motsvarande föreskrifter intogos icke i medkammarens ordningsstadga.

a. § 21 inskränker sig till att reglera tillvägagångssättet vid interpellationers framställande. Då emellertid om interpellationsrätten ursprungligen intet uttryckligen stadgats vare sig i grundlag eller annan författning, måste den anses implicite följa av anförd paragraf. En konstitutionell rättighet av den betydelse, varom här är fråga, hör dock grundlagen, icke särskild arbetsordning till, vilket framgår, om man betänker de möjliga konsekvenserna av ämnets behandling som enskilt ärende. Vardera kammaren har ju då att förfara efter gottfinnande, och — hur osannolikt det än kan te sig i praktisk politik — i rättsligt hänseende har man att räkna med att den ena kammaren kan upphäva rättigheten i fråga, medan den andra alltfortfarande bibehåller densamma. Men att interpellationer endast skulle få framställas av den ena kammarens ledamöter, får väl anses vara en anomali, som i sig utgör beviset för att berörda rättighet icke bort sanktioneras av enskild arbetsordning.

b. Det är emellertid icke bara rättigheten att få framställa interpellationer, vilken bort sanktioneras av grundlagen, utan i ett hänseende även tillvägagångssättet vid dess tagande i bruk. Då nämligen enligt § 21 kammaren utan föregående överläggning skall besluta, huruvida spörsmål må framställas, kom arbetsordningen med detta i konflikt med bestämmelsen i RO § 52, vilken ger ledamot

³⁹ Bet. nr 19.

⁴⁰ Bestämmelserna om kammarens protokoll återfinnas nu i RSt § 5.

⁴¹ P. Cavalli, FK 1912, nr 10, s. 49.

rätt att fritt tala och utlåta sig »om lagligheten av allt, som inom kammaren sig tilldrager». »Då det ej kan bestridas att väckande av interpellation är en tilldragelse i kammaren och att fråga om lagligheten härav kan uppstå — det må blott erinras om RF § 90 — kan riksdagsman svårligen, utan att brott mot grundlagen inträder, förvägras att uttala sig i saken».⁴² Något bemyndigande för kamrarna att enskilt eller tillsammans meddela undantag från grundlagens reservationslösa stadgande i denna punkt gavs nämligen 1867 icke, varför särskilda debattrestriktioner vare sig genom enskilda eller gemensamma stadgar då måste anses otillåtna.⁴³

AO § 23 (OSt § 20). Att kammares förhandlingar skola vara underkastade »direkt offentlighet», d. v. s. att rätt medgives åhörare att bevista överläggningarna, därom finnes intet uttryckligt stadgat i grundlag. Från 1921 kan dock denna offentlighet utläsas ur RO § 56 st. 2, som meddelar konungen befogenhet att i angivet fall bestämma, att kamrarnas sammanträden skola hållas inom lyckta dörrar. Föreskriften har nämligen karaktär av undantagsbestämmelse, vilken utgår från förutsättningen, att förhandlingarna regelmässigt föras öppet. AO 1867 § 23 stipulerade dock med stöd av under ståndstiden tillämpat förfarande (lagen för åhörare vid riksståndens sammanträden den 1 mars 1830), att sammanträdena skulle vara offentliga, ehuru med rätt för kammaren att på därom framställt yrkande besluta, att överläggning i något ärende måtte inom lyckta dörrar hållas (motsvarande regel något annorlunda utformad i OSt § 20). Med hänsyn till de uppenbart orimliga konsekvenser, som ligga inom det rättsligt möjligas ram på grund av ämnets karaktär av enskilt ärende, nämligen öppna förhandlingar i ena kammaren men slutna i den andra, framstår dock likformigheten som nödvändig, varför anförda stadgande icke kan anses ankomma å de särskilda arbetsordningarna. Att det det oaktat kom att upptagas i dessa, berodde som nämnts därpå, att första kammaren redan under sitt första sammanträde 1867, den 18 januari, reglerat förhållandet i de enskilda ordningsföreskrifter den stadfäste att gälla tills vidare.

Vid ett studium av gränserna för kammares enskilda lagstiftnings-

⁴² A. Brusewitz, »Statsrådets ansvarighet», Sveriges riksdag, XV, 1938, s. 489.

⁴³ Malmgren uttalade sig något försiktigare i frågan i en P. M., vilken på begäran av Reuterskiöld tillställdes denne under arbetet i FEU 1938 (FEU:s handl. 1938, RB). Han ansåg, att RO § 52 åt kammarledamöterna ville tillförsäkra en principiellt obegränsad yttranderätt angående allt, som inom kammaren sig tilldrager, och han ifrågasatte, om det som stadgats i dåvarande OSt § 20 (1933) om beslut utan föregående överläggning beträffande interpellations framställande vore alldeles oantastligt ur grundlagsenlighetens synpunkt.

makt är det också nödvändigt att uppmärksamma de reglementariska föreskrifterna. § 2 i dessa angav den ordning, i vilken ärendena skulle uppföras å kammares föredragningslista. Ämnet anses av Malmgren icke ovillkorligen ha krävt enhetlig reglering.⁴⁴ Denna uppfattning förefaller emellertid mindre välgrundad, då bestämmelsen är av betydelse för den i RO § 59 stipulerade samtidiga föredragningen. Mot sista stycket av § 2 kan däremot befogad invändning göras. Här meddelas kammare rätt att för kommande sammanträde vidtaga ändring i föredragningslistan. Beslut angående sådan ändring skall emellertid efter yrkandet »genast» fattas, d. v. s. utan debatt. Restriktionen är analog med debattförbudet i AO § 21 (interpellationsparagrafen) och oförenlig med RO § 52 på samma grunder som detta.

Talmanskonferensen reglerades exklusivt genom bestämmelserna i § 3. Med hänsyn till den betydelse konferensen har eller bör hava för riksdagsarbetets ledning torde de grundläggande stadgandena i ämnet ha bort meddelas i riksdagsordningen, medan endast erforderliga tillämpningsbestämmelser borde ha upptagits i de reglementariska föreskrifterna. Det kom emellertid att dröja till författningsrevisionen 1949, innan denna princip bringades i tillämpning.

I övrigt upptogo de reglementariska föreskrifterna, vilka 1868 omfattade 13 paragrafer, bestämmelser angående kallelse till kammares sammanträde (§ 1), gemensamma utskott samt riksdagens nämnder och valmän (§§ 4—10, 12), gemensam votering (§ 11) samt angående tryckning av de handlingar, vilka till kamrarna inkomma eller från dem utgå (§ 13). Ur ämnesfördelningens synpunkt förefaller icke någon anmärkning kunna riktas mot dessa stadganden.

Under kompromisser mellan kamrarna 1868 hade åtskilliga jämkningar av redaktionell natur företagits i de reglementariska föreskrifter, som då voro under utarbetning, liksom också ett flertal sakliga ändringar, mest av ringa betydelse, men dessa synas i intet fall ha lett till någon otillbörlig förskjutning av gränsen stadgorna emellan. Mot föreskrifterna i fråga har ju också föga varit att invända. Mera tvivelaktigt är då, hur de enskilda stadgorna böra bedömas. Föregående granskning har visat, att andra kammaren stundom gått längre, än som kan anses förenligt med RO § 78, då den i sin arbetsordning upptagit bestämmelser av icke enskild natur och till och med i den reglerat ämnen, som borde ha förbehållits grundlag. Samma anmärkning drabbar, ehuru i mindre mån, även första

⁴⁴ A. a., s. 21.

kammaren, som i sin ordningsstadga »väsendtligen närmat sig den arbetsordning, som Riksdagens Andra Kammare vid sistlidna riksdag för sig gillade och antog».⁴⁵ Det vill av detta synas, som om båda kamrarna i enstaka fall favoriserat de enskilda stadgorna på de gemensamma föreskrifternas bekostnad, sannolikt därför att de förstnämnda äro lättare att ändra och därmed lättare kunna anpassas efter ett föreliggande praktiskt behov. Kammares önskan att för sig bevara rådigheten över ett ämne och kunna reglera detta oberoende av medkammaren har möjligen också i undantagsfall gjort sig gällande och då med samma resultat (interpellationsinstitutet?). Trots detta och trots den ovan genomförda kritiken kan dock knappast med rätta göras gällande, att utskotten och kamrarna under åren 1867—1868 genomgående låtit sig ledas av lämplighetshänsyn och genomgående satt principiella överväganden å sido. Man befästes i denna uppfattning, om man ser icke blott till de regelstridiga undantagen utan jämväl till stadgornas bestämmelser över lag.⁴⁶ Det enskilda utskottet 1867, såsom det för stadgearbetet främst ansvariga, har visserligen icke kunnat vägledas av någon distinkt utformad, osviklig princip, som ju också svårligen kan utläsas ur grundlagen. Det synes dock i allmänhet efter förmåga ha sökt följa riksdagsordningens väga föreskrift beträffande »ämne, som angår kammare enskildt», men vid tillämpningen varit hänvisat till sitt omdöme. Men stundom har detta svikit och utskottet tagit miste på grundlagens intentioner, och någon gång har man nog också, som antytts, skattat åt ett kammares eget »välförstådda intresse».

Frågan om gränserna för kammares enskilda lagstiftningsmakt har i den parlamentariska debatten i all synnerhet aktualiserats i samband med förslag och reformer avseende interpellationsinstitutet, övergång till öppen omröstning i kamrarna samt hemliga sammanträden jämlikt RO § 56.

Då motion i första kammaren 1868 anmäldes om införande i ordningsstadgan av bestämmelser rörande interpellation (Nr 89, A. Faxé), meddelade Henning Hamilton, att det tillfälliga utskottet redan fullföljt sitt uppdrag och inom få dagar torde komma att avgiva sitt förslag. Efter vad han trodde sig veta, ärnade icke utskottet i detta införa något stadgande beträffande interpellationer, då det var av den meningen, att denna fråga tillhörde grundlagen och därför borde,

⁴⁵ FTU 1868 I, nr 13.

⁴⁶ Jmf. ovan n. 34.

om ytterligare lagstiftning vore av nöden, behandlas såsom grundlagsfråga. Han ansåg därför inte, att förslaget kunde vinna avseende i utskottet, varför han uttryckte sin önskan, att motionären ville återtaga detsamma.⁴⁷ Vid motionens remiss ett par dagar senare förklarade Hamilton, att enligt hans uppfattning arbetsordningen i allmänhet hade till föremål att närmare bestämma, huru grundlagens föreskrifter skola uppfyllas, men icke att stadga, huru det skulle förfaras i konstitutionella frågor, om vilka grundlagarna ej talar. En så betydelsefull rätt som interpellationsrätten borde icke i den ena kammaren regleras på ett sätt men i den andra utövas på ett annat. Han upplyste, att utskottets samtliga ledamöter varit av den mening, att någon föreskrift, motsvarande § 21 i medkammarens arbetsordning, icke borde intagas i ordningsstadgan.⁴⁸

Utskottets yttrande över Faxes motion liksom över en annan (nr 91, C. F. Wærn) erbjöd emellertid en överraskning. Det var reellt sett avstyrkande, och i nära anslutning till Hamiltons ovan återgivna uttalande förklarades åtminstone rättighetén till och villkoren för interpellationers framställande böra genom grundlag bestämmas. Icke desto mindre upptogs i anknytning till Wærns förslag ett stadgande under § 21 angående interpellationer, och som förklaring angavs, att kammaren genom att hänvisa de båda motionerna till utskottet (i stället för att utan remiss avslå desamma) med detta ådagalagt sin önskan att taga dem under närmare övervägande. Dessutom hade man icke upptagit den konstitutionellt tvivelaktiga bestämmelse, som innehölls i Faxes förslag liksom i andra kammarens arbetsordning, att kammaren utan föregående överläggning skulle besluta, huruvida spörsmål måtte få framställas.⁴⁹ Paragrafen blev emellertid avslagen, varför interpellationsrätten i första kammaren hädanefter helt kom att bero av praxis.

Först 1912 lagfästes, som bekant, interpellationsinstitutet i första kammaren genom att bestämmelse då intogs i OSt § 18 mom. 5, i sak helt i överensstämmelse med motsvarande stadgande i andra kammarens arbetsordning. Detta skedde efter motion av Kjellén,⁵⁰ vilken tillstyrktes av det tillfälliga utskottet nr 2, som emellertid i sitt förslag infogade orden »utan föregående överläggning». Något grundlagshinder härför ansågs icke möta, och utskottet betraktade

⁴⁷ FK 1868, III, s. 180 f.

⁴⁸ Ib., s. 280 f.

⁴⁹ FTU 1868 I, nr 13.

⁵⁰ FK nr 90.

det överhuvud som ett otillfredsställande förhållande, att interpellationsrätten, såsom dittills skett, utövats utan stöd av vare sig ordningsstadga eller andra av kammaren antagna föreskrifter.⁵¹ En önskan att i detta hänseende uppnå likhet med för medkammaren gällande bestämmelser torde också ha påverkat frågans lösning. Under den korta debatten i kammaren yppades emellertid vissa konstitutionella betänkligheter. Denna betydelsefulla fråga borde avgöras i grundlagsenlig ordning »och icke inordnas vid sidan om riksdagsordningen i en arbetsordning, om hvilken icke ens hela Riksdagen utan hvarje kammare för sig beslutar, stundom omedelbart och utan föregående utredning».⁵² Dessa farhågor vunno dock icke beaktande.

I fortsättningen kommo förslag i olika hänseenden till interpellationsinstitutets utbyggnad att också beröra frågan om vidden av kammares förmåga att i enskild ordningsstadga reglera ett ämne. Man synes nu ganska allmänt ha varit överens om att ett åläggande för statsråden att besvara interpellationer liksom införandet av ett till dessa anknutet dagordningsinstitut erfordrade ändring av grundlagen.⁵³ Spörsmålet gällde däremot i all synnerhet, om debattrestriktioner i samband med besvarandet av enkla frågor kunde införas blott genom ändring av ordningsstadgorna.

I motion AK 1928 nr 421 (I. Anderson) föreslogs bl. a. en uppdelning av framförda spörsmål i egentliga interpellationer och frågor, som blott avsågo erhållande av sakuppgifter. I samband med de förra sattes vissa debattinskränkningar i fråga, medan enkla spörsmål överhuvud icke skulle få ge anledning till diskussion. Konstitutionsutskottet avstyrkte visserligen motionen men uttalade, att en reform i angiven riktning utan grundlagsändring kunde genomföras av varje kammare för sig genom ändring i respektive ordningsstadga och arbetsordning.⁵⁴ Kamrarna biföllo utskottets hemställan.

Frågan återupptogs i början av 1938 års riksdag av samme motionär.⁵⁵ Konstitutionsutskottet avvisade även denna gång tanken på grundlagsändringar, och beträffande möjligheten att utan dylika begränsa debatten eller helt förbjuda sådan efter besvarandet av enkel fråga underlät utskottet att framföra någon egen mening. Det ansåg

⁵¹ FTU 1912 II, nr 5. FEU 1938 anger felaktigt i sitt utlåtande, att redan Kjellén i sin motion skulle ha upptagit orden »utan föregående överläggning».

⁵² L. Danström, FK 1912, nr 19, s. 36 f.

⁵³ Se exempelvis motion FK 1928, nr 245 (Thulin m. fl.), KU 1928, nr 18, P. M. bifogad KU 1938, nr 10, FEU 1938, nr 1, AEU 1938, nr 1.

⁵⁴ KU 1928, nr 18.

⁵⁵ AK 1938, nr 233 (Bagge och I. Anderson).

emellertid, att en omdaning och vidare utveckling av interpellationsinstitutet i vidsträckt mening »inom vissa gränser» borde kunna genomföras utan ändring av grundlag.⁵⁶ Utskottets uttalande fattades som en uppfordran till förnyade initiativ inom ordningsstadgornas ram,⁵⁷ och dylika kommo också med de likalydande motionerna FK nr 299 (Andrén m. fl.) och AK nr 433 (I. Anderson m. fl.), vilka hade till följd, att ett enskilt utskott tillsattes av vardera kammaren för ärendets vidare handläggning.

De enskilda utskotten iakttog i frågan om debattbegränsning samma försiktiga återhållsamhet som tidigare konstitutionsutskottet. De ansågo sig nämligen kunna underlåta att göra egna uttalanden i ämnet, då något yrkande icke förelåg. I stället enades man under gemensamma sammanträden om en linje, vilken anvisats i motion FK nr 300 (J. B. Johansson och Sjödahl), där det hette, att åtminstone i avvaktan på en tids erfarenhet rörande verkningarna av ett eventuellt frågeinstitut några restriktioner för kammares debatt efter enkel frågas besvarande icke torde böra uppställas. I överensstämmelse härmed redigerades likalydande förslag till ändrad lydelse av § 20 i respektive ordningsstadgor, vilka förslag antogos av kamrarna. Utskotten inskränkte sig i övrigt till påpekandet, att en viss återhållsamhet i yttranderättens begagnande föreföll önskvärd, då frågor besvarats, som till enda eller huvudsakligt syfte haft att erhålla ren information.⁵⁸

Till angivna lösning 1938 synes den statsrättsliga expertisen starkt ha medverkat. Till utskottens utlåtanden hade fogats en »P. M. i frågan om yttranderättens begränsning enligt svensk statsrätt», i vilken särskilt uttalanden av Malmgren och Reuterskiöld utförligt redovisats. Båda intogo samma ståndpunkt i frågan om möjlighet till diskussion efter enkel frågas besvarande, och den senare fann det självklart, att debatt i dylikt fall icke utan grundlagsändring kunde förhindras.⁵⁹ Däremot hävdade han, att själva interpellationsinstitutet låg inom ordningsstadgans ram. »Den är en sådan kammarens enskilda angelägenhet som enligt riksdagsordningen skall regleras i ordningsstadgan, i motsats till sådana frågor som angå riksdagen i

⁵⁶ KU 1938, nr 10.

⁵⁷ E. Fast, AK 1938, nr 34, s. 26.

⁵⁸ FEU 1938, nr 1, s. 8; AEU 1938, nr 1, s. 6.

⁵⁹ FK 1938, nr 34, s. 54 f. Men då jämlikt Ost § 20 debatt icke får förekomma beträffande frågan, om interpellation får framställas, var mot detta enligt Reuterskiöld intet att invända, då det här gällde ett ärende, som ännu icke var anhängigt och som icke blev anhängigt hos riksdagen, förrän statsrådet svarat.

dess helhet och som, i den mån de icke regleras i grundlagen, tillhöra de för kamrarna gemensamma reglementariska föreskrifterna. Vi ha alltså icke frihet att i de reglementariska föreskrifterna insätta sådant som uteslutande angår kammaren enskilt».⁶⁰

Vid författningsrevisionen 1949 grundlagfästes i RO § 52 st. 3 rätten att framställa interpellationer och enkla frågor. Tillvägagångssättet överläts däremot åt kamrarna att var för sig reglera (»... på sätt kammare särskilt föreskriver...»). Samtidigt infogades i bestämmelsen om den parlamentariska yttrandefriheten (st. 1) ett förbehåll: »med de undantag denna riksdagsordning stadgar⁶¹ eller kammare med stöd därav föreskriver». Bemyndigande för kamrarna jämlikt p. 2 undantagsklausulen att föreskriva inskränkning i ledamots rätt att erhålla ordet lämnades i samband med framställandet av interpellationer och besvarandet av enkla frågor (st. 3). Avsikten med detta var att ge grundlagsstöd dels åt föreskriften i 20 § kamrarnas ordningsstadgor angående debattförbud, då fråga var, om interpellation skulle få framställas, och dels åt en i samma paragraf föreslagen och likaså 1949 antagen bestämmelse, att vid besvarandet av enkel fråga endast den ledamot, som framställt spørsmålet, och det statsråd, som lämnat svaret, skulle få deltaga i överläggningen, såvida icke kammaren på förslag av talmannen eller annan ledamot utan överläggning annorlunda beslutade.⁶²

På angivet sätt hade en alltsedan 1867 starkt omstridd fråga sent omsider erhållit en ur grundlagsenlighetens synpunkt fullt tillfredsställande lösning. Det är ju möjligt, att så under alla förhållanden hade skett i samband med den företagna omläggningen av frågeinstitutet. Men debattrestriktioner utan stöd av grundlag hade på detta område gammal hävd (»Kammaren beslute, utan föregående öfverläggning, huruvida spørsmålet må framställas eller icke», AO 1867 § 21). Den tanken ligger därför nära, att den 1949 åvägabragta överensstämmelsen mellan grundlagens bud och 20 § kamrarnas ordningsstadgor möjligen får tillskrivas ett förslag, som framförts

⁶⁰ Ib., s. 53 f.

⁶¹ Utöver de inskränkningar i yttranderätten RO gör i § 51 (angående den, som utövar talmansbefattningen), i § 57 (i samband med anmälan om anmärkningsanledning) samt i § 77 (beträffande riksdagsman, som varit frånvarande, då något beslut fattats), finnas emellertid dylika inskränkningar även i RF §§ 90 och 107, i vilka stadgas förbud mot att draga regeringsbeslut av visst slag under kamrars eller utskotts överläggning (R. Malmgren i anf. P. M., bifogad FEU och AEU 1938, nr 1). Att RO § 52 (1949) det oaktat icke kom att hänvisa även till RF, är ju oegentligt men torde sakna reell betydelse.

⁶² K. M:s prop. 1948, nr 244, s. 65; SäU 1948, nr 1, s. 41 f.

såväl av 1946 års sakkunniga⁶³ som av det särskilda utskottet 1948⁶⁴ och vilket avsåg att bereda möjlighet till tidsbegränsning av anföranden i kamrarna. Detta för moderna svenska förhållanden främmande ingripande i den parlamentariska yttrandefriheten nödvändiggjorde nämligen under alla omständigheter en uppmjukning av RO § 52, vilket beaktats av båda de nämnda beredningarna. Visserligen var varken K. M:t eller riksdagen sinnad att medge kammare någon allmän rätt att avklippa debatterna, men förslaget härom torde ha bidragit till att även frågan om grundlagsenligheten av här berörda restriktioner kom att uppmärksammas.

Vid införandet av öppen omröstning i kamrarna 1925 intogs en principbestämmelse om denna i RO § 60, som i övrigt blott stadgade, att voteringsproposition skulle fastställas samt huru det skulle förfaras vid paria vota. Erforderliga supplerande föreskrifter angående proceduren meddelades, och detta efter vad det vill synas med rätta, i de reglementariska föreskrifterna (§ 11).⁶⁵ Riksdagsordningen räknade emellertid endast, av ordalydelsen att döma, med två former för beslutfattning, nämligen dels med acklamation och dels med omröstning genom individuell röstavgivning. Men till dessa lade de reglementariska föreskrifterna faktiskt en tredje, omröstning genom uppresning, som dock i grundlagens ögon icke var att anse som acklamation men icke heller såsom omröstning, då individuell röstavgivning härvid icke kom i fråga. Med Malmgren måste man därför konstatera, att riksdagen i nämnda föreskrifter infört ett tillvägagångssätt, »som icke blott innebär en nyhet i förhållande till grundlagens bestämmelser om besluts fattande, utan också en nyhet, som ej låter förena sig med dessa».⁶⁶

Under kammardebatterna kom emellertid frågan om tillämpningsbestämmelsernas placering i förgrunden, men härutinnan röjdes stor osäkerhet. Från ett håll hävdades, att RO § 78 icke drog upp några gränser mellan de reglementariska föreskrifterna och ordningsstadgorna, varför det »helt naturligt» tillkom kamrarna att, såsom de funno det mest praktiskt, föra in vissa bestämmelser i den gemen-

⁶³ »Betänkande med förslag angående riksdagens arbetsformer och därmed sammanhängande frågor», s. 47 f. SOU 1947: 79.

⁶⁴ Nr 1, s. 40.

⁶⁵ Vissa mindre betydelsefulla tillämpningsföreskrifter upptogs dock i Ost § 19 och i AO § 22.

⁶⁶ R. Malmgren, a. a., s. 19.

samma stadgan, andra åter i de särskilda statuterna.⁶⁷ Å andra sidan gjordes gällande, att man härvid icke ägde förfara godtyckligt, då det bestämt framgick av § 78, var ett stadgande borde placeras. Vad man ansåg behöva regleras gemensamt för båda kamrarna, hörde sålunda de reglementariska föreskrifterna till, medan ämne, i vilket varje kammare för sig kunde besluta, borde hänvisas till arbetsordningen respektive ordningsstadgan.⁶⁸ Med detta konstaterande var emellertid föga vunnet, då ju svårigheten just ligger i möjligheten att avgöra, om ett ämne erfordrar gemensam handläggning eller icke, och på denna punkt voro meningarna mycket delade.

Sam Clason höll före, att det var obestriddt, att kamrarna hade rätt att ha olika voteringsformer, varför frågan om omröstningssättet vore att anse som enskilt ärende och därmed tillhöra ordningsstadgorna. Detta var dock enligt honom icke bara en formell sak, som framgick av ett uttryckligt grundlagsbud, utan därtill också reellt motiverat. Införde man nämligen en bestämmelse i de reglementariska föreskrifterna, hade kammaren med detta förbundet sig att i dessa icke göra någon ändring, utan att sammanstämmande beslut även från medkammarens sida förelåg, men det vore naturligtvis, menade han, icke lämpligt att på sådant sätt binda sig i detta fall. Han talade t. o. m. om »felplacering» i de reglementariska föreskrifterna.⁶⁹ Själv gav han emellertid en förklaring till sitt ståndpunkts-tagande, som icke saknar intresse. Han fann nämligen bestämmelserna i fråga vara i behov av förändring. Därför borde man icke ordna det så, att om man senare i första kammaren kom överens om en viss förbättring, man då skulle vara bunden av att också medkammaren ville hava samma förbättring.⁷⁰ Även Reuterskiöld var av den meningen, att de RO § 60 kompletterande bestämmelserna hörde ordningsstadgan och arbetsordningen till.⁷¹

De funnos emellertid också, som icke voro tillfreds med att reglerna för omröstningsförfarandet upptogos »i en så pass prekär lagstiftning, som de reglementariska föreskrifterna för riksdagen äro». Yttrandet fälldes av en av motionärerna i ämnet i andra kammaren, C. A. Forssell. »Det är här», framhöll denne, »icke fråga om några periferiska saker, som t. ex. vid vilken tid anslag för kallelserna till

⁶⁷ D. Bergström, FK 1925, nr 11, s. 19.

⁶⁸ Clason, ib., s. 14.

⁶⁹ Ib., s. 15.

⁷⁰ Ib., s. 23.

⁷¹ Res. till FTU 1925 III, nr 1.

sammanträdena skola uppsättas, utan det rör sig om fundamentala saker i statslivet. Jag tror icke, att det finns någon korporation av offentlig karaktär, som får sitt omröstningsförfarande, sitt beslutsförfarande så till den grad lättvindigt reglerat... T. o. m. omröstningsförfarandet i ett aktiebolag anges i aktiebolagslagen, och för de kommunala korporationernas del är detta moment mycket tydligt och klart reglerat i lagstiftningen, men här behandlas detta vitala spörsmål utanför den vanliga lagstiftningens ram». ⁷² Forssell hade önskat, att ämnet reglerats i av konung och riksdag gemensamt stiftad lag, och samma uppfattning framfördes i första kammaren av K. E. v. Geijer. Då emellertid en dylik anordning nu icke kunde genomföras, ansåg denne det riktigast att intaga berörda bestämmelser i de reglementariska föreskrifterna, ⁷³ och detta blev ju, som omtalats, kamrarnas beslut.

Under första världskriget inaugurerades en ny metod för utrikespolitiskt samarbete mellan statsmakterna genom de för båda kamrarna gemensamma hemliga sammankomster, som då vid flera tillfällen ägde rum. I motion 1916 ⁷⁴ påtalade Palmstierna, att vid dessa tillfällen någon ledning vare sig från talmansbordet eller i övrigt icke förekom och att man överhuvud härvid förfor på ett synnerligen formlöst sätt. Särskilt betänkligt var det enligt motionären, att kamrarnas ledamöter icke ens, för vinnande av önskvärd klarhet, ägde framställa frågor till vederbörande statsrådsledamot. Han yrkade därför, dels att kammaren måtte efter utredning och förslag av utskott besluta sådant tillägg till sin arbetsordning, varigenom stadgades, hur förhandlingarna borde föras i avsedda fall, samt dels att hos första kammaren hemställdes, att även denna i sin ordningsstadga intog motsvarande bestämmelser.

Gemensamma sammankomster kunna emellertid aldrig anses såsom blott en kammares angelägenhet, varför föreskrifter angående desamma icke tillhöra enskild arbetsordning. Det är i övrigt i ett fall som detta icke, som motionären antog, till fyllest med sämordnade bestämmelser i respektive ordningsstadgor, då, som förut påpekats, det avsedda förfarandet endast kan garanteras genom en författning, antagen genom båda kamrarnas samfälliga beslut. Det tillfälliga utskottet, till vilket Palmstiernas motion hänvisades, ställde sig visser-

⁷² AK 1925, nr 12, s. 24.

⁷³ FK 1925, nr 11, s. 22 f.

⁷⁴ AK, nr 241.

ligen välvilligt till motionens syfte men avstyrkte på den grund, att det framförda spørsmålets lösning icke ansågs kunna vinnas blott genom tillägg till kamrarnas arbetsordningar, då därför först (!) erfordrades en grundlagsändring.⁷⁵

Vid de hemliga sammanträden, som efter 1921 hållits av varje kammare för sig enligt RO § 56, fördes ursprungligen intet diskussionsprotokoll.⁷⁶ Kammaren plögade nämligen för varje särskilt fall förordna, att anteckning till protokollet av vad som yttrats under förhandlingarna icke skulle göras.⁷⁷ Men för att undvika att kammaren vid varje dylikt tillfälle skulle nödgas fatta sådant beslut, lagfästes nämnda praxis 1933, då ett tillägg i berört syfte gjordes till ordningsstadgornas § 14. Förklaringen till denna åtgärd liksom till motsvarande tidigare praxis torde vara att söka i den rigorösa sekretess, med vilken förhandlingarna omgärdades. Kamrarnas sekreterare plögade visserligen vara närvarande vid de hemliga sammankomsterna,⁷⁸ men kanslipersonalen i övrigt, även stenograferna, måste avlägsna sig,⁷⁹ och med detta bortföll ju den tekniska förutsättningen för upptagandet av debattreferat. Men även andra av sekretessen betingade förhållanden ha måhända här varit av betydelse.

Grundlagsenligheten av ovannämnda stadgeändring har blivit starkt ifrågasatt,⁸⁰ och vill det synas, som vore förbudet i ordningsstadgornas § 14 mom. 3 omöjligt att förena med bestämmelserna i RO § 52, som dels tillägga varje kammarens ledamot rätt att fritt tala och utlåta sig i alla frågor, som under överläggning komma, men dels också uttryckligen angiva, att anförandena skola hållas till protokollet.⁸¹

Det var en inom riksdagen utbredd uppfattning, att dåvarande ordning var ohållbar, och 1942 föreslog Undén protokollsförbudets

⁷⁵ ATU 1916 V, nr 11.

⁷⁶ Så torde ej heller ha varit fallet före 1921; ehuru debatt varit tillåten under de gemensamma hemliga sammankomsterna alltsedan d. 19/2 1917. A. Brusewitz, »Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen», 1941, s. 43.

⁷⁷ FTU 1933 III, nr 1, s. 13; ATU 1933 VI, nr 1, s. 8; A. Brusewitz, »Riksdagen och utrikespolitiken», Sveriges riksdag, XV, 1938, s. 107. Brusewitz förbiser dock här stadgeändringen 1933. Se nedan.

⁷⁸ KU 1942, nr 14.

⁷⁹ A. Brusewitz' i n. 77 ovan anf. arbete, s. 107.

⁸⁰ Se härom motion FK 1942, nr 12 (Undén).

⁸¹ »Protokoll skall föras öfver allt, som vid sammanträde tilldrager sig och därvid alla yttranden särskildt upptecknas, så att intet må yttras utom protokollet, vare sig af talman, ledamot eller statsråd: annan än dessa hafva [!] icke yttranderätt.» C. A. Reuterskiöld, »Sveriges grundlagar», s. 513.

upphävande⁸² samt hemställde om förslag av konstitutionsutskottet angående införande i de reglementariska föreskrifterna av bestämmelser om protokolls förande vid kamrarnas sammanträden inom lyckta dörrar enligt RO § 56.⁸³ I sin motivering hänvisade Undén till ovan anförda bestämmelser i RO § 52 samt anförde i övrigt, att hemliga sammanträden vanligen äro av den vikt, att protokoll däröver böra bevaras åt eftervärlden. »Sådana sammanträden», hette det, »äro avsedda ej blott såsom en form för riksdagens informering utan också såsom en utväg för regeringen att erfara riksdagsrepresentanternas uppfattning i de frågor, som äro föremål för meddelandet till riksdagen. Det kan därför vara av omedelbart intresse för regeringen att i protokollet erhålla en exakt uppteckning av hållna yttranden och av instämmanden i avgivna förklaringar». Man lägge märke till att motionären understryker, att detta ämne, som reglerats i enskild ordningsstadga, icke kan anses röra blott vederbörande kammare utan också är av påtagligt intresse såväl för regeringen som för den historiska forskningen (eftervärlden).

Konstitutionsutskottet biträdde Undéns mening och uppgjorde förslag till bestämmelser om protokollföring vid ifrågavarande sammanträden, vilka bestämmelser föreslogos införda såsom nytt moment (nr 3) under ReglF § 12. Enligt utskottets förslag skulle de i mom. 1 och 2 i nämnda paragraf givna allmänna föreskrifterna om protokoll och yttranden i allt väsentligt erhålla motsvarande tillämpning vid de hemliga sammanträdena med det undantag, att de sekretessbelagda protokollen och yttrandena efter justering skulle överlämnas till riksdagsbiblioteket.⁸⁴ Utskottets förslag bifölls av kamrarna.

Det torde av ovanstående undersökning ha framgått, att gränsen för kamrarnas ordningsstadgor icke alltid fastställts på det sätt man efter de i riksdagsordningen givna direktiven haft anledning att vänta, då de enskilda stadgorna, allmänt sett, favoriserats på både de reglementariska föreskrifternas (riksdagsstadgans) och grundlagens bekostnad. Att så ägt rum, torde ha flera orsaker. Den större lättheten att ändra enskild ordningsföreskrift i förening med kammarens önskan att för sig bevara rådigheten över ett ämne för att oberoende av medkammaren kunna reglera detta efter förefallande behov ha under äldre tid varit av viss betydelse. Men viktigare är den brist på preci-

⁸² Motion FK 1942, nr 13.

⁸³ Motion FK 1942, nr 12.

⁸⁴ KU 1942, nr 14.

sion, som utmärker RO § 78 och som väl förklarar den osäkerhet för att icke säga förvirring, som stundom präglat debatterna om hithörande ting i kamrarna.

En sedan länge markerad önskan att så vitt möjligt uppnå likhet mellan respektive enskilda arbetsordningar liksom den långt gående uniformitet mellan dessa, som härav blivit en följd, motiverar frågan, om särskilda ordningsstadgor överhuvud äro påkallade. Utvecklingen anger knappast något större behov av desamma, och skulle i dem ingående föreskrifter upptagas i riksdagsstadgan, skulle en påtaglig fördel uppnås, nämligen den av enhetlig utskottsbehandling genom konstitutionsutskottet av med varandra likartade ärenden, medan som nu är förhållandet riksdagsstadgan ankommer å konstitutionsutskottet men ordningsstadgorna å kamrarnas enskilda utskott.

PREMIÄRMINISTERSKIFTET I STORBRITANNIEN 1923

Av Docent NILS ANDRÉN, Stockholm

1. *Problemet.* Den brittiske premiärministern utses av monarken, som enligt författningspraxis i regel inhämtar den avgående regeringschefens råd om vem som bör få uppdraget att bilda ny regering. Enligt sedan länge stadgad uppfattning avvek regeringsombildningen 1923, då Stanley Baldwin efterträdde Bonar Law, från det sedvanliga mönstret. Bonar Law vägrade yttra sig i efterträdarfrågan och tvingade på så sätt George V att helt lita till andra rådgivare, då han fattade sitt beslut. Enligt den allmänt accepterade meningen var lord Curzon ytterst nära att bli utnämnd till premiärminister. Hans kandidatur hade accepterats som oundviklig inom kabinettet, och kungen hade sänt bud efter honom i akt och mening att ge honom uppdraget att bilda den nya ministären. Den version, som blivit tongivande för uppfattningen om Curzons avsedda roll, är den högeligen dramatiserade bild som Harold Nicholson lämnat i sin Curzonbiografi, »Curzon: The Last Phase».¹ Curzons kandidatur föll i sista stund, i realiteten på grund av hans impopularitet och personliga olämplighet men under den utåt anförda ytterst plausibla förevändningen, att hans pärskap gjorde honom olämplig.

Under årens lopp har en tämligen rik litteratur belyst de olika agerandes roll under 1923 års premiärministerskifte. En analys av kända fakta visar, att den hävdvunna uppfattningen i vissa hänseenden är direkt felaktig och i andra väsentligen måste modifieras. Detta gäller framför allt de konsultationer som ledde till valet av Baldwin. Den nya bild, som kan rekonstrueras av dessa, innebär en

¹ Att denna bild i väsentliga stycken är oriktig har Nicholson medgivit i ett senare arbete, »King George V», s. 377: »The incident has not always been accurately recorded by contemporary historians. See for instance, Harold Nicholson's Curzon: The Last Phase, pp. 353 ff.»

omprövning också av såväl den döende Bonar Laws roll som av Curzons faktiska utsikter att vinna en efterlängtd befordran.²

2. *Bakgrunden.* Lloyd George blev brittisk premiärminister 1916. Hans regering var hela tiden en flerpartiregering. Under kriget var den en samlingsregering med företrädare för alla tre partierna, liberaler; konservativa och labour. Efter kriget drog sig huvuddelen av labour ur spelet. Underhusvalet 1918 gjorde de konservativa till det ledande partiet i landet. Liberalerna var splittrade i två grupper, koalitionsliberaler under Lloyd George, och oberoende, oppositionellt inställda liberaler under Asquith. I själva verket var Lloyd George under åren 1918—22 chef för en i huvudsak konservativt stödd och präglad regering. Hans maktställning byggde därför väsentligen på den konservativa partiledningens lojalitet mot koalitionstanken.

År 1922 hade det konservativa partiets stöd börjat vackla. Lloyd Georges äventyrliga politik i östra Medelhavet blev droppen som kom bägaren att rinna över. Vid det ryktbara mötet på Carlton Club den 19 oktober 1922 gjorde den konservativa parlamentsfronden mot koalitionen uppror mot den koalitionslojala partiledningen och segrade med stor majoritet (186 röster mot 87). Partiet skulle uppträda som ett självständigt, av koalitionen obundet parti vid nästföljande underhusval. Det var detsamma som en uppsägning av regeringskontraktet med Lloyd George. Revolten stöddes av bl. a. Bonar Law. Stanley Baldwin spelade en ledande roll, trots att han var medlem av regeringen. Även utrikesministern i koalitionsregeringen, lord Curzon, hörde till koalitionen motståndare. De konservativa medlemmarna av koalitionsministären med partiledaren Austen Chamberlain i spetsen inlämnade omedelbart sina avskedsansökningar.³ Lloyd George

² Huvudrollerna under krisen spelades av *kungen* (George V och hans privatsekreterare, lord Stamfordham), vars roll redovisas i Nicholson, »King George V. His Life and Reign», London 1952, av *Bonar Law*, vilkens biografi av Blake, »The Unknown Prime Minister», London 1955, innehåller nytt material av utomordentlig betydelse, och av lord *Balfour*, vilkens insatser ges en kortfattad beskrivning i Dugdale, »Arthur James Balfour», vol. II, London 1936. De båda rivalerna spelade uppenbarligen närmast biroller. *Baldwins* hållning under krisen är tecknad i Young, »Stanley Baldwin», London 1952, och antydd i A. W. Baldwin, »My Father. The true story.» London 1955. *Curzons* roll framgår av Nicholsons i not. I omnämnda biografi (utg. 1934) samt i samme författares biografi över George V. Ytterligare en birollsinnhavare, *Amery*, skildrar krisen i självbiografien »My Political Life», vol. II, London 1953, och i »Thoughts on the Constitution», London 1947.

³ Tillsammans med sina konservativa kolleger i regeringen utfärdade Austen Chamberlain ett manifest, i vilket han förklarade sig lojalt böja sig för partiets beslut men samtidigt underströk, att han ansåg det vara felaktigt. Avtryckt i

följde utan dröjsmål deras exempel. Vilka som efter koalitionen sammanbrott var de konservativas verkliga ledare var uppenbart. Det var Bonar Law och Baldwin. Bonar Law hade under åren 1911—21 varit konservativ partiledare. Han bildade nu den nya regeringen, sedan partiet uppfyllt hans villkor att först återvälja honom till ledare.

Den nya konservativa ministärens främsta medlemmar var, utom Bonar Law själv, Baldwin och Curzon. Däremot saknades de koalitionsstrogna konservativa ledarna — utom Chamberlain bl. a. Balfour, Robert Horne och lord Birkenhead. Fyra ledamöter av det nya kabinettet hade dock haft underordnade poster i Lloyd Georges ministär. Icke utan fog har Churchill betecknat Bonar Laws regering som de konservativas »B-lag» (»The Second Eleven»).⁴

Efter regeringsombildningen 1922 följde en parlamentsupplösning. Valet visade, att den konservativa revolten mot koalitionen grundats på en realistisk bedömning av opinionen ute i landet. Regeringen vann 344 av underhusets efter Irlands frigörelse 615 mandat. Labour blev det odiskutabelt främsta oppositionspartiet med 142 mandat. Asquith-liberalerna fick 60 platser och Lloyd George-liberalerna 57. Samma krigströtthet och längtan tillbaka till normala lugna förhållanden, som i Förenta staterna fört Harding till Vita huset, kom britten att föredra Bonar Law framför den snillrike Lloyd George. Baldwin tillspetsade valutgångens orsak — med en för honom ovanlig skärpa, då han sade, att de konservativa vunnit valet tack vare sex ord, som Lloyd George yttrat om Bonar Law: »Honest to the verge of simplicity».⁵

3. *Krisen.* Bonar Laws hälsa var svag, när han utan spår av entusiasm bildade regering. Följande år var han dödsmärkt i strupcancer. I maj 1923 inlämnade han sin avskedsansökan till kungen, och i oktober avled han.

Vem skulle bli hans efterträdare? Så mycket synes ha varit alldeles klart, att efterträdaren alltjämt måste sökas i »B-laget». De 1922 slagna koalitionsanhängarna var alltjämt ur räkningen. Det finns visserligen en uppgift som tyder på att Bonar Law kort före sin avgång önskade helt försona de båda konservativa grupperna. Austen Chamberlain skulle inte bara bli kabinettsmedlem utan även under-

Petrie, »The Life and Letters of the Rt. Hon. Sir Austen Chamberlain», II, ss. 204 ff.

⁴ Churchill, »The Gathering Storm» (London 1948), s. 17.

⁵ Young, »Baldwin», s. 43.

husledare och Bonar Laws egen blivande efterträdare. Men tanken avvisades av Chamberlain⁶ och hade sannolikt även stött på motstånd inom kabinettet.⁷ I den rådande situationen kunde ingen medlem av ministären betraktas som helt självskriven. De två personer, som kunde tänkas, var dels utrikesministern lord Curzon, dels finansministern Stanley Baldwin. Curzons anspråk på successionen var åtminstone formellt de starkaste. Han hade en utomordentlig politisk och administrativ karriär bakom sig, som dock hade vissa svaga punkter. Curzon hade varit medlem av underhuset endast under en period av sex år, som låg trettio år tillbaka i tiden. Hans politiska erfarenheter begränsades i stort sett till koloniala och utrikespolitiska frågor. Här var han dock en utomordentligt kunnig och respekterad auktoritet. Höjdpunkterna i hans bana var posten som vice-kung i Indien, och senare utrikesministerposten under Lloyd George och Bonar Law. Baldwin var däremot relativt ny i politiken. Hans politiska karriär hade inte börjat, förrän han år 1908 invaldes i underhuset. Där hade han länge intagit en »backbenchers» blygsamma roll. Först vid 50 års ålder fick Baldwin sin första ministerpost (»Financial Secretary to the Treasury»), och inte förrän 1921 blev han som handelsminister för första gången kabinettsmedlem. Koalitionens upplösning 1922 gav honom hans stora chans. I Bonar Laws ministär fick han finansministerposten, som normalt skänker »tronföljarställning» inom partiet.

Regeringskrisen började den 20 maj, då Bonar Laws »Principal Private Secretary», överste Ronald Waterhouse, överlämnade premiärministerns avskedsbrev till kungen. Samtidigt lät Bonar Law meddela, att han på grund av sitt hälsotillstånd var obenägen att påtaga sig ansvaret att ge något råd beträffande valet av efterträdare.⁸ Enligt den vedertagna uppfattningen respekterade kungen Bonar Laws önskan att hållas utanför valet av efterträdare. Den uppfattningen delas även av Bonar Laws biograf, Blake. I själva verket ger dock Blakés egen materialredovisning vid handen, att så icke helt var

⁶ Petrie, »Chamberlain», II, s. 13.

⁷ När Baldwin blivit premiärminister 1923 fann han, att några kabinettsmedlemmar hotade avgå, om Chamberlain blev kabinettsmedlem. Ibid. s. 220.

⁸ Till Curzon skrev Bonar Law, att det ej var »customary for the King to ask the Prime Minister to recommend his successor in circumstances like the present». Till Baldwin sade han att han räknade med att Curzon skulle få uppdraget, men att Baldwins tur säkert skulle komma. Han gav också Baldwin rådet att se till att det blev en klar maktindelning mellan denne och Curzon. Baldwin måste, som underhusledare, kontrollera alla utnämningar i underhuset. Var Bonar Laws sympatier låg var uppenbart. Blake, a. a., ss. 517 f.

fallet. Då kungen fått del av Bonar Laws önskan att hållas utanför efterträdarvalet, sände han bud till den avgående premiärministern med begäran att denne skulle föreslå någon annan statsman som kungen kunde rådfråga. Bonar Law tänkte först föreslå Neville Chamberlain, men då denne var ny i kabinettet, rekommenderade han kungen att inhämta råd från lordpresidenten, markisen av Salisbury.

Den 21 maj infann sig Salisbury hos Bonar Law. Salisbury sade sig, om ock med tvekan, inte ha något annat val än att rekommendera kungen att utse lord Curzon. Salisbury meddelade därefter kungens sekreterare, lord Stamfordham, att han fått intrycket att Bonar Law, trots farhågor beträffande Curzons lämplighet var obenägen att förbigå denne, men att han inte ville ha ansvaret för något råd till monarken. Salisbury underströk, att Stamfordham inte skulle föra vidare vad han sagt om Bonar Laws uppfattning. Hans egen rekommendation gick, som han tidigare sagt till Bonar Law, till Curzons fördel. Av relationerna om Salisburys roll framgår dock, att denne kände en viss tvekan, då han tillstyrkte Curzons kandidatur.

Det framgår sålunda, att Bonar Law, trots sin önskan att inte direkt rådfrågas, uppenbarligen klargjort för Salisbury, att han hyste en viss tvekan beträffande Curzons lämplighet. Riktigheten av Salisburys intryck bekräftas av vad marinministern, L. S. Amery, erfarit vid ett samtal i Paris med Bonar Law två dagar före dennes avgång. Han fann, att Bonar Law helst ville få Baldwin till sin efterträdare, men betvivlade möjligheten att åsidosätta Curzons anspråk, som grundades på såväl senioritet som erfarenhet.⁹ Det är också uppenbart att lord Salisbury för lord Stamfordham mycket hederligt redovisat sina korrekta intryck av Bonar Laws tvekan, och det måste anses helt osannolikt, att kungens sekreterare ansåg sig förhindrad av Salisburys uttryckliga önskan om diskretion att vidarebefordra upplysningarna till George V.

Men kungens sekreterare — och därmed även kungen — hade redan den 20 maj fått del av ett ännu påtagligare uttryck för Bonar Laws innersta uppfattning om premiärministerfrågans bästa lösning. Waterhouse överlämnade — av allt att döma på eget bevåg — ett memorandum till kungen, som utmynnade i en rekommendation till förmån för Baldwin. Waterhouse uppgav att detta memorandum återgav Bonar Laws verkliga uppfattning i successionsfrågan. Dess författare var en annan av Bonar Laws politiska sekreterare, C. C. Davidson, som nedskrivit det efter ett samtal med premiärministern

⁹ Amery, »My Political Life», vol. II, s. 259.

två dagar före dennes avgång. Huvudargumenten i detta märkliga dokument¹⁰ var dels att Curzons temperament och politiska metoder var olämpliga för en premiärminister, dels att den tid var kommen, då landets inrikespolitik icke kunde ledas från någon annan plats än underhuset. Curzons aristokratiska ursprung och läggning var en belastning i en demokratisk tidsålder. »Utsikten att han såsom premiärminister skulle mottaga deputationer från gruvarbetarförbundet eller trippelalliansen [senare transport- och grovarbetarförbundet] måste inge farhågor för regeringens framtida förhållande till arbetarrörelsen». Det antyddes även, att Baldwin bättre än Curzon skulle kunna hålla samman det konservativa partiet.

Kungen kan knappast ha funnit det råd, som han fått av lord Salisbury och genom kontakten med Bonar Laws vänner så entydigt, att han utan vidare kunde ge regeringsuppdraget till Curzon. Tisdagen den 22 maj fick Stamfordham ett brev från lord Salisbury, i vilket denne beklagade, att kungen inte kunde dra fördel av ett direkt råd från Bonar Law själv. Salisbury erbjöd sig då att ta reda på, om inte Bonar Law var villig att träffa Stamfordham personligen. Samma dag kallades Waterhouse till Stamfordham, som försökte pressa fram ett klart besked om Bonar Laws uppfattning. Stamfordham frågade, om han kunde säga till kungen, att Bonar Laws familj ansåg, att Bonar Law, om han blivit tillfrågad, skulle ha rått kungen att utnämna Baldwin. Waterhouse omtalade då, att han begärt besked av Bonar Law om vad han skulle svara på en sådan fråga. Svaret var, enligt Stamfordhams uppteckning av sitt samtal med Waterhouse: »On the whole I think I should advise him to send for Baldwin».¹¹

Efter sitt samtal med Waterhouse ansåg sig Stamfordham ha erhållit de informationer kungen önskade om Bonar Laws inställning, och han avböjde därför lord Salisburys erbjudande att försöka ordna ett sammanträffande mellan Bonar Law och honom själv.

¹⁰ Davidsons memorandum har återfunnits i det kungliga arkivet i Windsor av Bonar Laws levnadstecknare Blake, som dock på mycket svaga grunder underkänner det som ett sannfärdigt uttryck för Bonar Laws uppfattning. Hans enda argument är, att Bonar Law själv var tveksam och obeslutsam, medan D.'s memorandum är klart och beslutsamt till sin karaktär. Blake, a. a., ss. 520 ff. Blake underkänner bevisvärdet också av detta dokument. Han anser att Waterhouse vilselett Stamfordham. Han återger dock även en annan version, av lady Waterhouse, enligt vilken Bonar Law, mot tystnadslöfte, medgivit, att han föredrog Baldwin framför Curzon. Blake gör dels gällande, att bevisen i övrigt snarast talar emot att Bonar Law skulle föredragit Baldwin, och att — om versionen trots allt är riktig — Waterhouse uppträtt som en omoralisk löftesbrytare, då han fört Bonar Laws innersta önskan vidare till Stamfordham. Blake, a. a., ss. 524 f.

¹¹ Blake, a. a., s. 523.

I själva verket var successionsfrågan då redan avgjord. Kungen hade inte inskränkt sig till att rådfråga Salisbury och att efterforska Bonar Laws innersta mening. Redan söndagen den 20 hade Stamfordham sänt ett telegram till lord Salisburys kusin, den förutvarande premiärministern och partiledaren lord Balfour. Denna infann sig i London måndagen den 21 maj och gav utan entusiasm men utan tvekan sitt förord åt Baldwin. Redan innan Balfour hunnit till London hade Amery och en annan kabinettsmedlem, inrikesministern W. C. Bridgeman, vid ett sammanträffande med Stamfordham på morgonen den 21 maj framhållit, att Baldwin borde utses, icke Curzon. Amery omtalade vad han visste om Bonar Laws egen uppfattning och hävdade, att det konservativa partiets djupa led föredrog Baldwin som regeringschef. Enligt Amerys uppfattning delade Balfour hans egen och Bridgemans mening men föreslog att Curzons medlemskap av överhuset skulle anföras som skäl till att han förbigicks. Det var ett mycket plausibelt argument, som antytts redan i Davidsons memorandum. Det största oppositionspartiet, labour, saknade representation i pärernas hus. Det har senare ofta framhållits, att premiärministervalet 1923 fastslog en konstitutionell princip av innebörd att premiärministern måste sitta i underhuset. Om Amerys framställning är riktig, är detta fel. Principen var, då den först framfördes, endast camouflagen för att dölja andra motiv, vilkas redovisande skulle tett sig ytterst kränkande för Curzon. Ingen av de personer, som medverkade till Baldwins utnämning, ansåg att medlemskap av överhuset var oförenligt med premiärministerämbetet. Bonar Laws acceptering i princip av tanken att Curzon skulle efterträda honom är obestridligt, och av allt att döma hyste varken Amery eller Balfour i grund och botten några allvarligare betänkligheter.¹²

Curzons förväntan att bli premiärminister ansågs så väl motiverad, att kungen ville underrätta honom om att han icke skulle utnämnas, innan det officiellt tillkännagavs att Baldwin fick regeringsuppdraget. Det skedde i ett samtal mellan Curzon och Stamfordham på eftermiddagen tisdagen den 22 maj, sedan Curzon särskilt uppkallats till London.¹³ Därefter utnämndes Baldwin till premiärminister.

¹² Dugdale, »Balfour», vol. II, s. 361, Nicholson, »King George V», s. 376, Amery, a. a., vol. II, s. 259 f., Amery, »Thoughts on the constitution», ss. 21 ff., Blake, a. a., ss. 525 ff.

¹³ Syftet med Curzons kallelse till London har ibland påståtts ha varit att han skulle möttaga premiärministerämbetet. Enligt denna version skulle omsvängningen till Curzons nackdel ha skett först sedan Stamfordhams telegram sänts till Curzon på måndag eftermiddag, Nicholson, »Curzon: The Last Phase», s. 354.

4. *Kungens roll.* Den föregående relationen av premiärminister-skiftet visar, att George V — som hela tiden agerade genom sin privatsekreterare, lord Stamfordham — innan han utsåg Bonar Laws efterträdare, gjorde de sonderingar som han ansåg erforderliga för att vinna klarhet i frågan vem som regeringspartiet ville ha till chef för ministären. I själva verket gjorde han dessa med stor grundlighet. Han lyckades, trots Bonar Laws ådagalagda motvilja att uttala sig, utrona dennes innersta mening. Vidare konsulterade han den rådgivare som Bonar Law rekommederat, och tillkallade samtidigt på eget (eller Stamfordhams) initiativ det konservativa partiets främste »äldre statsman», lord Balfour. Dessutom uppträdde Amery och Bridgeman som frivilliga rådgivare. Det antyds också att flera andra röster höjdes för Baldwin. Sammanfattningsvis kan det sägas, att kungens roll i grund och botten ter sig klar och enkel. Han hade i enlighet med konstitutionell praxis inhämtat såväl (indirekt) den avgående premiärministerns som majoritetens åsikter och handlat i enlighet med dessa.

Dessa konklusioner strider i väsentliga stycken mot den vedertagna uppfattningen, som grundas på bristande kännedom om de faktiska förbindelserna mellan Bonar Laws sekreterare och kungens. Krisen har dramatiserats för att nå sin tragiska klimax, då Curzon såg sin dröm om att nå rikets högsta ämbete krossas. Denna tragiska höjdpunkt i utvecklingen kvarstår, men knappast den dramatiska upptakten. Ingenting tyder på att Curzons utnämning någonsin var beslutad och att händelser i sista stund plötsligt berövade honom det hägrande ämbetet. Redan vid Bonar Laws avgång fick kungen i Davidsons memorandum del av en ytterst balanserad avvägning av de båda kandidaternas brister och förtjänster. Under det följande dygnet hade lord Curzon endast en tämligen tveksam förespråkare i lord Salisbury, medan alla andra krafter verkade för Baldwin.

5. *Partiets roll.* Partiet uppfordrades icke att spela samma roll som under den föregående regeringskrisen, då Bonar Law efterträtt Lloyd George. Läget uppkallade inte omedelbart härtill. Bonar Laws avgång markerade icke någon ny partisplittring. Det var uppenbart, att efterträdaren borde väljas ur den grupp inom det konservativa

Den kronologiska redogörelsen visar att så icke kan ha varit fallet. Kungen hade då klart för sig att såväl Balfour som Bonar Law föredrog Baldwin. Syftet med Curzons Londonkallelse var enbart att låta denne få del av kungens beslut på ett så litet förödmjukande sätt som möjligt.

partiet, som stött Bonar Law. Den enda komplikation, som möjligen skulle ha kunnat tas till förevändning att inkalla partiet, var Bonar Laws vägran att yttra sig i efterträdarefrågan och de olika bud som framfördes till monarken. Men ett sådant sätt att lösa knuten var i praktiken otänkbart. Det stred mot praxis, ty Bonar Laws exempel från 1922 kunde inte utnyttjas som precedensfall. År 1922 hade det inte varit fråga om att göra ett val mellan två kandidater till ämbetet. Det fanns då bara en som var tänkbar, Bonar Law. Alla var medvetna härom, och kungen tvekade inte i sitt val. Att partiledarvalet föregick den formella regeringsbildningen betingades inte av någon ny, banbrytande uppfattning beträffande partidemokratiens betydelse. Det gällde endast den inre disciplinen inom det konservativa partiet. Koalitionsanhängarna måste binda sig i förväg, så att de inte efteråt skulle göra svårigheter. Det var med andra ord inte kungens val, som påverkades av partiets valförrättning, utan Bonar Laws acceptering av uppdraget.

År 1923 var problemet av en annan art. Nu gällde det att finna den rätte, inte att få den ende rätte att acceptera. För en sådan uppgift har brittisk författningspraxis aldrig, vare sig förr eller senare, känt något annat medel än monarkens fria konsulterande av ledande statsmän. Det kan givetvis ibland ifrågasättas, om monarken gjort ett riktigt val av rådgivare och om konsultationerna givit en korrekt bild av läget. Av dem som fick påverka premiärministervalet 1923 representerade en, Balfour, den koalitionsvänliga grupp, som 1922 önskat bevara ministären Lloyd George, medan Salisbury — och naturligtvis även Bonar Law, som i realiteten också blev rådfrågad — båda tillhörde koalitionen motståndare. Det är inte otänkbart, att både lösningen Curzon och lösningen Baldwin varit politiskt möjliga 1923, men det förefaller uppenbart, att den av George V följda rekommendationen bäst stod i samklang med den konservativa majoritetens önsknings. Baldwins första ministär innebar ett första steg mot försoning mellan motståndarna på Carlton Club 1922. Balfour var villig att medverka, och Austen Chamberlain sände från Paris ett telegram till sina trogna att ta emot de ämbeten som kunde erbjudas dem.¹⁴

6. *Bonar Laws roll.* Intressantast är dock den roll Bonar Law spelade under krisen. Man kan fråga sig varför Bonar Law så demon-

¹⁴ Young, a. a., s. 51.

strativt avböjde att fylla sin naturliga roll som kungens främste rådgivare beträffande efterträdarvalet. Hans egen uppfattning (i brevet till Curzon) »that it is not customary for the King to ask the Prime Minister to recommend his successor in circumstances like the present» är mot bakgrunden av dittills rådande praxis icke självklar. Precedensfallet, som kunde åberopas, var Gladstones avgång 1894. Vid detta tillfälle tillfrågades Gladstone icke om vem han ansåg borde utses till efterträdare. Men han hade väntat att bli tillfrågad och hade ett råd i beredskap.¹⁵ I själva verket var tidigare praxis högst yacklande. Något exempel på att den avgående premiärministern trots monarkens begäran helt nekat ge sin syn på efterträdarvalet kan i varje fall sedan den klassiska parlamentarismens genombrott icke påvisas.¹⁶ Det kan därför finnas skäl att undra, om inte Bonar Law haft en mera speciell anledning att försöka helt ställa sig vid sidan av efterträdarvalet. Kända fakta antyder, att Curzon ansåg sig ha anledning att betrakta Bonar Laws stöd för sin kandidatur såsom självklart om också inte direkt utlovat. Bonar Law befann sig med andra ord i en viss konflikt mellan sitt politiska omdöme och den hänsyn han ansåg sig böra ta till Curzon. Vad gjorde han i den situationen? Han avstod från att framträda som rådgivare beträffande efterträdarvalet. Det är rentav möjligt, men kan knappast helt ledas i bevis, att Bonar Laws handlingssätt direkt avsåg att förhindra Curzons upphöjelse, men på ett sätt som inte kunde kritiseras som ett svikande av utsagda eller utsagda löften. Händelseförloppet skulle då kunna tolkas på följande sätt. Bonar Law inser, att han måste avgå och anförtror ett par politiska vänner (Amery och Davidson), att han föredrog Baldwin men ansåg Curzons på ålder och erfarenhet grundade aspirationer svåra att förbigå. Efter detta samtal sätter Davidson, enligt uppgift efter samtal med Baldwin, upp den relation som Waterhouse senare skulle delge Stamfordham. Så avgår Bonar Law och meddelar kungen, att han icke önskar bli rådfrågad. Till Curzon avger han den principförklaring som redan citerats. Samtidigt får kungen — möjligen utan Bonar Laws vetskap — del av Davidsons memorandum. Salisbury blir på den avgående premiärministerns förslag tillkallad som rådgivare, men inte ens han kan, trots sitt eget stöd åt Curzon, låta bli att ge uttryck för både sin egen och Bonar Laws tvekan. I den oklara situationen har även Balfour

¹⁵ T. ex. Magnus, »Gladstone. A Biography», (1954), s. 423.

¹⁶ Jfr Jennings, »Cabinet Government», ss. 37 ff.

tillkallats. Han ger ett klart förord åt Baldwin. Efter hand får kungen också andra vittnesmål om Bonar Laws uppfattning, som under stor tvekan och mot tysthetslöfte delgetts enstaka politiska vänner. Det kan inte uteslutas, att indiskretionerna var avsiktliga, vad gäller både Bonar Law och Davidson, Salisbury och Waterhouse, och att tystnadsåläggandet enbart var ett uttryck för hänsynen till Curzon. När Bonar Law får reda på utgången visar han sig överraskad men »far from displeased».¹⁷ Reaktionen var naturlig både om överraskningen var helt äkta och om Bonar Law avslutat sin karriär med ett subtilare spel än som allmänt förmodats.

English Summary. The purpose of this paper is to present a new interpretation of the manner and circumstances in which Baldwin was selected, instead of Curzon, to succeed Bonar Law as British Prime Minister. The dominating picture of this event has been painted by Nicholson in his Curzon-biography (Curzon: The Last Phase, London 1934) in a dramatized way that he has later (in King George V. His Life and Reign. London 1952) admitted to be in part wrong. From the material now available (see above, footnote 2) it should be possible to make a more accurate and balanced reassessment of the crisis and of the factors influencing it. Two new points emerge with particular force. The first is that Bonar Laws virtual influence on the crisis has been underestimated. Although he stubbornly refused to let the King benefit from his direct advice, already his refusal to be consulted worked against Curzon. And the King was nevertheless informed of Bonar Laws personal preference for Baldwin. One of Bonar Laws private parliamentary secretaries was responsible for this indiscretion. This seems to have outraged Bonar Laws official biographer (Blake, The Unknown Prime Minister) to such an extent that he refuses to believe the testimony of his own material. The second point is that the King, through lord Stamfordham, from the beginning tried to find out all the necessary facts about the Conservative preferences for the selection of Bonar Laws' successor. Before he reached the decision he had consulted leading politicians from both the Conservative fractions created by the Carlton Club vote in 1922. This again, should kill the myth that Curzon's appointment was almost a settled matter in the beginning of the crisis. Curzon's fate was indeed sealed already when Bonar Law

¹⁷ Jfr Blake, »The Unknown Prime Minister», s. 526.

refused to advise the King on the succession issue. Bonar Law's refusal to do so seems to be explained by the conflict between his personal sympathies for Baldwin and his regard for Curzon's claims, based on seniority and long political experience. It is, however, even possible to interpret Bonar Law's passivity as a deliberate but discreet means to promote Baldwin's candidature.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

"Regeringsarbetet". Författningsutredningen har avgivit sitt första egna, sålunda benämnda betänkande rörande modernisering av vår författning enligt direktiven vid utredningens tillsättning.¹ För innehållet hänvisas till utredningen, SOU 1958: 14 (sammanfattning å s. 115—118), jfr också översikten i »Från departement och nämnder», 1958, nr 7, s. 125 ff.

Såsom resultat av 3 1/2 års mödor kan den presenterade utredningen förefalla mager. Den skildrar, såsom titeln anger, verksamhetsformerna, i stort som smått, inom regeringen i resonerande form på basis av intervjuer, samt framför vissa reformförslag, bl. a. stadfästade av vår i praxis framvuxna ministerstyrelse, än så länge utan utformning av hithörande grundlagstext. När förslag härtill föreligger, blir anledning återkomma till saklig granskning.

För statsvetenskapsmannen innehåller emellertid även detta betänkande mycket av intresse. Utredningen redogör nämligen, som sagt, för hur arbetet faktiskt tillgår inom regeringen med beredning och föredragning av ärendena, formerna för olika statsrådsberedningar, konseljbesluten o. s. v. I huvudsak är detta givetvis känt från olika tidigare framställningar, byggda på intervjuer med skilda befattningshavare. Författningsutredningen har satt denna metod i system genom förfrågningar, av utredningen kallade hearings, med ett stort antal f. d. och nuvarande regeringsledamöter och vissa högre departementstjänstemän. Detta material har bestående värde för statsvetenskapen. Halvt beklagande konstaterar utredningen, s. 23, att den ej kunnat framlägga »en detaljredovisning av hur regeringsledamöternas arbetstid faktiskt fördelar sig på olika uppgifter». En dylik fingranskning förefaller väl ändå vara närgånget ambitiös i överkant! Utredningen redovisar i allt fall, medelst tabeller och sammandrag, vissa hithörande frågor med hittills okänd noggrannhet.

Framställningen är lättläst, hållen i en bitvis journalistisk form, som inte helt fördelaktigt bryter mot gängse utredningssvenska. Regeringen bör (enligt »hearing» med statsrådet Lange) fungera »som ett gäng», och politiskt sakkunniga inom departementen betecknas politruker, företrädare för politruksystemet. Politisk slang tillhör sålunda numera det officiella utredningsspråket. Med stort intresse emotes utredningens kommande förslag till grundlagstexter!

E. F.

Valdeltagandet vid De två senaste folkomröstningarna, om
omröstningen i pensionsfrågan. högertrafikens införande och om pensionsfrågan, ha tilldragit sig mindre intresse än de allmänna valen. Vid omröstningen om högertrafiken var valdeltagandet blott 53 %, medan siff-

¹ Se denna tidskr. 1954, s. 366 ff.

ran vid pensionsomröstningen var något mer än 72 %, vilket dock är betydligt lägre än vid senaste allmänna val, där siffran stiger till omkring 80 %.

Någon särskild, utförligare statistisk redogörelse föreligger icke från den första folkomröstningen och torde jämväl sakna intresse mot bakgrunden av det låga valdeltagandet och det deciderade utfallet. Från folkomröstningen i pensionsfrågan har nu däremot framlagts en kortare redogörelse, dels i stencil, dels i sammandrag i Statistisk Tidskrift 1958: 5.

Förutom redogörelsen över valdeltagandet länsvis samt röstfördelningen på olika alternativ erbjuder denna redogörelse synnerligen intressanta data över valdeltagandet i olika grupper. Statistiska Centralbyrån har nämligen för belysning av valdeltagandet tillämpat ett nytt bearbetningssätt. Det sedan flera år upplagda, kontinuerligt förda s. k. befolkningsregistret, omfattande alla personer födda den 15 i varje månad med däri tillgängliga yrkes- och inkomstuppgifter har utnyttjats. Från vallängderna har extraherats uppgift om valdeltagandet för alla dessa personer, och uppgifterna har hålkortsmässigt koordinerats med befolkningsregistrets data.

Det lägre valdeltagandet kan sålunda studeras i olika åldersgrupper, yrkesgrupper och inkomstgrupper m. m.

För själva valdeltagandet efter ålder erhålles härvid följande sammanställning.

Valdeltagande efter ålder och kön. (%)

Ålder	Folkomr. 1957		Valet 1956	
	m.	kv.	m.	kv.
21—29	67.1	67.7	73.3	74.1
30—39	76.8	76.5	83.3	83.3
40—49	80.3	78.2	85.5	84.0
50—59	80.4	75.5	85.9	82.9
60—64	77.7	70.3	85.4	79.6
65—69	73.9	63.6	84.3	77.0
70—	59.2	42.4	71.8	57.5

Inom varje åldersgrupp ligger valdeltagandet lägre än vid andrakammarvalet 1956. Skillnaden är emellertid kraftigast framträdande i de högsta åldrarna, över 65 år, där differensen är cirka 12 %. Pensionsfrågan synes sålunda icke intresserat de äldre (icke yrkesverksamma), vilka ju icke heller alltför mycket berördes av denna mera långsiktiga fråga.

Statistiska Centralbyrån har tidigare studerat valdeltagandet i skilda yrkesgrupper, senast 1956 i kombination med kön och ålder. Härvid intresserar kanske mest jämförelsen mellan de tre stora huvudgrupperna företagare, tjänstemän och arbetare. Genom bearbetningsmetoden 1957 har icke full kongruens erhållits med tidigare sammanställningar, och vissa olikheter i resultaten kan sammanhänga med klassificeringen. Därför gives här nedan data över valdeltagandet blott för män 1957 och 1956, varjämte

mot bakgrunden av det låga valdeltagandet i de högre åldrarna jämförelser göres särskilt för personer över sextio år.

Valdeltagandet i skilda yrkesgrupper 1957 och 1956. (0/0)

Yrkesgrupp	Samtliga		Över 60 års ålder	
	1957	1956	1957	1956
Inkomst < 3.000 kr.	49.8	} 71.9	45.8	} 73.3
Övr. ej yrkesverksamma	67.9		67.8	
Företagare i jordbruk	78.3	85.5	70.9	81.5
Övriga företagare	79.3	85.8	77.8	84.9
Tjänstemän	82.8	87.5	83.9	89.7
Arbetare	75.6	79.6	77.1	81.9
Samtliga	74.9	81.8	68.7	79.3

Medan det totala valdeltagandet för männen sjunkit med 6,9 0/0, är denna minskning minst framträdande för arbetare, blott 4 0/0. Bland de yrkesverksamma är minskningen starkast för företagarna i jordbruk, 7,2 0/0.

Emellertid framträder den största minskningen bland de icke yrkesverksamma. Valdeltagandet bland de yrkesverksamma tjänstemännen och arbetarna i åldrar över 60 år är något högre än valdeltagandet bland yngre yrkesverksamma. Däremot framträder skillnader mellan äldre och yngre företagare särskilt i jordbruket. Att valdeltagandet 1957 bliver så lågt i de äldre åldersklasserna sammanhänger med att här överväger de icke yrkesverksamma.

Vad innebär variationerna i valdeltagandet mellan olika yrkesgrupper? Hur är den relativa fördelningen av de röstande efter yrkesgrupp jämfört med den relativa fördelningen bland de röstberättigade? Vilka grupper visar överrepresentation resp. underrepresentation vid detta betraktelsesätt och har denna över- eller underrepresentation förändrats från 1956 till 1957?

Härvid erhålles följande sammanställning.

Relativ fördelning av de röstberättigade och de röstande efter yrkesgrupp 1957 och 1956 (män). (0/00)

	1957			1956		
	a	b	c	a	b	c
Inkomst < 3.000 kr.	94	63	-31	} 101	89	-12
Övriga ej yrkesverksamma	43	39	-4		128	134
Företagare i jordbruk	114	119	+5	73	77	+4
Övriga företagare	74	78	+4	217	232	+15
Tjänstemän	205	226	+21	481	469	-12
Arbetare	470	474	+4			

a relativ andel bland de röstberättigade

b relativ andel bland de röstande

c differensen mellan b och a.

De relativa fördelningarna av de röstberättigade 1957 och 1956 avviker från varandra, sammanhängande med olika klassificeringsprinciper, varför talen bli icke fullt jämförbara. Men det viktigaste är differenserna, som anger över- resp. underrepresentation. Företagare i jordbruk och övriga företagare uppvisa i stort sett samma överrepresentation vid 1956 och 1957 års val. Tjänstemännens överrepresentation har stigit icke obetydligt. Intressant är emellertid att observera, att arbetarnas underrepresentation bland de röstande 1956 förbyts i en överrepresentation 1957, om än svag sådan. Detta kan icke vara en följd av klassificeringsgrunderna, eftersom den relativa andelen arbetare bland de röstberättigade sjunkit från 481 till 470, medan andelen bland de röstande stigit från 469 till 474. Trots detta kom linje 1 blott upp till 45,8 %, medan socialdemokrater + kom-munister år 1956 kom upp till 49,6 % av de röstande.

En nyhet är studiet av valdeltagandet efter inkomst och civilstånd. Dessa sammanställningar äro helt nya och tidigare jämförelsematerial erbjödes icke.

Valdeltagande efter ålder, kön och civilstånd samt inkomst. (0/0)

Ålder civilst. kön	Inkomst				
	—3000	3000— 9999	10000— 19999	20000— 29999	30000—
21—29 og. m	62.1	63.7	67.9	—	—
og. kv	65.2	62.5	78.0	—	—
g. m	65.6	70.3	75.7	85.2	—
g. kv	61.3	68.9	74.2	88.5	93.7
30—59 og. m	45.5	64.6	74.8	76.5	—
og. kv	47.7	69.7	86.0	84.6	—
g. m	60.4	77.1	85.9	89.4	93.1
g. kv	58.1	73.2	82.9	86.9	92.5
60— og. m	40.7	61.8	76.5	—	—
og. kv	37.5	62.8	79.0	—	—
g. m	55.6	71.6	84.7	91.7	92.3
g. kv	48.9	65.8	77.0	84.4	92.7
f. g. m	43.1	62.9	81.5	—	—
f. g. kv	38.0	55.3	75.3	—	—

Det låga valdeltagandet i de lägre inkomstgrupperna hänger naturligtvis samman med att här föreligger många, som aldrig utövar sin rösträtt. I övrigt märkes ett stigande valdeltagande med stigande inkomst.

Den av Statistiska Centralbyrån utförda undersökningen och särskilt den tekniska metodiken öppnar nya perspektiv. Eftersom valdeltagandet grundas på studier över personer födda den 15 i varje månad kan denna metod i fortsättningen utbyggas. Om samma metod användes vid såväl andrakammarvalet 1958 och kommunalvalen 1958, skulle det tekniskt vara möjligt

att koordinera uppgifterna om valdeltagandet vid tre olika val så att man skulle kunna belysa det antal, som röstar vid samtliga val och det antal, som blott intermittent utövar sin rösträtt inom olika samhällsgrupper.

Carl-Erik Quensel

Riks- och länskommittéernas sammansättning i kampanjen inför pensionsomröstningen den 13 okt. 1957.¹

Materialet. Riks- och länskommittéerna i pensionsomröstningsfrågan har gjorts till föremål

för en undersökning beträffande deras sammansättning. Till grund för undersökningen ligger ett material bestående av förteckningar över samtliga riks- och länskommittéers medlemmar, vilka insänts från respektive kommittéer. Förutom namn och yrkesuppgifter har medlemmarnas politiska hemvist uppgetts i den mån denna har varit känd för kommittésekreteraren. I en del fall har intervjuer dessutom skett per telefon och därvid kompletterande upplysningar erhållits.

I undersökningen ingår, såsom förut nämnts, förutom de tre rikskommittéerna samtliga länskommittéer. Till dessa räknas även, i analogi med valen till andra kammaren, kommittéerna för städerna Stockholm och Göteborg. Antalet länskommittéer var något olika inom de tre pensionsalternativens organisationer. I Västernorrland hade linje 1 och 2 en länskommitté i såväl Medelpad som Ångermanland. I Skåne hade linje 1 en gemensam kommitté för Malmöhus län och Kristianstads län. I Kalmar län hade linje 2 en kommitté i vardera norra och södra länsdelen. Sammanslagningar har i dessa fall gjorts för jämförbarhetens skull.

Frågeställningar. Det hette länge i pensionsdebatten att pensionsfrågan var opolitisk, att väljarna utan hänsyn till sina politiska partier fritt skulle kunna ta ställning i frågan. Visserligen var redan från början de tre alternativen knutna till vissa politiska partier, linje 1 till socialdemokraterna, linje 2 till bondeförbundet och linje 3 till folkpartiet och högern. Övergångar skedde emellertid och vi skall i föreliggande undersökning mäta dessa vad gäller riks- och länskommittéernas sammansättning.

Pensionsfrågan hade en starkt social karaktär. Särskilt linje 1 och 3 riktade sig till de stora löntagargrupperna i samhället. Fördelningen av väljare till de politiska partierna följer i stor utsträckning sociala gränser. En undersökning av ledamöternas sociala gruppering kan ge ytterligare upplysning om socialgruppernas engagemang i de olika pensionsalternativen.

Slutligen kommer kommittéerna att närmare undersökas i de län, där utgången av folkomröstningen avsevärt skilde sig från medeltalet för hela landet jämfört med resultatet av andrakammarvalet 1956.

Kommittéernas politiska sammansättning. När kommittéernas politiska sammansättning studeras måste det hållas i minnet att de många uppgiftslämnarna inte har haft samma utgångspunkter för bedömningen av ledamöternas politiska färg. I en del fall har partitillhörighet registrerats endast i de fall där den har varit med full säkerhet känd, i andra fall har parti-färg förmodligen angivits på betydligt lösare grunder. I vissa fall har kom-

¹ Undersökningen utfördes vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund hösten 1957.

mitté-sekreteraren känt de deltagande personerna mycket väl, i andra har en sådan nära bekantskap inte existerat. Det är givet att man redan av denna anledning får akta sig för att dra alltför långtgående slutsatser om kommittéernas politiska sammansättning.

Som väntat har linje 1 ett mycket starkt inslag av socialdemokrater i sina kommittéer, i många fall 100 %. Lägre procenttal än 90 uppvisar förutom städerna Stockholm och Göteborg (81 resp. 79 %) endast Gotlands län (89 %), Västerbottens län (76 %) och Stockholms län (63 %). Dessa låga relationstal utom möjligen det sista, förklaras förmodligen av den tidigare framförda reservationen om uppgiftslämmandet. Övriga kommittéledamöter inom dessa områden har också, med undantag av endast en person, försetts med frågetecken beträffande partitillhörighet.

Inslaget av icke-socialdemokrater med redovisad partifärg var i linje 1 mycket litet. Av de sammanlagt 1610 ledamöterna i riks- och länskommittéerna tillhörde 1 högern, 5 folkpartiet och 1 bondeförbundet. Ingen av dessa ingick i rikskommittén utan återfanns spridda bland länskommittéerna.

I linje 2:s kommittéer var andelen bondeförbundare mycket skiftande från område till område. Procenttalen var lägst i Stockholm och Göteborg (45 resp. 24 %). Bortser vi från dessa städer varierade talen mellan 57 och 89 %. Medeltalet var 71 % och utgjorde samtidigt medianen.

I samtliga kommittéer utom en, Södermanlands län, var både högern och folkpartiet företrädde. I 11 kommittéer var högerympatisörerna flera än folkpartisterna, i 10 rådde det motsatta förhållandet och i övriga 7 kommittéer rådde jämvikt. Anmärkas bör att i rikskommittén fanns angivna 12 folkpartister mot 6 högermän, samt att i Stockholm och Göteborg folkpartisterna hade en kraftig övervikt (22—13, resp. 33—15). Sammanräknar vi höger och folkpartisters relativa andel i varje kommitté varierar de erhållna relativtalen mellan 0 (Södermanlands län) och 48 % (Göteborg, där folkpartiet ensamt var starkare representerat än bondeförbundet). Bortser vi från Stockholm och Göteborg, där kommittéerna var extremt höger- och folkpartibetonade, var inslaget av dessa partier mera blygsamt. Största andelen hade då Västmanlands och Värmlands län med 35 resp. 32 %. Medeltalet för hela riket var 17 %, varav folkpartiet hade en obetydlig övervikt gentemot högern (9 resp. 8 %). I absoluta tal innebär detta att av sammanlagt 1435 ledamöter för linje 2 var 123 folkpartister och 117 högermän.

Socialdemokraterna var mera sparsamt företrädde. I rikskommittén fanns inte någon socialdemokrat med. Stockholms stad hade den största andelen (12 %). I övrigt fanns i länskommittéerna i allmänhet 1 à 2 socialdemokrater. I samtliga kommittéer fanns 53 socialdemokrater (4 % av hela antalet ledamöter).

Liksom linje 2 hade linje 3 en skiftande sammansättning. På ett par undantag när utgjorde höger och folkpartister överallt majoritet i kommittéerna. I två fall, rikskommittén och Jönköpings län, låg procentsiffran under 50 %, men då de övriga ledamöterna i dessa kommittéer på några undantag när ej har påförts partibeteckning, ligger troligen förklaringen i den inledningsvis framförda reservationen. I övriga kommittéer varierar

jämförelsetalen mellan 59 och 100 %. I tre län var samtliga ledamöter höger eller folkpartister. Medeltalet låg på 80 %. I 16 av de 28 kommittéerna hade högermännen övertikt. Liksom i rikskommittén för linje 2 hade folkpartiet i linje 3:s rikskommitté en klar majoritet över högermännen (28—16). Slås samtliga kommittéer samman hade högern och folkpartiet tillsammans en andel av 79 % med en liten övertikt för högern. Övriga partier var endast i liten utsträckning företrädade. Av sammanlagt 1.191 ledamöter tillhörde 20 bondeförbundet och 26 socialdemokraterna (1,7 % resp. 2,2 %).

Tab. 1. Partiernas andelar i de tre pensionslinjernas kommittéer uttryckt i %. Absoluta tal inom parentes.

parti	linje 1	linje 2	linje 3
soc.dem.	94 (1512)	4 (53)	2 (26)
bondeförb.	0 (1)	69 (991)	2 (20)
folkpart.	0 (5)	9 (123)	38 (459)
högern	0 (1)	8 (117)	41 (483)
?	6 (91)	10 (151)	17 (203)
Summa	100 (1610)	100 (1435)	100 (1191)

Linje 1 har tydligen inte haft något större intresse för att få med personer från partier utanför det socialdemokratiska. Målsättningen synes här ha varit att i första hand få med representanter för löntagargrupperna. »Den (länskommittén) är sammansatt med tanke på arbetseffektiviteten och har som 'bas' samtliga FCO-ordföranden i länet. Efter deras inplacering tänkte vi närmast att få stödjepunkter för uppbyggande av lokal-kommitténätet. Först i tredje hand sökte vi komplettera den utåtriktade representativiteten. I detta sista 'svep' kom några med som inte direkt avslöjar sin partitillhörighet, men jag skulle tro att dessa och därmed samtliga är socialdemokrater.»²

Enligt muntliga uppgifter från olika håll inom linje 2 ingick från början i linje 2:s kommittéer i stor utsträckning personer från andra partier än bondeförbundet, men dessa utsattes senare för påtryckningar från sina partiorganisationer och lämnade därför i viss utsträckning dessa kommittéer. Förhållandet bekräftas indirekt av rikskommittén för linje 2, där det anses att en tidigt bildad länskommitté i allmänhet fick en bättre politisk spridning bland ledamöterna än en senare bildad kommitté.

Presidierna i kommittéerna har undersökts för sig. Presidieposterna inom linje 1 var överallt besatta av socialdemokrater. I linje 2 har 22 kommittéer redovisat uppgift härom. Av ordförandena var 19 bondeförbundare och 1 folkpartist. I övriga 2 fall var partitillhörigheten ej känd. Fördelningen inom kommittéernas presidier var 51 hf. (70 %), 5 h., 7 fp., 1 soc.-dem. och 9 ?. Fördelningen är ungefär densamma som bland samtliga ledamöter inom linje 2. I 23 redovisade presidier för linje 3 satt som

² Brev till förf. från ombudsmannen för linje 1 i Södermanlands län.

ordförande 8 högermän, 9 folkpartister, 3 socialdemokrater samt 3 där partitillhörigheten var okänd. Fördelningen bland samtliga presidieposter var 20 h., 20 fp., 2 bf., 6 soc. dem. och 8 ?. Anmärkningsvärt är det relativt starka inslaget av socialdemokrater — i tre län satt en socialdemokrat som ordförande i länskommittén för linje 3.

Kommittéernas sociala sammansättning. På grundval av de yrkesuppgifter som meddelats har en socialgruppsbestämning av kommittéledamöterna gjorts.³ I alla tre linjerna var socialgrupp II oftast företrädd.

I linje 1 utgjordes ledamöterna i medeltal till 17 % av socialgrupp I, 50 % av socialgrupp II och 33 % av socialgrupp III. Det innebär ett socialgruppsmedeltal på 2,15. Kraftiga variationer förekom dock. I städerna Stockholm och Göteborg var I starkare representerad (38 resp. 28 %), medan III där bara räknade 10 resp. 12 %. I rikskommittén var de tre grupperna jämnt representerade. Bland de övriga kommittéerna hade Skaraborgs län det högsta medeltalet, 2,39. Lägst låg Stockholms län med 1,92.

I linje 2:s kommittéer var medeltalen, för I 24 %, för II 67 % och för III 9 % av samtliga kommittéledamöter. Socialgruppsmedeltalet var 1,84. Liksom vad fallet var för linje 1 tillhörde ledamöterna i Stockholm, Göteborg och rikskommittén de övriga socialgrupperna i betydligt större utsträckning än ute i landet. Socialgruppsmedeltalen låg här på 1,64, 1,73 resp. 1,54. Linje 2 var som synes starkt medelklassbetonat, 67 % tillhörde II. Uppsala och Kristianstads län hade högst relativt tal för denna grupp (84 resp. 85 %).

I linje 3 fördelade sig medlemmarna på socialgrupper enligt följande: I 32 %, II 53 % och III 15 %. Fastän socialgruppsmedeltalet var nästan detsamma som för linje 2 (1,83) var socialgruppsfördelningen mycket olik tvåans. I och III var betydligt kraftigare representerade. Liksom i de övriga linjerna fanns en starkare representation av I i städerna än i övriga kommittéer. Treans rikskommitté skilde sig från såväl övriga linje 3-kommittéer som från linje 2:s rikskommittéer genom ett förhållandevis starkt inslag av III (27 %). Kristianstads län hade det högsta socialgruppsmedeltalet (2,14), följt av Södermanlands län (2,07). Lägst var medeltalet i Dalarna och Uppsala län (1,62 resp. 1,65).

Tab. 2. Socialgruppsfördelningen inom de tre pensionslinjernas kommittéer. %.

socialgrupp	linje 1	linje 2	linje 3
I	17	24	32
II	50	67	53
III	33	9	15
socialgrupps- medeltal	2,15	1,84	1,83

³ Enligt de klassificeringsmetoder som tillämpas av Statistiska Centralbyrån.

En sammanställning av parti- och socialgruppstillhörighet har gjorts. Då i en del fall socialgruppsbestämning ej har kunnat göras på grund av bristfälliga upplysningar om yrke, överensstämmer inte här redovisade sifferuppgifter med tidigare angivna angående partitillhörigheten.

Tab. 3 a. Socialgruppsfördelningen bland partierna inom linje 1.

soc. grupp	Absoluta tal inom parentes						Summa enl. tabell 2
	soc. dem.	bf.	fp.	h.	?		
I	18 (240)	—	(1)	—	39 (30)	17 %	
II	49 (667)	—	(4)	(1)	42 (33)	50 %	
III	33 (457)	(1)	—	—	19 (15)	33 %	
Summa	100 (1364)	(1)	(5)	(1)	100 (78)	100 %	
Socialgruppsmedeltal	2,15				1,80	2,15	

Fördelningen av socialdemokrater på socialgrupper är densamma som för hela linje 1.

Tab. 3 b. Socialgruppsfördelningen bland partierna inom linje 2.

social-grupp	Absoluta tal inom parentes						Summa enl. tab. 2
	soc. dem.	bf.	fp.	h.	?		
I	20 (9)	18 (151)	29 (31)	46 (49)	33 (44)	24 %	
II	51 (23)	74 (604)	63 (67)	52 (56)	53 (72)	67 %	
III	29 (13)	8 (63)	8 (8)	2 (2)	14 (19)	9 %	
Summa	100 (45)	100 (818)	100 (106)	100 (107)	100 (135)	100 %	
Socialgruppsmedeltal	2,09	1,90	1,79	1,56	1,81	1,84	

Socialdemokraterna i linje 2 hade i stort sett samma socialgruppsfördelning som i linje 1, dvs. en fast förankring i II men med starka inslag av I och III. Folkpartister och högermän tillhörde som väntat i större utsträckning de övre socialgrupperna — högermännen i större utsträckning än i linje 3, såsom framgår nedan. De 74 % bondeförbundare i II är nästan alla lantbrukare. Av resterande 26 % tillhörde hela 18 % socialgrupp I.

Tab. 3 c. Socialgruppsfördelningen bland partierna inom linje 3.

social- grupp	soc. dem.	Absoluta tal inom parentes				?	Summa enl. tab. 2
		bf.	fp.	h.			
I	19 (5)	38 (6)	28 (118)	38 (161)	28 (52)	32 %	
II	62 (16)	62 (10)	53 (220)	55 (233)	50 (92)	53 %	
III	19 (5)	—	19 (80)	7 (31)	22 (41)	15 %	
Summa	100 (26)	100 (16)	100 (418)	100 (425)	100 (185)	100 %	
Social- grupps- medeltal	2,00	1,62	1,91	1,69	1,94	1,83	

Socialdemokraterna i linje 3 hade svagare förankring i arbetarklassen än vad fallet var i linje 1 och 2. Bondeförbundet har det lägsta socialgruppsmedeltalet av partierna, men de absoluta talen är, liksom för socialdemokraterna, alltför små för att några säkra slutsatser skall kunna dras. Jämför vi högern och folkpartiet, har båda nästan lika stor del av sina medlemmar i II, medan för högerns del I är kraftigare och III svagare representerad än bland folkpartisterna.

Genom att vända på tabellhuvudena får vi partiernas andelar i socialgrupperna. Då socialdemokraterna fullständigt dominerade linje 1 framställs ingen tabell för denna linje.

Tab. 4 a. Partiernas andelar i socialgrupperna inom linje 2.

parti	Relativ fördelning socialgrupp		
	I	II	III
soc. dem.	3	3	12
bf.	53	73	60
fp.	11	8	8
h.	17	7	2
?	16	9	18
	100	100	100

Socialdemokraternas andel i I och II var som synes mycket liten, medan de bildade ett starkare inslag i III. Folkpartiet hade ungefär lika stor andel i varje socialgrupp. Högern hade näst efter bondeförbundet det starkaste inslaget i I men det i särklass minsta inslaget i III.

Tab. 4 b. Partiernas andelar i socialgrupperna inom linje 3.

parti	Relativ fördelning socialgrupp		
	I	II	III
soc.dem.	1	3	3
bf.	2	2	—
fp.	35	39	51
h.	47	41	20
?	15	15	26
	100	100	100

Folkpartiet hade en kraftig andel i III (51 %), medan högern dominerade I nästan lika mycket (47 %). Antalet med okänd partitillhörighet var stort, särskilt i socialgrupp III.

Inslaget av kvinnor i kommittéerna var av ungefär samma storleksordning. Medeltalen är: för linje 1 12 %, för linje 2 10 % och för linje 3 14 %. Endast i några enstaka fall ingick kvinnor i presidierna.

Inslaget av förtroendemän från politiska och övriga organisationer. Hur många av kommittéledamöterna innehade högre förtroendeuppdrag inom något politiskt parti? Frågan är av speciellt intresse eftersom ett förhållandevis litet inslag av politiskt rutinerade personer i linje 3:s kommittéer har angetts som en orsak till bakslaget för detta pensionsalternativ i omröstningen.

En sammanräkning av dessa personer har gjorts så långt yrkesbeteckningarna ger upplysning därom. Till den politiska gruppen har hänförs personer med någon av följande titlar eller något av följande uppdrag: statsråd, riksdagsmän, landstingsmän, stadsfullmäktige och kommunalordförande samt förtroendemän inom partierna, såsom ombudsmän, distriktsordförande etc.

Av 1610 ledamöter inom linje 1 tillhörde 273 eller 17 % denna grupp. I linje 2 var motsvarande siffror 163 av 1435 ledamöter, dvs. 11 %, och i linje 3 52 av 1191 kommittéledamöter, eller 4 %.

Även om hänsyn tas till möjligheten av ofullständiga uppgifter i materialet är tendensen klar. Linje 1 hade det starkaste inslaget av politiker i sina kommittéer och linje 3 det svagaste. Än tydligare blir tendensen om man räknar med de fackliga organisationernas förtroendemän. Om personer ur den föregående gruppen inte medräknas, ingick i linje 1 291 av 1610, eller 18 % fackföreningsmän i förtroendeställning (förbundsordförande, fackföreningsordförande, FCO-ordförande etc.). Det innebär att 35 % av linje 1:s ledamöter innehade högre förtroendeuppdrag inom politiska eller fackliga organisationer. Antalet inom linje 2 och 3 med redovisade uppdrag inom fackliga organisationer var, förutom de förut räknade, 9 resp. 3 personer — alltså ett mycket litet fåtal. Beträffande förtroendemän inom andra än resp. fackliga organisationer fanns sammanlagt 47 personer,

varav samtliga, på ett undantag när, redovisades inom linje 1:s kommittéer. Av dessa var 21 st. ordförande i folkpensionärsorganisationer, ett uppdrag av delvis facklig karaktär. Övriga 25 fördelade sig på rent ideella organisationer, fr. a. ABF och nykterhetsrörelsen.

Sammanfattningsvis kan sägas, att linje 1:s kommittéer inom ramen av en nästan hundra procentig anslutning till socialdemokratin, hade en jämnare fördelning bland socialgrupperna än de övriga pensionslinjerna. Politikerna var relativt fåtaliga, speciellt inom linje 3. Förekomsten av personer med angiven förtroendeställning inom någon intresseorganisation var liten och nästan helt begränsad till linje 1:s kommittéer.

Folkomröstningen och andrakammarvalet 1956. Jämförelser har gjorts mellan omröstningen den 13 okt. 1957 i de olika områdena samt resultatet av andrakammarvalet 1956. Linje 1 jämföres med socialdemokraters + kommunisters röstetal, linje 2 med bondeförbundets och linje 3 med folkpartiets + högerns röstetal. Frågeställningen är om något samband kan utläsas mellan en kommittés sammansättning och utgången av pensionsomröstningen inom dess område.

Nedan har för de olika pensionslinjernas i ordningsföljd fem bästa och fem sämsta län angetts vederbörande kommittés socialgruppsmedeltal, dess relativa andel egna partimedlemmar samt dess relativa antal politiker. Städernas kommittéer har uteslutits, då de på grund av sin extrema sammansättning ej är jämförbara med länskommittéerna.

Linje 1

De fem bästa länen

	social- grupps- medeltal	% soc. dem.	% politiker	Omröstn. d. 13 okt. — valutg. 1956 (ökning el. minskn. i %)
Stockholms län	1,92	63	26	— 0,9
Norrbottnens län	2,11	94	18	— 1,9
Bohuslän	2,07	100	26	— 1,9
Västmanlands län	2,25	96	16	— 2,7
Blekinge län	2,24	97	31	— 3,0

De fem sämsta länen

Kronobergs län	2,11	96	20	— 8,3
Skåne	2,20	93	24	— 7,2
				(medeltal)
Hallands län	2,32	97	24	— 7,1
Kalmar län	2,18	100	36	— 6,9
Skaraborgs län	2,39	90	16	— 6,5
Medeltal för linje 1 i hela riket	2,15	94	17	— 3,8

*Linje 2**De fem bästa länen*

	social- grupps- medeltal	% hf.	% politiker	Omröstn. d. 13 okt. — valutg. 1956 (ökning el. minskn. i %)
Gotlands län	1,82	78	8	+ 11,4
Hallands län	1,92	77	11	+ 10,4
Kopparbergs län	2,03	63	9	+ 10,2
Kronobergs län	1,89	69	16	+ 10,1
Örebro län	1,82	78	10	+ 8,0

De fem sämsta länen

Malmöhus län	1,74	76	20	— 4,0
Södermanlands län	1,93	69	11	+ 1,7
Norrbottnens län	2,05	67	8	+ 1,9
Bohus län	1,97	85	21	+ 3,7
Västmanlands län	1,79	59	21	+ 3,9
Medeltal för linje 2 hela riket	1,84	69	11	+ 5,6

*Linje 3**De fem bästa länen*

		% fp. + h.		
Malmöhus län	1,73	82	13	+ 5,4
Kristianstads län	2,14	76	3	+ 0,1
Södermanlands län	2,07	59	2	— 1,2
Västernorrlands län	1,88	84	0	— 1,7
Bohus län	1,87	85	0	— 1,8

De fem sämsta länen

Kopparbergs län	1,62	61	4	— 11,7
Gotlands län	1,81	84	2	— 10,0
Stockholms län	1,84	59	4	— 8,6
Örebro län	1,71	92	3	— 8,2
Hallands län	1,93	93	0	— 8,1
Medeltal för linje 3 hela riket	1,83	79	4	— 5,6

Någon tendens är svår att utläsa ur dessa siffror. Det bästa länet för linje 1, Stockholms län, hade en anmärkningsvärt låg andel socialdemokrater i länskommittén.

Frågan om de rutinerade politikernas betydelse för en effektivt driven propaganda har behandlats ovan. Ett studium av dessa politikernas relativa

antal i pensionslinjernas bästa och sämsta län ger dock inte möjlighet till några säkra slutsatser. I linje 1 och 2 var förmodligen andelen politiker så stor i samtliga kommittéer att därav inga skillnader i omröstningsresultaten framkommer. Beträffande linje 3 var, såsom förut påvisats, andelen politiker mycket låg. Anmärkningsvärt är här, att i det enda län, där 3:an hade en verklig framgång, Malmöhus län, fanns den största andelen politiker bland alla linje 3:s kommittéer (8 av 61, dvs. 13 %).

Resultat. Resultaten av undersökningen låter sig sammanfattas enligt följande.

1. Socialdemokraterna hade en nästan 100 %-ig andel i kommittéerna för linje 1. Linje 2 hade den största politiska spridningen bland sina medlemmar, men bondeförbundet dominerade ändå kraftigt (69 %). Undantag utgjorde Stockholm och Göteborg, där övriga partier hade majoritet. I linje 3 hade folkpartiet och högern ungefär samma andel och utgjorde tillsammans 79 % av samtliga ledamöter. Inslaget av socialdemokrater och bondeförbundare uppgick till endast 2 % vardera, medan en stor grupp (17 %) inte hade någon känd partitillhörighet.

2. I tre länskommittéer för linje 3 satt en socialdemokrat som ordförande.

3. Socialgrupp II dominerade bland kommittémedlemmarna, framförallt i linje 2. Samtliga linjers kommittéer i Stockholm och Göteborg hade en stark förankring i socialgrupp I. Linje 3 hade i en del fall anmärkningsvärt arbetarbetonade kommittéer (Kristianstads län, Södermanlands län och rikskommittén).

4. Socialdemokraterna i linje 2 hade samma sociala fördelning som i linje 1. I linje 3 kom de däremot i större utsträckning från socialgrupp II. Drygt hälften av alla i grupp III inom linje 3 utgjordes av folkpartister.

5. En undersökning av kommittéerna i de län, där omröstningsresultatet blev mycket bra eller mycket dåligt, ger intet besked vad beträffar detta resultat eventuella samband med vederbörande kommittés sociala sammansättning. Däremot tyder deltagandet av ett ovanligt stort antal politiker i länskommittén för linje 3 i Malmöhus län på att detta har haft betydelse för omröstningsresultatet.

6. Linje 1 hade det starkaste och linje 3 det svagaste inslaget av politiker i sina kommittéer.

7. Av personer med uppdrag inom någon ideell organisation fanns endast 25 redovisade, av vilka alla utom en tillhörde linje 1.

Finn Bergstrand.

Till Montesquieus I en lika tankeväckande som skarpsinnig uppsats har **maktodelningslära**. Rolf Karlbom tagit upp Montesquieus maktodelningslära till förnyad behandling.¹ Efterföljande randanmärkningar ha föränletts av ett avsnitt, där K. visar en annars icke befintlig tveksamhet, nämligen tolkningen av »droit des gens» och »droit civil» hos M.

¹ Stvt 1956, s. 95 ff.

K. nämner den förut påtalade oklara och inprecisa framställningen hos M., vartill kommer en stor dispositionsoreda. K. förmenar därför att detta nödvändiggör »en noggrann analys av och ett minutiöst hänsynstagande till varje betydande del av hans utläggningar» (s. 105). Mot detta kan dock invändas, att varje behandling principiellt kräver detta. Risken är väl nästan större för att man intolkar för mycket hos en oklar författare, särskilt som man måste ta hänsyn till en hos M. förklarlig försiktighet i uttrycksättet, orsakad av politiska hänsyn.

K. nämner, att han skall prestera en analys av »droit des gens» och »droit civil» (s. 107). Detta löfte hålles dock endast till en del. Någon redovisning för innehållet i »droit civil» ges nämligen ej. Utan närmare kommentarer likställes verkställigheten av »droit civil» med den dömande makten (s. 107 not 28). Detta är dock ett ganska riskabelt tillvägagångssätt. Med det inprecisa framställningssättet hos M. torde man kunna vedervåga påståendet, att M. ej åsyftat någon terminologi på denna punkt, som på ett mera originellt sätt skulle avvika från den, som på M:s tid var gängse.

Man står här inför en svårighet, som ofta på ett påtagligt sätt gör sig gällande vid studiet av den rättshistoriska litteraturen. För att taga ett exempel kan man studera mer eller mindre vidlyftiga arbeten om den franska civilrättens historia. I alla, som varit tillgängliga, får man en redogörelse för den historiska utvecklingen av de delar av rättsordningen under olika tider, som korrespondera med vad vederbörande författare utifrån sin tid uppfattar som civilrätt. Man letar däremot förgäves efter en redogörelse för själva civilrättsbegreppets historia. Detsamma gäller också exempelvis arbeten om folkrättens historia.

Går man till med M. samtida författare — t. ex. Domat och Daries — finner man en klar uppdelning mellan jus gentium, jus publicum och jus civile. Särskiljandet av jus publicum var då ännu en relativt modern företeelse. Det var först under 1600-talets senare hälft, som jus publicum började få rangen av en mera självständig juridisk disciplin. Dess ursprung är otvetydigt. Jus gentium och jus civile var de båda ursprungsbegreppen. Ur den sistnämnda bröts jus publicum ut.² M. nämner uttryckligen droit public, liksom han inledningsvis kontrasterar droit civil mot droit politique. Den verkställande maktens funktion var att verkställa rättsregler, var de nu befunno sig. Det var verkställigheten som sådan, som var den ena betydelsefulla funktionen i statslivet. Med det oklara framställningssätt, som utmärker M., finns det ingen anledning, att han ej tänkt sig, att regeringsmakten, som exekutivorgan även hade att exekvera delar av »droit civil».

K. upprepar det gamla påpekandet, att M. i motsats till Locke icke erkände något prerogativ, »d. v. s. en diskretionär rätt för exekutiven att vid behov handla vid sidan om, ja, mot den existerande rätten. Montesquieu ger mera praktiskt uttryckt ingen rätt för exekutiven att använda sig av förordningar o. l.» (S. 107 f.) K:s parallellisering av prerogativ och förord-

² Se härom den klassiska framställningen hos Eugen Ehrlich, »Theorie der Rechtsquellen» (1902), s. 200 ff. K:s hypotes att jus gentium hos M. skulle kunna omfatta offentlig rätt i vanlig mening, skulle, om den vore riktig, vara långt mer uppseendeväckande än vad K. synes föreställa sig och helt avvika mot dåtidens språkbruk.

ningsrätt i allmänhet måste väcka betänkligheter. En förordningsrätt kan ju vara av det mest oskyldiga slag. Varför ej M. skulle kunna tänka sig verkställighet av lag genom en förordning i vanlig mening är ej klart. Något sorts modernt förordningsbegrepp var givetvis ej aktuellt för M., vilket dock ej betyder, att realiteten behövde vara främmande för honom. Som K. påpekar, ägde regeringen som exekutivmakt att verkställa de rättsregler, som inhöllos i jus gentium, och befogenheter att upprätthålla säkerhet, vilken som K. framhåller ej kan anses inkluderad i folkrätten (s. 108 f.). K. vill nu genom en kort utredning göra gällande, att jus gentium var för M. ett vidare begrepp än vår folkrätt och inkluderade icke blott den nyssnämnda befogenheten att upprätthålla säkerheten utan även i offentlig rätt i trängre mening, d. v. s. stats- och förvaltningsrätt (s. 109 f.). Det torde dock ligga betydligt närmare till hands att sammankoppla befogenheten med Locke's prerogativtanke.

Locke liksom M. levde under en tid, då strävandena att fånga den offentliga rätten i inskränkt mening i rättsvetenskapliga kategorier gjorde sig gällande. Man stod inför absolutismen, som det gällde att bekämpa på olika sätt. Ett var att begränsa den genom att dels konstruera statsskick av olika slag och dels genom att infoga den statliga maktutövningen i fixerade kategorier. Man preciserade lagstiftning och verkställighet, vilken senare dels utgjorde regeringsmakten och dels domaremakts utövning. En parallell företeelse till detta var att söka framställa folkrätten som positiv rätt. Locke infogade prerogativet som ett nödvändigt komplement för statsmaktens bestånd. Hos M. blev motsvarigheten en allmän befogenhet att trygga säkerheten. Så framstår M. som en milstolpe mellan Locke's prerogativlära och de franska revolutionsförfattningarna, vilka fullföljde tankens konsekvens genom att reducera regeringsmakten till en enbart verkställande befogenhet gentemot lagarna. Hos Locke fanns befogenheten att handla både contra legem och praeter legem. Hos M. blott praeter legem och intra legem. I de franska revolutionsförfattningarna var befogenheten reducerad till handlande intra legem. Den självständiga befogenheten att säkra den allmänna ordningen bortföll. På så sätt blev även regeringsmakten »på visst sätt en nullitet», den blev i likhet med domaremakten en »rent tekniskt logisk lagtillämpning» (s. 100).³

Uppfattningen är nog för flertalet alltjämt en levande realitet. Domaren uppfattas som »lagens mun», som en blott och bart logisk tillämpare av lagens bokstav. Det utomordentliga mått av självständighet eller — om man så vill — godtycke, som fordras för domstolarnas lagtillämpning, för att rättsväsendet över huvud taget skall fungera är nog för många okänd. Så kan kanske också RF § 84 få sin förklaring som ett uttryck för att grundlagen blott skulle tillämpas. Det var uttryck för ett ideal, som rimligtvis ej ens grundlagsstiftarna trodde på i verklighetens hårda värld, men som kanske alltjämt har någon realitet för varje lagstiftare med självaktning.

Lars Frykholm

³ Märkas bör att M. formulerade tanken, som ej var hans ståndpunkt: M. tänkte sig ju olika latituder beträffande lagtolkning i skilda författningar.

Konflikten mellan Lenin och Stalin i den nationella frågan och den nya sovjetlitteraturen. Den 30 december 1922 undertecknade i Moskva ombud för de ryska, ukrainska, vitryska samt kaukasiska

sovjetrepublikerna fördrag om bildandet av de Socialistiska Sovjetrepublikernas Förbund (SSSR), ofta känt under namnet Sovjetunionen eller mindre korrekt Sovjetryssland. Därmed avslutades den kamp mellan det centrala Ryssland och de icke-ryska nationaliteterna, som pågått alltsedan de sistnämnda blev inkorporerade av den ryska sovjetrepubliken. Med ovan nämnda fördrag återställdes Rysslands territoriella integritet, som under revolutionens kaotiska år de facto varit uppdelat i flera självständiga stater. Det var ju en paradox att just bolsjevikerna fullbordade denna enhetsprocess, eftersom de alltid pläderat för nationaliteternas självbestämmanderätt.

Enligt det nya Förbundets författning bevarade nationaliteterna sin nationella individualitet såtillvida som de var för sig bildade en särskild republik, med egen författning, egen lagstiftande och utövande makt. Dessa befogenheter var dock beskurna av den federala författningen, som bestämde republikernas statsform och kontrollerade dess tillämpande. Författningen hade republikerna rätt att lämna Förbundet, men i praktiken, genom kommunistiska partiets och polisens inflytande, stannade denna rätt på papperet. Bestämmelserna i Sovjetförfattningen om bevarandet och utvecklingen av nationaliteternas språk betydde i praktiken blott infiltration av kommunistiska idéer bland »efterblivna» nationaliteter, på deras egna språk. De skulle nu ombildas till trogna och tillgivna patrioter för den nya, tills vidare abstrakta nationen »Sovjetunionen», vilken erhöll samma ställning som det gamla Rysslands imperiet.

Sovjetlitteraturen, och även historieforskningen, har uppenbarligen dolt den russifieringstendens som präglade Sovjetpolitiken gentemot nationaliteterna. Denna litteratur accentuerade alltid nationaliteternas »strävan» till enande med Ryssland, samtidigt som den förteg nationaliteternas självständighetssträvan. Sovjetisk historieforskning har till uppgift att ge vetenskapliga bevis för republikernas »frivilliga» anslutning till den Ryska Sovjetrepubliken, som fullbordades 1923. Den påstår, att Sovjetunionen är en sammanslutning av fria och likaberättigade nationer, vilka frivilligt ingått i Förbundet och att detta Förbund är ett uttryck för de breda massornas önsningar. Hela plejaden av historiker med Pokrovskij, Jaroslavskij, Dimanstejn, Drabkina, Jakubovskaja, Genkina, Pentkovskaja i spetsen, gjorde alla tänkbara ansträngningar för att dokumentera den av kommunistiska partiet förestavade tesen om de breda massornas anslutning till och sympatier för den unitära tanken.

Mot denna tes står den västerländska historieforskningen, som i nämnda fråga representeras främst av Richard Pipes (»The Formation of the Soviet Union», Harvard, 1954), John Reshetar (»The Ukrainian Revolution 1917—1920», Princeton, 1952), Dmytryshyn Basil (»Moscow and the Ukraine 1918—1953», New York, 1957), och, i mindre kategorisk form, Rudolf Schlesinger (»Federalism in Central and Eastern Europe», London, 1945), och Edward H. Carr (»The Bolshevik Revolution 1917—1923», Vol. 1, London, 1950). Dessa anser att Sovjetunionen inte är resultatet av fri

överenskommelse mellan nationaliteterna, utan en med militärmakt bildad regim. Efter att Sovjetrysslands armé störtat de demokratiska regeringarna i randrepublikerna, vilka vid revolutionens tidpunkt etablerades som självständiga stater, och sedermera erkändes av flertalet stormakter, och ersattes av bolsjevikiska marionettregeringar där, var återföreningen med Sovjetryssland blott en formell akt.

För övrigt har den under Stalinregimen stagnerade historieforskningen tvingats att tillskriva Stalin uppkomsten av Sovjetunionen. Alla dessa böcker av Genkina (»Bildandet av SSSR», Moskva, 1947), Jakubovskaja (»Unionsrörelse för SSSR:s bildandet», Moskva 1947), Tjugajev (»Bildandet av de Socialistiska Sovjetrepublikernas Förbund», Moskva 1951) har ur vetenskaplig synpunkt mycket begränsat värde, då de inte presenterar nya fakta eller nya perspektiv på nämnda problem. Deras verk är rena anhopningar av citat från Lenin och Stalin och saknar självständig kritisk bedömning och analys, vilket numera erkänts även av sovjetkritiker.

Efter den s. k. »avstaliniseringen», som inleddes av Chrustjev, då han anklagade Stalin för självglorifiering, varigenom Sovjetunionens och partiets historia förvrängts, hade man väntat sig åtminstone partiella omvärderingar av de omtvistade historiska händelserna, och inte minst frågorna kring Sovjetunionens bildande. Man väntade sig, att en viss liberalism skulle tillåtas inom historieforskningen, att man skulle ta avstånd från den stalinistiska, apologetiska, dogmatiska historieforskningen, att sanningens portar snart måtte öppnas. Som förebud härom pekades det på några inlägg i tidskriften »Voprosy istorii» (»Historiens frågor»), där omvärderingen av Stalins roll under revolutionen och inte minst hans insats vid bildandet av Sovjetunionen inleddes. Man »upptäckte» nu Stalin som en vanlig människa, som en av de ledande bolsjevikerna men bestred hans »genialitet» och exklusivitet. Principiella frågor, såsom proletariats diktatur, demokrati inom regeringen och inom partiet, agrarfrågan, den nationella frågan, har inte alls berörts av den »nya historieforskningen».

Det råder intet tvivel om att det var Lenin som definierade partiets politik även i fråga om nationaliteternas återförening med Ryssland. Det var han som präglade satsen: »själbestämmanderätt för varje nationalitets proletariat och icke för nationaliteten som sådan». Den har sedan blivit klassisk och användes av partiet under revolutionens heta dagar. Som den dialektiker han var, bekymrade sig Lenin föga om formalism och rättshaveri. Varje handling som gagnade partiets framgång betraktades av Lenin som moralisk och rättvis. Det var därför han erkände en federativ princip i fråga om Rysslands statsform under inbördeskriget, fast han mycket ivrigt bekämpat denna princip före revolutionen. Federationen som han nu godtog, betraktade han som en övergång till ett fullständigt sammansmältande av nationaliteterna. Så länge revolutionen inte var säkrad, rekommenderade han sina partimän mycket stor försiktighet med nationaliteterna. Första steget var alliansfördrag med Ukraina (28/12 1920), Vitryssland (16/1 1921), Georgien (21/5 1921), Armenien (30/9 1921) och Aserbaidzan (30/9 1921), varigenom dessa republikers militär- och näringsliv förenades med den ryska republikens.

Den första kontroversen mellan Lenin och Stalin i nationalitetsfrågan uppstod i samband med definieringen av relationerna mellan republikerna och Ryssland. Medan Lenin erkände skillnaden mellan de relationer, som baserade sig på statsfördrag (till exempel relationer mellan Ryssland och Ukraina eller Aserbaidzan) och de som baserade sig på självstyrelse (till exempel mellan Ryssland och Basjkirien), hävdade Stalin i ett brev till Lenin av den 12 juni 1920, att det inte fanns någon skillnad mellan den ukrainska och den basjkiriska typen av relationer till den ryska republiken, eller att dessa skillnader var lika med noll. Ingendera av destaliniseringshistorikerna Jakubovskaja eller Pentkovskaja har uppmärksammat dessa åsiktsskiljaktigheter.

Av mycket större räckvidd och betydelse var den konflikt mellan Lenin och Stalin, som uppstod i samband med utarbetande av formerna för sovjetrepublikernas förenande till en fast enhet och som diskuterades inom partiet under senare delen av 1922 och i början av 1923. Redan den 10 augusti 1922 fattade ryska kommunistiska partiets politbyrå ett beslut om bildandet av en författningskommitté bestående av representanter för det ryska kommunistiska partiets centralkommitté samt centralkommittéerna ur de kommunistiska partierna i Aserbaidzan, Armenien, Georgien, Dalnevostočnaja-republiken, Ukraina, Vitryssland och Chorezm, »för ventilerande av frågor rörande de framtida relationerna mellan självständiga sovjetrepubliker», som det heter i kommunikén. Det första utkastet, som redigerades av Stalin och framlades under rubriken »teser om autonomisering», behandlades av centralkommittéerna för såväl den ryska som de övriga sovjetrepublikernas kommunistiska partier, och godkändes av partiets kommitté den 10 augusti samma år. Enligt detta Stalins förslag skulle republikerna ingå i den ryska federationen som dess beståndsdelar. Som framgår av den nya sovjetlitteraturen, särskilt Pentkovskaja (»Lenins roll vid bildandet av SSSR») publicerad i »Voprosy istorii», 1956, No. 3 och Jakubovskaja (»Lenins roll vid uppkomsten av SSSR») publicerad i »Kommunist», 1956, No. 10, hade dessa teser väckt starkt motstånd från republikernas kommunistiska partier, vilka framhöll att Stalins utkast beskar republikernas suveränitet och krävde sådana författningsformer, som skulle kunna »garantera republikernas självständighetsattribut», såsom det heter i georgiska kommunistiska partiets anmärkningar. Det vitryska kommunistiska partiet framhöll att man borde bevara de hittills gällande, fördragsenliga formerna.

Det var först efter detta motstånd som Lenin tog till orda och skarpt kritiserade Stalins förslag, vilket enligt hans mening skulle minska nationaliteternas rättigheter. Lenin, som under denna tid var sjuk, dikterade ett brev till Politbyråns medlemmar, i vilket han föreslog en annan form än Stalin, nämligen »frivilligt förenande av alla likställda republiker, innefattande även den Ryska Federativa Socialistiska Sovjetrepubliken i en ny stat: »De Sovjetiska Socialistiska Republikernas Förbund.» »Vi (d. v. s. den ryska republiken), »skrev Lenin den 22 september 1922, »betraktar oss likställda med den Ukrainska SSR och de övriga (sovjetrepublikerna) och inträder tillsammans med dem och på samma villkor i den nya federationen». Han föreslog bildandet av en federal statsmakt, så att det inte

skulle uppstå fara för republikernas underordnande i förhållande till den ryska republiken.

De sista dagarna i december samma år utsattes Stalins projekt för ett nytt angrepp från Lenins sida. Han förklarade att Stalins förslag var ett »oriktigt och förhastat påhitt», och att det var uttryck för Stalins »bråd-störtade metoder och byråkratiska entusiasm», och troligen förorsakat av hans »hat mot den notoriska 'socialchauvinismen' i Kaukasien. »Jag fruktar också att Dzjerzjinskij . . . utmärkte sig genom sin äktryska inställning (det är allbekant att russifierade personer av utländsk härkomst alltid går till överdrift i fråga om äktrysk inställning) . . . Det är vår plikt», fortsatte Lenin, »att göra Stalin och Dzjerzjinskij politiskt ansvariga för denna sant storryska nationalistiska kampanj». Lenin skrev vidare, att med hänsyn till den storryska chauvinism som dominerade Rysslands statsapparat blir stadgan om republikernas »frihet att utträda ur Unionen» endast en värde-lös papperslapp, utan möjlighet att försvara de icke-ryska nationaliteterna mot de storryska byråkraterna. Lenin hävdade därför att ordförandeskap i den federativa exekutivkommittén borde rotera så att ryssar, ukrainare, georgier o. s. v. växlade på denna post. Detta ansåg han vara ett ovillkorligt krav.

Stalin, en georgier, tillhörande en liten nation på knappa 2 miljoner människor, visade redan från första början tendenser till storrysk chauvinism, för vilka Lenin varnade partiet. Stalin favoriserade redan från början Ryssland på bekostnad av de små nationaliteterna. Han retade sig på Lenins kritik, men som vänligt vågade han inte opponera sig öppet. Där- emot gjorde han motförslag på några punkter. Så t. ex. uppmanade han i ett svar på Lenins anmärkningar, att Politbyrån inte skulle godkänna Lenins krav på att man vid sidan av den all-ryska exekutivkommittén skulle organisera en särskild exekutivkommitté för Unionen. Han moti- verade detta med att verksamheten av två parallella organ i Moskva inte skulle ha annat än desorganiserande verkan. Härvid hör påpekats, att de ukrainska deputerade i Nationaliteternas råd yrkade på att Unionens hu- vudstad skulle flyttas från Moskva, som ansågs vara Ryska republikens huvudstad. Därmed ville man separera Unionen från det ryska inflytandet, som nu gjorde sig i hög grad gällande. Stalin fick emellertid sin vilja fram, och det blev således endast en exekutivkommitté i Moskva, som samtidigt fungerade som Ryska republikens maktutövande organ, och Moskva blev huvudstad för Unionen och den Ryska republiken.

Denna kontrovers mellan Lenin och Stalin påpekades redan 1932 av Trotskij i hans avslöjande bok »Stalinskaja skola fal'sifikacii» (»Stalins falsifikationsskola»), Berlin 1932. Men även detta har förbigåtts i de senare destaliniseringsarbetena av Jakubovskaja och Pentkovskaja. Efter att ha misslyckats att direkt påverka Stalin, hade Lenin beslutat att ta upp frågan på partiets XII:e kongress, som skulle hållas i mars 1923. Efter vad som framgår av Trotskijs ovannämnda arbete samt av Deutschers biografi över Stalin, förberedde Lenin ett avgörande slag mot Stalin, för att beröva honom posten som partiets sekreterare. Trotskij skulle därvid vara Lenin behjälplig. Den 5 mars 1923 hade Lenin en häftig ordväxling med Stalin, varefter han i ett kort brev meddelade denne att han avbröt alla personliga

förbindelser med honom. Under tiden utbröt en konflikt mellan Stalin och hans georgiska partifränder på grund av att de sistnämnda motsatte sig en all-kaukasisk federation, vilket påyrkades främst av Stalin och Ordzjonikidze. Lenin ställde sig på de georgiska patrioternas sida och lugnade dem i ett brev från den 6 mars 1923, där han bland annat lojade att stödja dem vid den förestående kongressen: »Jag deltar i er sak av hela mitt hjärta. Jag är upprörd över Ordzjonikidzes brutalitet och Stalins och Dzerdzjinskijs efterlåtenhet med honom». Lenin rådgjorde med Trotskij om en gemensam taktik i den georgiska frågan och gav Kamenev i uppdrag att resa till Tiflis för att undersöka tvisten på platsen. Lenin krävde att Ordzjonikidze, hans gamle lärjunge, skulle uteslutas ur partiet och avsättas från sin post. Men mitt under alla dessa förberedelser mot Stalin drabbades Lenin den 9 mars av sitt tredje slaganfall för att aldrig helt hämta sig igen. Då ingen visste vilka konsekvenser Lenins insjuknande kunde medföra, inte ens Stalin, rådde det under den XII:e kongressen en ovisst stämning. Stalin visade sig ovanligt medgörlig i nästan alla frågor, inte minst i den nationella. Han avstod sålunda från sina tidigare krav i fråga om republikernas infiltration i den ryska republiken, och gick även med på inrättandet av en andra kammare, vilket han tidigare så ivrigt motsatt sig.

Pentkovskaja och än mindre Jakubovskaja poängterar inte alls innebörden och allvaret av Lenins kritik mot Stalin. Den författningskommitté, vars medlem Stalin var, fortsatte sitt arbete, och Stalin deltog däri såsom om ingenting hänt. Ingen av de ovannämnda författarna ger, trots tillgång till partiarkiven, som de så flitigt citerar, någon redogörelse över kommitténs arbete. Såsom Deutscher påpekar var Stalin medgörlig och godkände villigt alla förslag till ändringar i motionerna—han själv förberett till kongressen. »Så småningom kom hans förslag om politiken gentemot de små nationaliteterna att betydligt mera präglas av Trotskijs stil än av hans egen», skriver Deutscher. Men trots detta anser Deutscher, att Stalin var den verkliga »huvudarkitekten» för den konstitutionella reform, som resulterade i Unionens bildande och antagande av dess första författning. Den efterstalinistiska historieforskningen hävdar däremot, att Sovjetunionen var resultatet av hela partiets ansträngningar. Jakubovskaja och Pentkovskaja har emellertid dragit den slutsatsen, att Lenin var den verkliga initiativtagaren till de »riktiga» formerna för lösningen av nationella problem i form av Unionens bildande. Båda dessa åsikter bortglömmes emellertid den tredje faktorn, nämligen nationaliteterna själva, vars motstånd mot centralisterna hade tagit sig uttryck i nationaliteternas motförslag till Stalins motion. Både Deutscher och ännu mera Pipes och Dmytryshyn omnämner de ukrainska kommunisternas, Skrypnyk och Rakovskij, opposition mot Stalins konstitutionella planer. Det bör påpekas, att Lenin var tyst i fråga om Stalins planer så länge dessa inte mötte resolut motstånd från nationaliteternas sida. Man kan erkänna hos Lenin en förmåga att inse faran och anpassa sina krav till den nya situationen. Lenins föreslagna projekt var den enda möjliga och för randrepublikerna antagbara lösning, som samtidigt var förenlig med partiets intressen. En union av »fria» sovjetrepubliker, kontrollerade av sina egna kommunistiska partier, vilka i sin tur var underordnade det ryska partiet, vore att föredra framför en på

papperet centralistisk men i högsta grad inom sig stridig sammanslutning av nationaliteterna. Projektet ville i själva verket tillfredsställa de nationella, patriotiskt sinnade kommunister, utan vars stöd sovjetregimen i randrepublikerna vore labil.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det inte finns några anmärkningsvärda skillnader mellan den stalinistiska och den efterstalinistiska historieuppfattningen i nationalitetsfrågan. Den senare liksom den förra accentuerar varje tecken, även det obetydligaste, på samlevnad med Ryssland bland de små nationaliteterna, samtidigt som den retuscherar varje yttring av separatism. Varken i den nya eller den gamla historieforskningen finner man någon kritisk och samtidigt differentierad analys av de historiska företeelserna i fråga. Man kan instämma med den kritiska anmärkning som fälldes av den främsta ideologiska tidskriften i Sovjetunionen, »Kommunist», där i nr 3 år 1956 framhölls att »det övervägande antalet avhandlingar framställde ingenting annat än anhopningar av citat och osammanhängande fakta och att arbetena i stort sett upprepar varandra». Det är ingen avundsvärd situation sovjethistorikerna befinner sig i. Det är ju allmänt bekant att de inte har rätt till självständig och objektiv forskning, ty de har varit tvungna att och måste fortfarande följa ett av partiet fastställt schema och en ideologisk linje, och att avvikelser från denna alltid har medfört mycket allvarliga konsekvenser för deras personliga existens. Där om vittnar bl. a. den utrensning av hela redaktionen för den nämnda historiska tidskriften »Voprosy istorii», som skedde i fjol. Orsaken var att de i sina destaliniseringsartiklar om Sovjets historia gick längre än partiets direktiv medgav.

Jurij Boris.

Indien 1947-57. *Vallagstiftning och valprocedur.** Den indiska Experiment i demokrati. Vallagstiftningen inrymmer främst i Representation of the People Act, 1951. Valen kontrolleras av ett oberoende organ, the Election Commission, i vilken the Chief Election Commissioner ingår som ensam ledamot om inte flera ledamöter tillsatts av presidenten.

För att upptagas i vallängderna till parlamentsval och val till staternas lagstiftande församlingar krävs en ålder av 21 år, indiskt medborgarskap — alla i Indien födda har indiskt medborgarskap —, hemortsskap i någon valkrets och att ej av domstol vara förklarad som sinnessjuk. Rösträtt har alla, som står upptagna i vallängden.

Den ännu ej utbyggda folkbokföringen skapar speciella problem. Det åvilar väljarna att låta sig registreras i röstlängderna. En kontrollerande faktor är de valagenter varje kandidat utnämner. En valagent förväntas känna så gott som samtliga väljare i sitt distrikt. Han bör före valdagen ha besökt valkretsens alla hushåll och förvissat sig om, ifall några av väljarna avlidit, eller på annat sätt blivit förhindrade att rösta, och på valdagen tillse, att ingen försöker rösta i deras namn. Valagenten kontrollerar dessutom valurnorna, registreringen av väljarna och om något misstänkt före-

* Jfr om indiskt partiväsen förf:s översikt i Statsv. tidskr. årg. 1957, s. 408 ff.

haves i de avskilda bås, där väljaren avlämnar sin röst. Vid valförrättningens slut övervakar han förseglingen av valurnorna. Varje kandidat har dessutom rätt att utnämna röstsammanräkningsagenter, vilka skall kontrollera sammanräkningen.

Valförrättningen tillgår så, att valnämndsordföranden och längdföraren kontrollerar väljarens identitet och att han står upptagen i röstlängden. Valförrättningen påskyndas genom att kandidaterna till väljarna distribuerat identitetspapper utskrivna efter vallängderna. Valnämndsordföranden har rätt att vid valförrättningen anlita personer att bistå vid identifieringen av de röstande. Varje kandidat eller utsedd valagent äger rätt att — mot deposition av Rs 2 — ifrågasätta en väljares identitet. Om så inträffar, skall valnämndsordföranden hålla förhör och därefter avgöra om väljaren i fråga äger rätt att rösta. Då valförrättaren ansett sig vara förvissad om väljarens identitet och rätt att rösta, skall dennes vänstra pekfinger märkas med ett under några veckor outplånligt bläck. Väljaren förses därefter med röstkort (ballot paper), vilka är serienummerade och av olika utseende för val till underhuset (Lok Sabha) och delstatsförsamlingarna (Vidhan Sabha). Röstkortets nummer införes i vallängden vid väljarens namn. Väljaren röstar genom att lägga sitt röstkort i någon av de med symboler försedda valurnorna för valet till Vidhan Sabha och därefter, sedan han fått ett nytt röstkort, i urnorna för Lok Sabha. Det är straffbart att utföra röstkort ur vallokalerna.

Kritik har riktats mot, att väljarnas röstkortsnummer införes i vallängden. The Election Commission hävdar, att valhemligheten ej kränkes därigenom, då vallängden omedelbart efter valförrättningen förseglas och öppnad skall brännas vid årets slut, såvida den ej behövt granskas för någon rättslig undersökning.

Då flertalet väljare inte kan läsa, användes tecknade symboler, en för varje kandidat, som beteckning på kandidaternas skilda valurnor. Även kandidatens namn skrivet på de i valdistriktet vanligaste språken, uppges på valurnorna. I 1957 års val användes nära tre miljoner valurnor. Kandidaterna kunde före de första allmänna valen välja symbol bland tjugosex förslag, av vilka fjorton redan reserverats för de »nationella» partierna. I några stater fanns ett så stort antal oberoende kandidater, att ytterligare åtta symboler antogs av the Election Commission. De vid 1957 års val fyra erkända »nationella» partierna har sina symboler lagligt skyddade. De är: två hopokade oxar för kongresspartiet, skära och sädesax för kommunisterna, hydda för prajasocialisterna och lampa för Jan Sangh. Bland övriga förekommande symboler finns soluppgång, tupp, lejon, kamel, elefant, lok, cykel, båt, stege, tillbringare, människohand osv., välbekanta och lätt ihågkomna ting, som, åtminstone i några fall, avses appellera till känslorna och även karakterisera partiets eller kandidatens program. En viss förvirring rapporterades i vissa valkretsar ha uppstått bland de väljare, som väntat att få lämna sin röst till ett levande djur eller föremål, och ej i en bildprydd urna. I besvikelsen medförde några väljare sina valkort ur vallokalerna och placerade dem på oxar eller uppe i träd (socialistpartiets symbol). I ett fall medförde en väljare till vallokalen gräs att giva oxarna. Till dessa missuppfattningar kan ha bidragit, att i valkampanjen stundom

användes förkroppsligade symboler, t. ex. en kamel med skylt »Rösta på mig», och ett lejon, som i bur medföljde vid valmötena.

Speciella svårigheter vid registreringen möter, där lokala vanor förbjuder kvinnorna att yppa sina namn för valregistratorerna. De känner sig stundom även förhindrade att uppge makes eller faders namn — det vore ett tecken på jämlikhet. Vid valen 1951—52 kunde 2,8 miljoner kvinnor av dessa anledningar inte upptagas i vallängderna. En valförrättningsbestämmelse föreskriver, att där särskilda vallokaler för kvinnor saknas, valförrättaren äger rätt att låta män och kvinnor rösta omgångsvis. I distrikt, där purdahbruket strikt iakttogs, fanns vanligen separata vallokaler med kvinnliga valförrättare. I en vallokal fick kvinnorna rösta två och två och uppgiva namnet på varandras makar.

Åtgärder har vidtagits för att förhindra illegal röstvärkning. Förbud mot mutor är lagstadgat. Ett förbud mot att förhyra maskindrivna fordon för transport till vallokalen avser att hindra metoden att försäkra sig om röster genom att förpläga väljare med starka drycker jämte några lättfattliga instruktioner beträffande röstningsproceduren och sedan i fordon transportera dem till vallokalen. Allmänna fortskaffningsmedel jämte förhyrda oxspann o. d. får dock användas, förutsatt att envar betalar för sig.

För att få stå upp som kandidat skall man ha fyllt 25 år för underhuset och 30 år för överhuset, uppfylla samma villkor som för att få rösträtt, inte vara statstjänsteman, inte ha blivit dömd för korruption och inte ha varit straffånge. Var och en som vill bli kandidat måste skriftligt anmäla detta hos valförrättaren, och anmälan skall upptaga signatur av en väljare inom valkretsen, som är villig att stödja honom. Dessutom skall han deponera Rs 500 vid val till Lok Sabha och Rs 250 vid val till Vidhan Sabha.

Varje kandidat måste försäkra sig om en effektiv medarbetarstab. En viktig uppgift för valmedhjälparna är att taga del i uppgörandet av röstlängderna. Många väljare är inte medvetna om sin rätt att rösta. Medarbetarstaben — och ofta kandidaten som utnyttjar också denna möjlighet att lära känna väljarna — går ur hus i hus och antecknar alla röstberättigade och gör sig underrättade om huruvida de tillhör någon av de kaster eller stammar, för vilka särskilda valbestämmelser gäller. Röstvärvarna har också

en stor pedagogisk uppgift. Okunnigheten bland väljarna är ofta oerhört stor. De auktoritära traditioner som rått inom storfamiljen och kasten inverkar ännu. Undersökningar har visat, att många väljare inte kände till namnen på de viktigaste partierna och dessas ledare. Varje kandidat strävar emellertid efter, att genom idogt umgänge med väljarskarorna i dem inpräglade sin personlighet, sina kvalifikationer och sin symbol.

Ehuru målet för väljarskarornas uppfostran till demokrati är en större betoning av parti än person, får dock det allmänna intrycket av kandidaten en ofta utslagsgivande betydelse bland icke läs- och skrivkunniga väljare. Dessa uppskattades vid det första valet utgöra 82 % av väljarkåren. Indien har enmansvalkretsar, och kritik har riktats däremot. Väljarna, säges det, står ofta villrådiga huruvida de skall rösta på parti eller person. Utan möjlighet att påverka kandidatnomineringen måste de ofta, om de vill stödja det parti de gillar, rösta på en kandidat de ogillar. Kongresspartiets absoluta majoritet i Lok Sabha, trots minoritet i väljarkåren, har också anförts till enmansvalkretssystemets nackdel. Det framhåves som odemokratiskt, att kandidater kan väljas även om de fått mindre än 50 % av rösterna. Det inträffade vid det första valet i något fall, att en vald kandidat miste sitt deponerade belopp och alltså vann sitt mandat på mindre än en sjättedel av de avgivna rösterna.

Valsystemet anses ofta vara alltför dyrt och klumpigt. Utom förslag om alternativ till enmansvalkretsar har det framförts förslag, att val genom ombud och röstmottagning på postanstalter skulle tillåtas. Det sistnämnda förfarandet står endast öppet för vissa statstjänstemän, militärer och personer i fängelse. Även någon form av kvalificering för att godkännas som röstberättigad har föreslagits. Å andra sidan har det påpekats, att valen i sig själv innebär ett uppodlande av politisk medvetenhet.

I september i fjor antog Lok Sabha nya bestämmelser under the Representation of the People's Act att prövas i fyllnadsval. The Election Commission bemyndigades införa ett nytt röstningssystem, enligt vilket väljaren på röstkortet sätter märke vid den kandidats namn han vill rösta på. Härigenom skulle det ej mera behövas en valurna för varje kandidat, flera väljare skulle kunna rösta samtidigt och missbruk av valurnor och med röstkort skulle undvikas. Först sedan systemet kommit i användning skall avgöras, huruvida det skall tillämpas vid de allmänna valen. Systemet prövades för första gången vid fyllnadsval i en valkrets i slutet av november 1957.

Valen 1951—52. Av hänsyn till klimatförhållanden, skördesäsonger och administrativa svårigheter bestämdes valperioden skola omfatta så lång tid som från den 25 oktober 1951 till den 21 februari 1952. Valen förflöt lugnt. Endast i sex av de nära 200.000 vallokaler uppstod oroligheter av sådan omfattning av valförrättningen behövde uppskjutas. Man hade försökt placera vallokaler så att ingen väljare skulle ha mer än en halv mils väg till vallokalen. Detta medförde i ett fall att en vallokal inrättades för endast nio röstberättigade.

Valdeltagandet varierade mycket i olika stater — från 25 % till 71 % — och i olika valkretsar — från 10,1 % till 92,6 %. I landet som helhet var

valdeltagandet något över 51 %, c:a 40 % i städer och 60 % på landsbygd. Fler kvinnor än män utnyttjade sin rösträtt.

Valdagen uppfattades som en stor händelse. Stundom kom väljare festivalklädda. En stam i Assam begav sig till vallokalen dagen före valdagen. Väljarna dansade och sjöng kring eldar till soluppgången och valförrättningens början. En annan stam kom till vallokalen för att dyrka guden »Vote».

I valen till Lok Sabha och delstaternas Vidhan Sabhas uppställdes över 17.000 kandidater. Valen till Lok Sabha gällde 489 mandat. Resultatet blev, att kongresspartiet på 45 % av rösterna vann nära 75 % av mandaten. De båda socialistpartierna drog i valen till Lok Sabha över 16 % av rösterna, men dessa gav endast 4,5 % av mandaten. Kommunistpartiet följde inte socialistpartiernas decentraliserade kandidatprincip, utan koncentrerade sig i stället på vissa utvalda kretsar. Denna taktik resulterade i, att partiet på något över 5 % av rösterna erhöll fler mandat än de båda socialistpartierna tillsammans. Kommunistpartiet blev därigenom näst största parti och främsta oppositionsparti i Lok Sabha. De två nybildade sekteristiska partierna, Jan Sangh och R. R. P., fick tillsammans 5 % av rösterna och vardera 3 mandat. Hindu Mahasabha erhöll på mindre än 1 % av rösterna 4 mandat. Det största sikh-partiet vann 4, de kastlösa parti 2 mandat. Jämfört med kommunisternas 26 och socialistpartiernas 22 mandat kom dock dessa partier att utgöra en mycket liten minoritet liksom socialist- och kommunistpartierna i jämförelse med kongresspartiet, som fick 364 mandat. Anmärkningsvärt var det stora antalet partilösa kandidater. 41 oberoende invaldes i Lok Sabha. I flertalet valkretsar besegrades dock vildarna och miste sina deponerade belopp, sammanlagt nära en och en halv miljon rupees, då de ej samlat en sjättedel av de avgivna rösterna. Samma öde mötte också flertalet socialistkandidater.

Fyllnadsval och nyval. Flera fyllnadsval till Lok Sabha och Vidhan Sabhas hölls mellan 1952 och 1957. Dessa präglades av framgångar för prajasocialisterna, som fick ytterligare 6 platser i Lok Sabha medan kongresspartiet förlorade 6. Kommunisterna vann ett mandat medan Jan Sangh förlorade ett.

Dessutom hölls nyval i tre stater, Andhra, Pepsu och Travancore-Cochin. Stor vikt tillmättes de val som i februari 1955 hölls i Andhra, sedan en koalitionsregering under kongresspartiets ledning avgått. Kongresspartiet hade 41 och kommunisterna 40 mandat. Kommunistpartiet var övertygat om valseger och räknade med att vinna över hundra mandat. Visserligen ökade partiet sin andel av väljarkåren från 1,5 % till 2,5 % miljoner röster (32 %) men fick endast 15 mandat mot kongresspartiets 119.

Val 1957. Indiens situation hade i vissa avseenden förändrats jämfört med 1951—52. Landet stod då mitt i en svår livsmedelskris, efterverkningarna av delningen var ännu starkt påtagliga, försöken att förverkliga den första femårsplanen hade just börjat och utrikespolitiken hade ännu inte stabiliserats. Visserligen kvarstod 1957 både livsmedelsbrist och flyktingproblem, men inte längre så hotfullt som vid tiden för det första valet. Den

första femårsplanen hade framgångsrikt slutförts, och Indien stod enigt bakom Nehru i utrikespolitiken.

Valen hölls mellan den 24 februari och den 12 mars och gällde 494 platser i Lok Sabha och c:a 3.000 platser i delstatsparlamenten. Kashmirs lagstiftande församling skulle välja 6 ledamöter till Lok Sabha, vilka sedan formellt skulle nomineras av presidenten.

Antalet röstberättigade, som 1951—52 var 173 miljoner, var 1957 193 miljoner. Ökningen av antalet väljare berodde, utom på befolkningsökningen, också på att de c:a 3 miljoner kvinnor, som vid de första valen vägrat uppgiva sina namn, hade frigjorts från denna fördom. Dessutom hade vid detta val många flyktingar från Pakistan upptagits i röstlängderna. Valförrättarna uppgick till över 1 miljon. Valen försiggick lugnt utom i vissa områden av Bombaystaten och i Mysore, där ett upplopp kostade ett människoliv. 121,4 miljoner röster avgavs i valen till Lok Sabha.

Antalet kandidater och antalet partier hade sjunkit. 1951—52 upptogs 14 partier på det nationella planet och 59 partier i staterna som »erkända partier». Endast de partier, som vid detta val erhöll mer än 3 % av rösterna, räknades vid årets val som erkända, 4 respektive 11. De fyra på det nationella planet erkända partierna var Indian National Congress, Praja Socialist Party, Communist Party of India och Jan Sangh. Många av de 178 partier, som 1951—52 uppställt kandidater, hade upplösts.

Kongresspartiet fick nära 48 % av rösterna och är fortfarande det ledande partiet. Det har en betydande majoritet i Lok Sabha och i alla delstatsparlamenten utom Keralas och Orissas. I flertalet stater har oppositionspartierna dock minskat kongresspartiets överlägsenhet. Endast i två stater, Assam och Mysore, fick partiet mer än 50 % av rösterna. Flera ledande kongressmän, bl. a. fem unionsministrar och ledarna i det av partiet stödda fackförbundet, förlorade sina mandat.

Kommunistpartiet gick framåt i nästan alla stater och mer än fördubblade sin väljarkår. I valen till delstatsparlamenten fick kommunistpartiet näst kongresspartiet flest röster, medan i valet till unionsparlamentet prajasocialisterna fick fler röster än kommunistpartiet. De partiella valen i Andhra efter nyvalen 1955 blev ett kraftigt bakslag för kommunistpartiet, som ingick i People's Democratic Front. I stället ökade kongresspartiet avsevärt sin andel av väljarkåren. I Väst-Bengalen stärktes vänsterpartiernas ställning genom valsamverkan. Många väntade en vänsterseger, men kongresspartiet ökade sin andel av väljarkåren från 34,2 % 1952 till 46,3 % 1957 och fick 152 mandat mot kommunisternas 46. I staten Kerala fick kommunistpartiet 60 mandat mot 43 för kongresspartiet.

Många av prajasocialisternas ledande politiker besegrades. Ledaren Kripalani blev vald, då kongresspartiet i hans valkrets ej satt upp någon motkandidat. Ledaren för All India Socialist Party, Lohia, förlorade sitt mandat. Endast 19 av prajasocialisternas 178 kandidater blev valda. Motsvarande siffror för kommunistpartiet var 29 av 121, för Jan Sangh 4 av 129. A. I. S. P. fick 7 mandat.

De flesta sekteristiska partierna gick tillbaka. Jan Sangh fördubblade visserligen sitt röstetal men ökade endast med ett mandat. Två av partiets mandat vanns i Bombay, där språkfrågan dikterade valutgången. (Kongress-

partiet genomdrev trots en mycket kraftig opposition bildandet av en tvåspråkig stat genom the States Reorganisation Act av 1956). Hindu Mahasabha förlorade hälften av sina platser i Lok Sabha. R. R. P.'s röstetal sjönk från 2 miljoner 1951—52 till 400.000 1957 och partiet förlorade samtliga mandat. The Scheduled Castes Federation fick flertalet av sina 7 mandat i Bombay-staten, där partiet liksom Jan Sangh utnyttjade den kongressfientliga stämningen.

I många stater fick regionala partier en stark ställning. I Madras är det lokala dravidpartiet främsta oppositionsparti. I Orissa vann Ganatantra Parishad 51 mandat mot 56 för kongresspartiet. Ganatantra Parishad, som karakteriserats som ett feodalparti med vänsterprogram, krävde främst att vissa områden, vilka tillhör andra delstater, skulle införlivas med Orissa. Efter valet bildade kongresspartiet regering, stödd av 65 av de 140 ledamöterna i Vidhan Sabha.

	Val till Lok Sabha 1951—52		1957		Rajya Sabha 1957
	mandat	milj. röster	mandat	milj. röster	mandat
I. N. C.	364	48	371	57	146
C. P. I.	26	5	29	12	9
(P.) S. P.	12	11	19	12	10
J. S.	3	3	4	7	1
Övriga	84	40	71	31	50

Kerala. Den politiska utvecklingen i staten Kerala — f. d. Travancore-Cochin — är av särskilt intresse, då denna stat efter valet 1957 fick en kommunistregering. Det var den första kommunistregering, som kommit till makten i en stat av betydelse genom »ballots», ej genom »bullets».

Vid valet 1952 blev kongresspartiet största parti i Kerala, men erhöll i denna stat och i Madras mindre andel av väljarkåren än i någon annan. Det I. N. C. ideologiskt närstående partiet Travancore Tamil Nad Congress (T. T. N. C.) ingick en tid i den regering kongresspartiet bildade efter valet. Regeringen föll emellertid på en förtroendefråga, parlamentet upplöstes och nyval utlystes. Detta hölls i februari 1954 och tilldrog sig stort intresse i hela Indien.

Prajasocialisterna och United Front of Leftists (U. F. L.) överenskom att inte uppställa kandidater i samma valkretsar. Den huvudsakliga striden kom att stå mellan I. N. C. och C. P. I. I. N. C. fick större andel av antalet röster än vid valet 1952, men disponerade efter valet endast 45 av 117 mandat mot 44 av 108 före valet. U. F. L. bibehöll sin styrka, men C. P. I. förlorade två mandat. Partiet hade vid det föregående valet varit förbjudet, och kommunistkandidaterna ställde då upp som oberoende.

Kort efter valet bildade P. S. P. regering. Denna störtades efter nio månader, sedan I. N. C. undandragit den sitt stöd. En ny regering bildades av I. N. C. med stöd av T. T. N. C. Då denna regering i mars 1956 tvungits avgå, meddelade statens rajpramukh unionsregeringen, att han inte kunde få till stånd en stabil regering. Delstatsparlamentet upplöstes, och president's

rule inträdde i avvaktan på de allmänna valen 1957. Då parlamentet upplöstes hade I. N. C. 60 platser och C. P. I. 27. T. T. N. C. hade upplösts, och dess parlamentsledamöter anslutit sig till I. N. C.

Inför valen 1957 underhandlade U. F. L. med P. S. P. om valallians och I. N. C. med Moslem League. Underhandlingarna resulterade emellertid i valsamverkan mellan P. S. P. och Moslem League. Valen blev en stor seger för C. P. I., som fick 60 mandat mot 43 för I. N. C. Partierna fick vardera något över 2 miljoner röster. I april tillsattes en kommunistregering med E. M. S. Namboodripad som Chief Minister. Regeringen stöds av sex oberoende parlamentsledamöter, och disponerar alltså 66 av de 126 platserna i parlamentet. Keralas regering tillkännagav sin avsikt, att i enlighet med valmanifestet, vidtaga reformer för att decentralisera och effektivisera förvaltningen och framlade en energiskt utformad budget. Dess första åtgärd var att med 50 % reducera ministrarnas löner.

Kommunistsegern i Kerala bör emellertid ej överskattas. Från kongresspartihåll har framhållits, att C. P. I.'s framgång i valet inte innebar, att befolkningen anslutit sig till kommunismens ideologi och principer, utan var ett utslag av lokalt missnöje. Denna uppfattning är säkerligen riktig. Vid valet 1954 var C. P. I. det enda parti i staten som led mandatförlust och det fick 652.613 röster, vilket var obetydligt mer än P. S. P.'s röstetal och mycket mindre än I. N. C.'s 1.762.820 röster. Kommunismen omfattades alltså vid denna tid av en liten minoritet, 16,8 %. Vid 1957 års val gick C. P. I. tillbaka i de angränsande delstaterna, vilket visar, att den kommunistiska frammarschen var begränsad till Kerala.

Den ändrade statsindelningen enligt the States Reorganisation Act har haft en viss betydelse för valresultatet 1957. Tamilspråkiga distrikt, i vilka I. N. C. dominerade, överfördes till staten Madras, medan Malabardistrikt av Madras, i vilka I. N. C. var i minoritet, överfördes till Kerala. Keralas guvernör har hävdad, att det var befolkningens önskan att få en stabil regering, som avgjorde valutgången. Kerala hade sedan 1948 haft fem Chief Ministers och stått under president's rule i ett år. C. P. I. var inför valet det enda oppositionsparti som hade förutsättningar för att bilda en stark regering. Majoritetspartiet, I. N. C., var försvagat av motsättningar bland partiledarna.

Jordmånen var mycket god för kommunistisk propaganda. Kerala är med sina 13,6 miljoner invånare den till arealen minsta indiska delstaten, något större än Nederländerna. Den har större befolkningstäthet än någon annan indisk stat, i kusttrakterna 800 och i staten som helhet 400 invånare per km². Den årliga befolkningsökningen är nära en tredjedels miljon. Då industri i stort sett saknas, är arbetslösheten mycket stor. Den jordbrukande befolkningen saknar till stor del egen jord. Staten har den högsta läs- och skrivkunnighetsprocenten i Indien och befolkningen är politiskt medveten. Vid valen 1952 nådde staten den högsta röstningsprocenten i landet, 71 %.

Sedan de första valen blivit en kongressseger och en regering ur detta parti tillsatts, blev de följande valen en seger för P. S. P. Sedan en regering ur detta parti och ännu en kongressregering suttit vid makten blev valen en seger för C. P. I. Regeringarna ur I. N. C. och P. S. P. hade inte lyckats lösa Keralas ekonomiska problem och inte heller lyckats etablera en fast

regering. Tiden var inne för ett nytt parti att träda till. C. P. I. var det näst starkaste i staten och dessutom det enda av de stora partierna, som ej förut suttit vid makten.

Otvivelaktigt kommer dock resultatet av regeringens arbete att påverka kommunismens utbredning i övriga delar av Indien och därmed i de afroasiatiska staterna. På samma gång har genom kommunistregeringens tillkomst experimentet med samexistens av en demokratisk unionsregering och en kommunistisk delstatsregering inletts. Det kommer att med stor uppmärksamhet följas i stora delar av världen. Situationen är dock ej så tillspetsad som man skulle kunna sluta sig till, då den kommunistiska regeringen förklarar, att den avser att arbeta helt enligt konstitutionens riktlinjer.

Val till Kerala Vidhan Sabha			
	1952	1954	1957
		— mandat —	
I. N. C.	44	45	43
C. P. I.	(25)	23	60
(P) S. P.	12	19	9
T. T. N. C.	8	12	—
R. S. P., C. P., K. S. P. (ingår jämfte C. P. I. i U. F. L.)	8	9	—
M. L.	—	—	8
Vildar	11(36)	9	6

För Indien som helhet visade 1957 års val, att den politiska situationen inte är så statisk som många antagit. Detta tyder på att väljarskarornas politiska medvetenhet är i växande, att de kan frigöra sig från bundenheten vid traditioner och taga ställning till den politik som är aktuell vid valtilfället. Experimentet i demokrati tycks vara på väg att genomföras med lyckat resultat.

Litteratur. »The Representation of the Pople's Act», 1950 och 1951, samt »Conduct of Election and election petition rules», 1956, har utgivits separat (New Delhi), men finns även återgivna i Krishna Ayyar, R. V., »All India Election Guide» (Madras 1956). Två kortfattade sammanfattningar av vallagstiftningen är *All India Congress Committee*, »Candidate and the elections» och »Election Guide» (New Delhi 1957). »Indian Press Digest», 3. 1956, Fisher, M. W. & Bondurant, J. V., »The Indian experience with democratic elections» (Berkeley 1956) ger exempel från valförrättningens förlopp 1951—52. Liknande skildringar av valet 1957 finns rikligt i indisk dagspress, mars 1957. Om indisk valrörelse orienterar »All India Election Guide», Mehdiratta, R. S., »The battle of the ballot. A strategy for successful electioneering» (New Delhi 1956) och Poplai, S. L., »National politics and 1957 elections in India» (Delhi 1956). En opinionsundersökning inför valet 1957 återges i »Times of India», 26/2 1957. De första allmänna valen behandlas i »Report on the first general elections in India» (New Delhi 1955), Lal, A. B. (ed.), »The Indian parliament» (New Delhi 1955) och Kogekar, S. V. & Park, R. C., »Reports on the Indian general elections 1951—52» (Bombay 1956). De allmänna valen 1957 behandlas i »India 1957 Annual Review», London 1958, Keesings »Contemporary Archives» och t. ex. »Times of India», 3/5 1957.

Karlreinhold Haellquist.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

NILS REGNER: *Svensk juridisk litteratur 1865—1956*. Norstedts. Sthlm, 1957.
XXXII + 610 s. Pris kr. 56: 50.

Såsom nr XVI i Institutet för rättsvetenskaplig forsknings skriftserie har denna sedan flera år i utsikt ställda bibliografi nu utkommit. Ett utomordentligt välkommet och viktigt bidrag till ifrågavarande, vittomfattande ämnesområde har härmed slutförts, till gagn för envar, som av skilda anledningar har att befatta sig med hithörande publikationer. Utgivaren anger i sitt förord att arbetet pågått i över tio år. Han har vid granskningen biträtts av professorerna Agge, Ekelöf, Herlitz och Hult.

Utgivaren förutskickar, att felaktigheter förekomma, bl. a. på grund av den ansenliga tidrymd som verket tagit i anspråk. Annat vore ju också övermänskligt. Undertecknad har speciellt tagit den offentliga rätten i skärskådan, men måste tillstå, att trots god vilja det ej stått att uppspåra fel av någon som helst väsentlighet. En detalj: å sid. 445 har utgivaren vid Carl Arvid Hesslers »Stat och religion i upplysningstidens Sverige» förbi-sett Sven Kjöllers ingående anmälan i denna tidskrift 1956, s. 384 ff. Genom något tekniskt missöde har, tyvärr, i det mig tillhandakomna exemplaret sidorna 460—61, 464—65, 468—69 samt 472 lämnats blanka utan text.

Beträffande själva indelningen, har utgivaren efter en allmän avdelning — omfattande bibliografier, rättshistoria, lag- och rättsfallssamlingar, handböcker, allmän rättslära, juridisk undervisning samt sakkunnigutlåtanden — följt balkindelningen i lagboken. Därefter redovisas materialet rörande grundlagarna, kyrkorätt, förvaltningsrätt, socialrätt samt skatterätt. En lärare i offentlig rätt skulle härvidlag gärna sett, att grundlagsrätten med vad därtill hörer placerats före lagbokens balkar: giftermålsbalken o. s. v. Hänsynen till lagstiftningens rättsliga valör synes rimligen höra ge grundlagsrätten dispositionsmässigt företräde framför civil- och annan lagstiftning.

Litteraturen i folkrätt har ej medtagits (men väl i internationell privaträtt). Detta är att beklaga. Vår sparsamma litteratur på hithörande område hade utan att oskäligt belasta utrymmet kunnat inrymmas i denna i övrigt så generösa juridiska bibliografi. Här har den finländska motsvarigheten, *Bibliographia iuridica fennica*, utkommen år 1951, ett givet företräde. Såsom en brist är även att anteckna avsaknaden av författarregister. Även härutinnan kunde den finländska utgåvan ha tjänat till förebild. Det är livligt att hoppas, att i en eventuellt kommande ny upplaga eller något supplement nu anmärkta brister kompletteras.

Det kan synas otacksamt att komma med inkast mot ett högst förtjänst-

fullt verk, som envar förstår kostat enorm möda, noggrannhet och kring-syn. Men jag tror, att utgivaren uppskattar det syfte som dikterat dessa randanmärkningar.

Erik Fahlbeck.

NILS HERLITZ: *Svenska statsrättens grunder*. 2 uppl. P. A. Norstedt. 246 sid. Pris inb. 24 kr.

För omkring tio år sedan utgav professor Nils Herlitz första upplagan av sitt arbete »Svenska statsrättens grunder»,¹ däri han sökte sammanfatta de grundläggande elementen i vår statsrätt och därvid klargöra och belysa en rad av de problem, som vid ett närmare studium göra sig påminta. Till det yttre omfånget är det visserligen ingen stor bok. Men fråga torde vara, om det ändå icke med viss rätt kan — vid sidan av samme författares förnämliga serie föreläsningar i svensk förvaltningsrätt — betecknas som ett hans magnum opus. Här har han sammanfogat resultaten av ett långt och idogt forskarlivs tankemödor och brottning med motsträviga uppgifter inom den ena av de rättsvetenskapliga disciplinerna, som ingått i den professur han under tre decennier beklätt vid Stockholms högskola.

När professor Herlitz numera efter inträdet i emeritusåldern fått tid och tillfälle att sända ut en ny upplaga av detta arbete, är det ägnat att ur många synpunkter väcka den allra livligaste tillfredsställelse. Enligt vad han själv i förordet förklarar, ha de ändringar, som härvid företagits, huvudsakligen föranletts av vad som förekommit inom lagstiftning, praxis och vetenskap under det årtionde som gått, sedan första upplagan lämnade tryckpressarna. Men man skönjer även i övrigt vid genomläsningen spåren av den omsorg och noggrannhet, som alltid utmärkt Herlitz' författarskap. På flera ställen ha omdömen och värderingar jämkats och preciserats. På andra har den språkliga avfattningen ytterligare finlipats och justerats, allt till båtad för helhetsintrycket. Ett par påträffade fall av bagatellartad lapsus må det dock vara tillåtligt att påpeka — icke av någon, här f. ö. missriktad, felfinnarglädje, utan för att recensenten därmed må söka freda sin själ! På ett ställe har sålunda uttrycket »lagtima» kommit att få stå kvar som beteckning för den årliga riksdagens vårsession (s. 171); på ett annat har genom felskrivning kommit att talas om »Förenta Staternas generalförsamling» i stället för Förenta Nationernas (s. 215).

Det kan emellertid icke nog kraftigt understrykas, att allt det positiva, som kunde sägas om första upplagan, kvarstår med samma eller rättare ökad tyngd vid bedömningen av den nya editionen. Det är möjligt, att en främställning av den svenska statsrätten kan göras annorlunda eller läggas upp på ett annat sätt än här skett — fastän anmälsaren måste för sin del bekänna sin oförmåga att fatta på vad sätt detta skulle kunna ske —, men det torde för visso utan större risk för mera vägande motsägelser kunna hävdas, att det icke skulle kunna göras bättre än i detta professor Herlitz' arbete.

Det är ett i sin art utomordentligt förnämligt verk, som på hart när varje sida bär vittnesbörd om sin upphovsmans säkra och vida historiska och

¹ Anm. i denna tidskrift 1948, s. 457 ff.

rättsvetenskapliga skolning, ytterligare fördjupad genom ett över många år utsträckt aktivt deltagande i det offentliga livet. Man får tillika ett starkt intryck av det mogna omdöme, den välavvägda måttfullhet och den sunda common sense, som alltigenom bära upp och sätta sin prägel på den i en enkel och lättillgänglig språklig form givna framställningen.

Ett par, mera speciella, reflexioner må ytterligare kunna tillåtas! De anknyta till frågan om riksdagens budgetarbete. Det är naturligtvis alldeles i sin ordning, att professor Herlitz i sin framställning icke kunnat ta någon som helst hänsyn till den offentliga utredning, vilken som bäst är sysselsatt med frågan om huru man skall kunna råda bot på den ofta påtalade bristen på ändamålsenlighet, planmässighet och enhetlighet i denna gren av riksdagens arbete. Kommittén härför tillsattes ju ej förrän på nyåret 1957. Mot vanligheten ansågs därvid icke några särskilda riktlinjer för de sakkunnigas verksamhet böra uppdragas. Till ledning för deras arbete hänvisades blott helt kort och gott till »de synpunkter som vid skilda tillfällen framförts vid frågans riksdagsbehandling».

Den offentliga diskussionen i detta spörsmål hade nämligen dessförinnan pågått i omkring ett kvarts sekel. Vid upprepade tillfällen hade frågan dragits upp i riksdagen genom motion eller interpellation, senast vid 1956 års riksdag (jfr KU:s utl. nr 6), och det synes ha varit denna sista framstöt som blev den omedelbara anledningen till tillsättandet av den nämnda sakkunnigkommittén. Ett år tidigare hade de s. k. budgetdeputerade i skrivelse till den stora författningskommissionen understrukt sin oförmåga att fylla sitt ändamål att främja ökad sammanhållning av och bättre överblick över riksdagens budgetarbete, och därför lagt kommissionen på hjärtat att ägna spörsmålet sin uppmärksamhet. De enda yttre synliga resultaten av hela denna reformrörelse — utöver tillsättandet av fjorårets kommitté — ha varit inrättandet 1932 av de särskilda budgetdeputerade ävensom vidtagandet 1949 av vissa smärre jämkningar av de budgetbehandlande utskottens kompetensområden. Det har av konstitutionsutskottet ej mindre än sex gånger på de senaste tjugo åren (1939, 1943, 1946, 1948, 1949 och 1956) mer eller mindre uttryckligt framhållits, att det är en brist som bör avhjälpas, att riksdagen saknar ett organ, som har att eller kan bedöma alla de budgetpolitiska frågorna, rörande såväl inkomster som utgifter, ur enhetliga synpunkter, på samma sätt som dessa enhetligt handläggas inom regeringen.

Det må nu för all del gärna medges, att alla dessa parlamentariska framstötar för en reform av riksdagens budgetarbete kanske just inte haft något större statsrättsligt intresse utan snarast tagit sikte på rent praktiskt politiska förhållanden. Men med den uppläggning som professor Herlitz gett sitt arbete, varvid han tagit fasta på och inregistrerat olika skiftningar i utvecklingen av riksdagens praxis, kunde det måhända varit på sin plats att med några rader (om än blott i en not) erinra om de riktlinjer för riksdagens budgetbehandling, som i och genom de senaste decenniernas parlamentariska diskussion skisserats upp. Det hade kanske i sin mån kunnat bidra att belysa utvecklingen av praxis på ett centralt område av vår svenska statsrätt.

Hans Cavalli

Akademikerräkningen 1955. SOU 1957: 51.

1955 års Universitetsutredning har lagt fram sitt andra betänkande »Akademikerräkningen 1955». Det skiljer sig, förutom innehållsmässigt, såtillvida från det första betänkandet, att det ej utnyttar i något handlingsprogram. Snarare kan det karakteriseras som en objektiv kartläggning av en faktisk situation. Universitetsutredningens kommentarer samt rekommendationer för praktisk politik mot bakgrunden av de vid denna kartläggning vunna resultaten utlovas dock vid senare tillfälle.

Vad som kartlägges är »den akademiska arbetskraftens sammansättning år 1955» mot bakgrunden av densamma utveckling under de sista årtiondena. En inventering av den akademiska arbetskraften har sålunda utförts vid slutet av år 1955. Materialinsamlingen har visat sig vara ett svårbemästrat problem. Vissa överväganden har lett till att inventeringen huvudsakligen skett efter verksamhetsområde och då i form av enkätundersökning genom vissa arbetsgivare, utom för några examenskategorierna, där man kunnat gå efter särskilda förteckningar över de examinerades nuvarande verksamhet. C:a 96 % av samtliga yrkesverksamma akademiker anses ha blivit räknade i inventeringen, eller 48.300 av 50.300. Vissa oegentligheter förekommer i materialet till följd av att kartläggningen avser något olika datum för skilda kategorier, men avvikelserna är för små för att de skall ha någon betydande inverkan på resultaten.

Vid sidan av inventeringen 1955 redovisas en historisk översikt, angivande dels examinationen sedan år 1910, dels det beräknade totalantalet akademiker av olika slag åren 1935, 1940, 1945, 1950 och 1955. Det beräknade antalet 1955 har således kunnat jämföras med det i inventeringen observerade antalet. Beräkningarna ha utförts med kännedom om antalet varje år avlagda examina och därför inkluderas i den beräknade serien även grupper, vilka ej kommit med i inventeringen. Arbetsoförmögna och av annan anledning icke yrkesverksamma, nyexaminerade och studerande samt i utlandet verksamma svenska akademiker utgöra exempel på grupper, som ingår i de beräknade frekvenserna, men ej i de observerade. Dessa gruppers storlek har med relativt god säkerhet kunnat uppskattas utifrån andra källor. Då beräkningarna grundar sig på antalet avlagda examina har dessutom de personer, som avlagt mer än en examen, räknats flera gånger. I en bilaga till betänkandet redovisas en intensivstudie, som gjorts för att beräkna omfattningen av antalet akademiker med dubbelexamina. Beräkningen har utförts i form av en framskrivning av antalet under varje år examinerade akademiker. Den vilar således främst på vissa hypoteser ang. dödligheten, men även på antaganden om medianålder vid examens avläggande. 1946—1950 års dödlighetstal har genomgående använts. Beräkningen kan knappast anses metodologiskt oklanderlig, men bör vara tillräckligt tillförlitlig, då det praktiska syftemålet är viktigare än den vetenskapliga stringensen. »Varför användes t. ex. ej den för varje år giltiga dödligheten» och »är det ej orealistiskt att räkna med samma dödlighet för samtliga akademikergrupper», är invändningar som kan vara nog så beaktansvärda. Vi vet ju, att dödligheten inom vissa grupper, t. ex. läkare, är betydligt större än för t. ex. teologerna. Utredningen är väl medveten

om siffrornas approximativa art, men anser att svårigheterna varit störst då det gällt att eliminera dubbelexaminas inverkan. Man måste här ställa sig tveksam; bör ej siffrornas exakthet bli lika mycket lidande av de för- enklade dödlighetsantagandena?

Materialet för framskrivningen, d. v. s. antalet avlagda grundexamina av olika slag under de skilda åren sedan 1910, är fullständigt redovisat. I diagramform återgives utvecklingen av totala antalet avlagda examina mot bakgrunden av antalet avlagda studentexamina fem år tidigare. Det självklara sambandet mellan dessa båda serier framträder, dock bör man väl ställa sig skeptisk till valet av just ett femårsintervall. Det hade varit mera meningsfullt att välja en intervallängd för varje examenstyp, som bestämts med hänsyn till den för just denna examen beräknade genomsnittliga studietiden. En viss uppdelning av antalet akademiska examina på universitetsexamina och högskoleexamina återgives i ett annat diagram, men klassificeringen är med avseende på med. lic. examen diskutabel. Det vore bättre att hänföra med. lic. examen till högskoleexamina, med hänsyn till dess speciella inriktning och de medicinska fakulteternas spärrade karaktär.

Sammanställningarna åskådliggör, att frammarschen av det totala antalet akademiska examina under vissa år uppbäres av en ökning av universitetsexamina, främst 1910—1928, 1931—1944 och 1948—1955, medan högskoleexamina under dessa perioder ej ökar nämnvärt. Motsvarande ökning för högskoleexamina framträder 1928—1931 och 1944—1948. Universitetsexaminas omfattning har hela tiden dominerat, 1947 var dock de båda typerna av examina av samma omfattning, därefter har de ånyo divergerat.

Framskrivningen ger till resultat, att totala antalet akademiker sedan 1935 har ökat med 70 %. I relation till hela folkmängden innebär det, att akademikerna ökat sin andel från 1 % till 1,4 %. Förskjutningarna mellan de olika akademikergrupperna har i stort sett varit obetydliga, påfallande är dock att teologgruppen 1935 utgjorde 9,2 % av akademikerna och 1955 endast 6,3 %. Av den totala akademikerkåren 1955 beräknas 4 % av männen och 36 % av kvinnorna vara icke yrkesverksamma. Bland kvinnorna återfinnes största andelen bland filosoferna, där c:a hälften rubricerats som icke yrkesverksamma.

Några av de viktigaste resultaten av uppdelningen av akademikerna på näringsgren bör extraheras. 23 % av hela antalet finnas i »undervisning och vetenskaplig verksamhet». Av dessa utgöres 81,6 % av filosofer och 6,5 % av civilingenjörer. C:a 25 % av akademikergruppen återfinnas i »hälso- och sjukvård» och av dessa är 46 % läkare och 33 % tandläkare. En annan stor grupp är statlig och kommunal förvaltning, som sysselsätter c:a 16 % av alla akademiker, varav 51 % utgöres av jurister och 30 % av civilingenjörer. Totalt är c:a 70 % anställda i offentlig tjänst, medan övriga antingen är egna företagare eller anställda i enskild tjänst. Folkräkningarnas näringsgrensindelning har använts, förmodligen för att därigenom skapa jämförelsemöjligheter dels med folkräkningarnas och dels med internationella uppgifter. Det bör dock ifrågasättas om denna indelningsgrund är den lämpligaste, då framställningen avser en så speciell kategori som akademikergruppen.

Kartläggningen avser hela tiden tillgången på akademisk arbetskraft. Då

också en hel del: han, kungen, var kapten på statsskeppet men han behövde en styrman eftersom det — tyvärr — inte var honom själv tillåtet att bekläda den posten. Sammanfattningsvis säger Kaartvedt att Oscar II innerst föraktade den moderna konstitutionalismen, att han inte ville vara en konstitutionell monark ens i den mening de norska konservativa inlade i detta begrepp. Det måste man hålla i minnet, om man vill förstå hans hållning under de politiska och konstitutionella striderna i Norge på 1870- och 1880-talen.

Hur såg då Oscar II på den fråga som utlöste dessa strider, frågan om statsråden skulle få delta i stortingets förhandlingar? Stortingets första beslut i frågan fattades 1872 för att upprepas 1874, 1877 och 1880 — då i likalydande form. Kungens hållning var till en början oklar. »Der kan vistnok intet i principet invendes derimod» — det vill säga mot den av den vänstersinnade stortingsmajoriteten önskade grundlagsreformen — uttalade han 1872; men de perspektiv den öppnade ingav honom olust. Snart hårdnade också hans hållning. Vänstern ville — därom blev han övertygad — beröva honom rätten att själv välja sina rådgivare, den önskade »en grundlovsstrid om konstitutionel magt» som han uttryckte saken i ett brev 1877 till statsminister Stang. »Og da forsvinder jo alt tvil . . . Aldig vil jeg ud af min hånd lade rykke den ret, en vist ikke dermed ødslende grundlov lagt i min hånd! Aldrig!» Då frågan om monarkens vetorätt aktualiserades i slutet av sjuttioalet, blev den avgörande för hans ställningstagande. Oscar II betvivlade själv aldrig att han i grundlagsfrågor ägde absolut veto. Vänsterns med ökad styrka förkunnade uppfattning att han i dylika frågor endast ägde suspensivt veto eller inget alls chockerade honom djupt. Det är nödvändigt, skrev han till Stang 1880, att »faktisk constatere et princip om grundlovsveto», detta var numera »hovedspørgsmålet», och främst därför måste han en tredje gång vägra sanktion i statsrådsfrågan.

Kan då den politik som blev förd i statsrådsfrågan i någon väsentlig grad sägas ha varit resultatet av kungens egna överväganden och ansträngningar? Då man söker besvara den frågan, bör två omständigheter hållas i minnet. Oscar II var personligen föga skickad för det slag av kunglig maktutövning han drömde om. Han var i stort sett ur stånd att leva upp till sina egna föreställningar om hur en monark borde vara, han saknade icke bara viljestyrka och uthållighet, han saknade också takt och omdöme. Okänslighet och osäkerhet kom i lika delar att prägla hans politiska uppträdande. Ännu viktigare var kanske att politisk praxis sedan länge satte tämligen snäva gränser för monarkens handlingsfrihet. Maktens tyngdpunkt hade definitivt förskjutits från kungen till hans rådgivare. De drog inte bara upp huvudlinjerna för den politik som skulle föras, de bestämde också i stor utsträckning vilka som skulle ta plats i deras krets. Det system, enligt vilket vakanta statsrådsämbeten besattes, vill Kaartvedt snarast beteckna som kooptation. Efter århundradets mitt hade det i varje fall inte förekommit att kungen företog statsrådsutnämningar i strid med sina övriga rådgivares önsningar.

Man skulle ha önskat att Kaartvedt uttryckligen ställt frågan huruvida förhållandet mellan monarken och hans rådgivare undergick någon förändring efter Oscar II's tronbestigning. Det förhållandet borde över huvud

ha blivit utförligare diskuterat och mer preciserat än som sker. Var det ständigt detsamma under 1870- och 1880-talens politiska strider? Förändrades det inte när statsrådsstriden 1880 övergick i vetostriden, när Selmer samma år efterträdde Stang på statsministerposten? Till dessa frågor blir det anledning att återkomma.

Säkert är i varje fall att det var rådgivarna och närmare bestämt Stang som utformade regeringens politik i statsrådsfrågan. Var då Stang obetingad motståndare till att statsråden fick tillträde till stortinget? Detta har påståtts av flera forskare. Han var »helt opfylt av tanken på krig, icke på kompromis», skriver Jens Arup Seip i sitt i vissa hänseenden lysande arbete, »Et regime foran undergangen». På liknande sätt uttalar sig Koth i sin stora biografi över Sverdrup. Om den proposition som regeringen 1874 framlade i statsrådsfrågan säger han att den var »rent narreverk». Kaartvedt polemiserar mot denna uppfattning. Han hävdar att propositionen var ett allvarligt försök till lösning av statsrådsfrågan, ett försök som troddes kunna samla hela högern och den moderata vänstern. Propositionen var i och för sig acceptabel för många vänstermän. När den ändå fälldes av vänstern, skedde det icke av sakliga skäl. Stortingsmajoriteten var icke blott intresserad av att statsrådsfrågan löstes, den ville samtidigt rikta ett slag mot regeringen, mot »systemt Stang». Därför kunde den inte gå med på en lösning som skulle ha bevarat regeringens prestige och tills vidare lämnat den i orubbat bo.

Kaartvedts analys förefaller övertygande. Regeringens proposition gick ut på att statsråden skulle få tillträde till stortinget om samtidigt vissa andra författningsreformer genomfördes. Monarken skulle få upplösningsrätt och han skulle icke behöva ta ställning i sanktionsfrågor under de tider, då stortinget var församlat. Vidare skulle inga arvoden utgå till ledamöterna av tinget i den mån detta förblev samlat utöver den ordinarie sessionstiden — vilken dock föreslogs förlängd från två till fyra månader —, och fasta pensionsregler skulle utarbetas för statsråden.

Statsrådets närvaro i stortinget ansågs alltså kräva en förstärkning av regeringsmakten. Men ingenting i propositionen var ägnat att allvarligare försvåra den utveckling mot parlamentarism som mer eller mindre klart föresvävade vänstern. Stang å sin sida befarade icke någon sådan utveckling — hans farhågor var i varje fall långt mindre än många andra högermäns. Därför kunde han också nöja sig med tämligen måttlig förstärkning av regeringsmakten såsom villkor för en lösning av statsrådsfrågan.

Regeringens proposition av 1874 förnyades 1877 och 1880. Då stod det klart att den icke hade några utsikter att antas, då hade den blivit ett rent demonstrationsförslag; ingen tvekan rädde längre om att striden mellan regeringen och stortingsmajoriteten gällde systemet Stangs vara eller icke vara. Regeringens politik kan närmast betecknas som en politik i uppskovets och hoppets tecken. Stang var övertygad om att de rådande tiderna var onormala. Maktindelningssystemet var i grunden djupt förankrat hos folket, den radikalism som svepte fram över landet var däremot ett övergående fenomen. Förr eller senare skulle en reaktion inträffa: vänstern skulle tvingas till större moderation eller den skulle förlora stödet från folkflertalet. Vid denna övertygelse höll Stang fast även sedan hela hans

rups anbud ett tecken på att sammanhållningen inom vänstern höll på att brista? Och om riksrättsåtalet kom till stånd — ja då skulle den länge efterlängtnade omsvängningen i folkopinionen komma. »Nu at vælge nye raadgivere er at opgi alt», fastslog Selmer. Den moderat-konservative svenske politikern F. F. Carlson karakteriserade situationen träffande, då han om de norska konserverativa i allmänhet och om Selmer i synnerhet skrev: »De frukta för ingenting så mycket som att K(un)gen skall göra det allra ringaste medgivande. Och skälet? Skälet är att *just nu* pågår i djupet en reaktion som skall förändra allt, och den kunde då störas i sin fortgång. Precist detsamma hafva de nu sagt i 6 eller sju år, och alltid har motsatsen inträffat».

Vid de fortsatta kompromissförhandlingarna var rollfördelningen mellan monarken och hans statsminister oföränderligt densamma. Medan kungen vacklade, kvald mellan tanken på kompromiss och tanken på statskupp, var Selmer fast och trygg i sin vilja att till varje pris fortsätta motståndets politik. Icke ett ögonblick var han betänkt på kompromiss på de villkor som erbjöd sig, och han utvecklade en betydande energi i syfte att förhindra varje uppgörelse. Främst tog hans aktivitet sikte på att hålla monarkens kampvilja vid liv. Att Selmers ord och uppträdande gjorde intryck på kungen och påverkade hans handlande är obestridligt. Det är värt att närmare söka precisera förhållandet mellan Oscar II och Selmer. Å ena sidan var Selmer utifrån sin konstitutionella grundsyn beredd att tilldela monarken en viktigare ställning i statslivet än sin företrädare Stang. Den allmänna politiska situationen — den öppna brytningen mellan statsmakterna och nationens klyvning i två fiendliga läger — var också ägnad att förlåna kungens åsikter och handlingar en helt annan betydelse än de hade i normala tider. Å andra sidan förefaller det som om Oscar II var ur stånd till ett mer självständigt handlande. Man får intrycket att han mestadels stod under Selmers inflytande, att han i avgörande situationer gick i dennes ledband. Men det är svårt att göra något mer bestämt uttalande på grundval av Kaartvedts framställning. Författaren har, som antytts, inte sökt precisera sin uppfattning i den här berörda frågan.

I och med att riksrättsåtalet ryckte närmare sitt förverkligande, växte planer på en statskupp fram i det konservativa lägret. Om dessa planer har man hittills vetat ganska litet. Kaartvedt är den förste som mer ingående belyser dem. De tog tidigast form hos kungen men de fick snart andra förespråkare både inom och utom regeringen. Redan hösten 1882 ventilerade monarken dem med sin statsminister, ehuru i tämligen försiktiga och allmänna ordalag. Han ställde frågan hur man skulle handla för den händelse regeringen ställdes inför riksrätt och statsråden frändömdes sina ämbeten. Själv förklarade han sig beredd att sätta sig över domarna, att behålla de dömda i sina ämbeten och att om nödvändigt fullfölja denna politik med militära maktmedel. Men i vilken utsträckning kunde han räkna med regeringens och stortingshögerns medverkan?

Selmer var ovillig att närmare ingå på de spörsmål monarken aktualiserade — tiden härför vore inne när riksrättsåtalet hade beslutats. Det blev verklighet i april 1884 och då tvekade Selmer inte att ta ställning. »For mig staaer det som det absolut rette,» skrev han till monarken, »at Deres Maje-

stæt uanset dommen beholder Deres raad»; vänstern framstod nu i statsministerns ögon som »et band af oprørere».

På sommaren diskuterades motståndsplänen närmare på Sofiero mellan kungen och Selmer; i överläggningarna deltog också ett par andra norska statsråd och drottningen. Det föreliggande källmaterialet ger inga fullständiga upplysningar om de frågor som avhandlades och de beslut som fattades. Men från Oscar II:s hand föreligger en PM som Kaartvedt på goda grunder anser vara en sammanfattning av de förda samtalen. I tio punkter redogörs här för den aktionslinje som skulle följas. Kungen skulle i den avgörande stunden — det vill säga när den första domen avkunnats — rikta en proklamation till »alle nordmænd, der elsker sin forfatning»; i den skulle han närmare motivera varför han inte kunde respektera riksrettsdomarna. Allteftersom de avkunnades skulle han resolvera att vederbörande statsråd skulle bli kvar i sitt ämbete. Efter utfärdandet av proklamationen skulle kungen inta en avvaktande hållning men gå till »skarp repression, hvis oprør forsøges». I den närmast följande punkten fastslogs helt kort att hade man sagt A fick man också säga B. C o. s. v. — en för Oscar II typisk formulering. Bakom den döljer sig planer som monarken tidigare diskuterat med Selmer. Om stortinget, sedan kungen satt sig över riksrettens domar, vägrade bevilja anslag till exempel, skulle det upplösas — om nödvändigt med vapenmakt — för att åter inkallas som »overordentlig storting». Om detta fortfor att obstruera, skulle regeringen ändå inkräva de nödvändiga skatterna »og regjære uden storting indtil nationen forhaabentlig besinder sig» som Selmer i ett annat sammanhang uttryckt saken. Selmer var — det hade han tidigare framhållit för monarken — övertygad om att domstolarna skulle förklara regeringens handlingssätt lagligt. Men i själva verket trodde han inte att stortinget någonsin skulle vägra att bevilja anslag och skatter. Hans optimism var som vanligt okuvlig. Därför kan, säger Kaartvedt, statsministern inte ha lagt någon större vikt vid den punkt i promemorian som ställde en författningsrevision i sikte. Den frågan skulle nämligen endast tas upp för den händelse ett uppror, »der ved sine dimensioner nærmer sig revolution», inträffade. Då förbehöll sig Oscar II att, »i sin tid, fremtræde med sådane forandringer i 1814 års konstitution, hvorved slige kriser for fremtiden kan forebygges».

Det återstår att omnämna ytterligare en punkt i promemorian, den ur en viss synpunkt allra viktigaste. Motståndsplänen skulle sättas i verket endast om den vann stöd hos flertalet eller helst alla norska statsråd. Selmer arbetade dem energiskt under hösten och avsände optimistiska rapporter till kungen. Denne var mer pessimistisk och med rätta. Allt eftersom tiden led blev allt fler av Selmers kolleger inställda på att riksrettens domar måste respekteras. Den första — den över Selmer i februari 1884 — framkallade visserligen en sådan förbittring att stämningen i norska regeringen höll på att svänga om. Men majoriteten av statsråden återgick ganska snart till den mer försiktiga ståndpunkt de tidigare intagit; Selmer ensam höll fast vid det obetingade motståndets linje.

De synpunkter som dikterade regeringsmajoritetens hållning utvecklades mycket klart för monarken av statsrådet Helliessen. Domarna måste respekteras av *konstitutionella* skäl; riksretten var »forfatningens siste anker»,

det fanns »i grunden ingen anden skranke for kongemagtens enevælde». Domarna måste också respekteras av *taktiska* skäl, närmare bestämt för att förhindra en splittring av det konservativa parti som höll på att växa fram. Slutligen inskräpte Helliesen att monarken — såvida han icke skulle begagna sig av svenska stridskrafter, och det var aldrig ifrågasatt — saknade de nödvändiga militära maktmedlen för att fullfölja kamppolitiken till dess yttersta konsekvenser.

Kaartvedts digra avhandling har här berörts bara på ett par punkter. I förbigående må framhållas att han tecknar en delvis ny bild av den svenska hållningen under författningskampen och att han ger en utmärkt skildring av den moderna norska högerens grundläggning under dessa år. Det är ett mycket värdefullt bidrag han lämnat till norsk historisk och statsvetenskaplig forskning.

Bengt Alexanderson

ARTHUR S. LINK: *Wilson: The Road to the White House* och *The New Freedom* (Princeton University Press, del I 1947 och II 1956, 528 respektive 471 sid.) samt *Woodrow Wilson and the Progressive Era 1910—1917* (New York. Harper and Brothers 1954, 282 sid., *The New American Nation Series* edited by H. S. Commager and R. B. Morris.)

Woodrow Wilson hör utan tvivel till Förenta staternas stora presidenter, även om hans namn har varit och alltjämt är omstritt. I åtskilliga tidnings- och tidskriftsartiklar, memoarer och pamfletter har hans insatser höjts till skyarna, men i andra skarpt kritiserats. Efter Wilsons bortgång 1924 fick R. S. Baker oinskränkt tillgång till presidentens efterlämnade papper för att skriva en officiell biografi. Baker lyckades spåra en rad dittills okända brev och dokument och intervjuade åtskilliga av Wilsons medarbetare och vänner. Åren 1927—39 kom åtta band i det stora verket »Woodrow Wilson: Life and Letters». I stort sett har Baker fungerat som utmärkt väg- røjare på ett nytt arbetsfält. Särskilt värdefullt är att brev och dokument ofta tryckts av in extenso. Baker tecknar Wilson med stor förståelse och sympati. Han hade troget stått vid presidentens sida i kampanjen för Förenta staternas inträde i Nationernas Förbund och hyste den största beundran för den bortgångne. På senare år har det kommit några arbeten, som behandlar speciella problem rörande Wilson,¹ men det har sedan länge saknats en fullständig, helt opartisk biografi. Arthur S. Link, tidigare professor vid Princeton University men numera vid Northwestern University, har emellertid satt sig före att fylla denna lucka. År 1947 kom en första del och 1956 en andra i ett brett upplagt verk.

¹ Bland dessa märks Thomas A. Baileys »*Woodrow Wilson and the Great Betrayal*» och »*Woodrow Wilson and the Lost Peace*» (Mac Millan 1945), Harley Notters »*The Foreign Policy of Woodrow Wilson*» (Baltimore 1937) och William Diamonds »*The Economic Thought of Woodrow Wilson*» (Baltimore 1943). Tillsammans med W. E. Dodd har Baker redigerat en ganska fullständig utgåva av Wilsons tidskriftsartiklar och viktigare tal, »*The Public Papers of Woodrow Wilson*». (New York and London. Harper and Brothers 1925—27 samt 1938. 6 volymer.)

Uppfattningen att Woodrow Wilson hade en kallelse, representerade rättfärdigheten i världen, som är så typisk för Baker och med honom många andra, betraktar Link närmast med motvilja och han befattar sig mycket litet med den. Överhuvud intar han en ganska reserverad hållning gentemot den biograferade presidenten. Link går i ett par fall så långt, att han karakteriserar Wilson som småskuren och t. o. m. medvetet oärlig, om denne därmed ansåg sig tjäna ett högre syfte (se t. ex. del II, s. 398 not 59). I dessa liksom i ett par andra fall frågar man sig om inte författaren gått väl hårt fram. Att som Link gör karakterisera Wilsons tid som president i Princeton och guvernör i Trenton som misslyckanden, därför att det gick mindre bra på slutet, är knappast fruktbärande. Dessa misslyckanden, som Link givit väl stora proportioner, måste vägas mot Wilsons tidigare, stora insatser. Trots de reservationer man vill göra råder det intet tvivel om att Links nya biografi utgör ett betydelsefullt arbete, ett nödvändigt komplement till de många verk, där Wilson sida upp och sida ned tagits i försvar.

Link bygger sin framställning på ett mycket omfattande källmaterial: Wilsons efterlämnade papper, Bakers samlingar, överste Houses dagböcker, en mängd privata brev och officiella dokument i Trenton och Washington. Författaren har samvetsgrant plöjt igenom en lång rad tidningar och tidskrifter. Detta stora material sätter sin prägel på Links arbete. Biografiska data, historia och statsvetenskap trängs med varandra. Man förvånas i viss mån över att författaren lyckas hålla den röda tråden bland alla detaljer. En stramare komposition hade varit önskvärd. Links iver att redovisa allt material gör att själva analysen ibland kommer i bakgrunden.

I regel är Link ganska sparsam med generella omdömen om Wilson, men det finns några undantag: »Historians a century hence», heter det t. ex., »will probably rate his expansion and perfection of the powers of the presidency as his most lasting contribution» (del II, s. 145). Alltifrån sin ungdom, framhåller Link, hade Wilson utbildat en egen, personlig »philosophy of leadership», i stort sett uppbyggd på den engelska parlamentarismens idéer. Som rektor för Princeton University och guvernör i New Jersey hade han kunnat omsätta sina idéer i praktiken. Då han blev president, hade han en fast plan att gå efter. Skrankorna mellan de styrande och lagstiftande makterna bröts ned. Wilson gjorde statschefen till det amerikanska folkets främste talesman, till något av en engelsk premiärminister. Att detta var möjligt, understryker Link, berodde till stor del på de extraordinära politiska förhållanden, som rådde i Förenta staterna från 1910 till omkring 1916. Wilson kunde vädja till och få stöd av stora grupper missnöjda väljare. Link analyserar ganska ingående den teknik presidenten använde sig av. Genom sina skickligt upplagda, patetiska tal och välformulerade meddelanden till pressen lyckades Wilson fångla och trollbinda den stora massan. Knappast någon statschef hade väl så skickligt och lättfattligt upphöjt och förgyllt de egna förslagen, som tycktes drivas fram av sin egen inneboende logik. Utan ett fast grepp om det demokratiska partiet hade Wilson emellertid varit ganska maktlös. Det egna partiet, framhåller Link, blev det redskap presidenten främst använde sig av för sin maktutövning. Theodore Roosevelt hade uppträtt som de stora massornas talesman, men han hade inte behärskat det egna partiet på samma sätt

som Wilson. Genom att personligen uppträda i kongressen, något som inte skett på 112 år, kom Wilson att framstå som ledare för representationen och bli initiativtagare i lagstiftningsfrågor. Presidenten kontrollerade kongressen även i detaljer. Medlemmarna av representationen utsattes för hård press, ofta vid enskilda konferenser. De demokratiska ledarna i kongressen och kabinetsmedlemmarna kallades åtskilliga gånger samman, varvid presidenten fungerade som medlare. Wilson tvekade inte att i utpressnings-syfte bruka sin rätt att utse federala ämbetsmän, även om han var övertygad om att utnämningar borde ske efter meriter. »Certainly», skriver Link, »he would not endanger the success of his legislative program by austere devotion to the civil service principle» (del II, s. 173). En mera tillfällig omständighet ökade ytterligare betydelsen av the spoils system. Efter valet 1912 hade demokraterna med knapp majoritet besatt en rad mandat i Norr och Väster, vars innehavare var ytterst angelägna om att kunna förmedla ämbeten i den egna staten för att därigenom säkra sitt eget omval. Sydstaternas representanter, vilka i regel satt säkert i sina valkretsar, var dock inte lika lätta att påverka. På partimöten tvingades revolterande demokrater in i den enligt presidentens uppfattning rätta fällan. Wilsons kontroll över det egna partiet, framhåller Link, var så fullständigt, att »he remained the master of his party even when the country had turned against him and when he insisted upon policies that most Democrats thought were catastrophic» (del II, s. 155).

I sitt kabinett lät Wilson, som amerikansk tradition bjuder, skilda stater och fraktioner inom det demokratiska partiet få sina speciella representanter. Några skickliga ämbetsmän och personliga politiska vänner fick också plats. Kabinettet kom emellertid att inta en relativt underordnad roll. »Wilson's method of running the executive branch», heter det hos Link, »was to give virtually complete freedom to his Cabinet members in all routine matters and in the formulation of many important policies, so long as those policies did not conflict with his broad objectives or imperil the administration's standing before Congress and the country» (del II, s. 76—77). De viktigaste principiella avgörandena träffade Wilson emellertid själv, oftast efter att ha konfererat med den mäktige överste House, som förstod presidenten bättre än någon annan. Denne, framhåller Link, »refused official position, not because he was unambitious, but because he sought a larger goal — a share in the presidential power» (del II, s. 94). Endast genom att undvika all publicitet, kunde House bevara presidentens förtroende. Utan tvivel har Link rätt i att House intog en exceptionellt inflytelserik ställning, men man bör hålla i minnet att slutsatserna rörande House bygger på ett ensidigt material: överstens egna, detaljrika och för eftervärlden skrivna dagböcker. House kan mycket väl i åtskilliga fall ha tillskrivit sig ett större inflytande än han verkligen hade för att stilla sin egen makthunger. Link trycker starkt på Wilsons förmåga att snabbt och effektivt sätta sig in i ärenden och därefter träffa de nödvändiga avgörandena. Hans utrikesminister, Lansing, har beskrivit hur han gick tillväga. Presidenten handlade rent intuitivt och inte alltid efter förnuftsmässiga överväganden. »Even established facts», skriver Lansing, »were ignored if the did not fit in with this intuitive sense, this semi-devine power to select

the right» (del II, s. 67). Lansing kunde ha tillagt, att utan denna rent intuitiva förmåga att peka ut det rätta, hade Wilson aldrig kunnat helt dominera sina medarbetare och för övrigt också det egna partiet och tidtals den amerikanska kongressen och det amerikanska folket.

Det inledande kapitlet i Links biografi, där Wilsons ungdomstid behandlas, ger väl intet nytt, som inte finns hos Baker. Kapitlen om tiden som president för Princeton University kommer med många nya uppgifter, på grundval av nytt material, men Links alltför tydligt framträdande strävan att till varje pris göra sig fri från vad Wilsons beundrare skrivit gör att framställningen blir väl negativ. I några stycken närmar den sig ren polemik. De avsnitt, där Wilsons vetenskapliga arbeten behandlas, färgas av en liknande tendens. Det berömda, alltjämt läsvärda verket från 1884 »Congressional Government», där det ges en realistisk bild av den dåtida amerikanska kongressens maktställning och självsvåld, utsätts för en nedgörande kritik. Wilsons idéer, heter det, »were not original» och »it is difficult to see how one can conclude that Wilson's insight was penetrating» (del I, s. 15). Arbetet »The State», där de politiska institutionernas utveckling i en rad länder behandlas från äldsta tid till mitten av 1800-talet, betecknar Link visserligen som »probably Wilson's greatest scholarly achievement» (del I, s. 21), men Link understryker, att det rörde sig om ett rent kompilationsarbete. Ju fler böcker Wilson skrev, sammanfattar Link, desto mer försämrades deras vetenskapliga halt.

Links skildring av Wilsons kampanjer för guvernörsposten i New Jersey 1910 och för presidentämbetet 1912 har i flera fall kastat nytt ljus över tidigare dunkla punkter. Tidningarnas och tidskrifternas uppgifter har därvid ofta skickligt utnyttjats. Särskilt förtjänar författarens synpunkter på Wilsons kampanj 1910 beröm. De framlades ursprungligen i Links doktorsavhandling. På det hela taget är Link ganska kritisk mot idéerna i *the New Freedom*, det program, som förde Wilson till seger i 1912 års val (del II, s. 23 f.). Det var tillräckligt radikalt, säger Link, för att dra till sig reformvänner av skilda schatteringar, men samtidigt så moderat att det inte behövde skrämja konservativt sinnade väljare. Den personliga äganderätten betraktades som en hörnsten i det politiska livet. Den amerikanska demokratin, menade Wilson, höll på att undergrävas av en osynlig storfinans och oärliga politiker men skulle nu räddas. Presidenten, folkets representant, skulle slå sönder trusterna och kartellerna och rensa ut oärliga politiker. Målet skulle vara att återställa den fria konkurrensen. I samråd med experter, bland vilka den framstående juristen, sedermera medlemmen i Högsta domstolen Louis D. Brandeis intog en framträdande plats, utarbetades dessa ganska vaga idéer till ett praktiskt handlingsprogram, som presidenten med stor taktisk skicklighet drev igenom. Tullarna sänktes ganska kraftigt, the Federal Reserve Act gav staten ett visst grepp över bankväsendet och några lagar begränsade trusternas värde. Hösten 1914 ansåg Wilson, att folkets krav hade gått i uppfyllelse och att hans egen reformverksamhet stod inför sitt slut (del II, s. 469).

Vid denna tidpunkt slutar Link andra delen av sin biografi över Woodrow Wilson. I arbetet »Woodrow Wilson and the Progressive Era 1910—1917» har emellertid Link fört skildringen ytterligare några år framåt. De allt

starkare kraven från progressiva kretsar, att den federala makten skulle ingripa i och söka lösa sociala frågor, stod Wilson helt främmande för, framhåller Link här. De stred mot hans principiella övertygelse. År 1916 inträdde emellertid en kraftig förändring i hans inställning. Den 28 augusti ställde han sig dramatiskt bakom kravet på åttatimmarsarbetsdag, och i valkampanjen, som snart rullade igång, tvingades han allt längre åt vänster (s. 236 f.). Presidenten blev åter de progressiva krafternas banérförare, vartill också bidrog att han ställde sig i spetsen för den växande fredsrörelsen. Wilsons upprepade löften att inte kasta Förenta Staterna in i det pågående kriget säkrade segern i 1916 års val. Men ungefär ett halvt år senare, i april 1917, begärde presidenten att kongressen skulle förklara Tyskland krig. Link har sökt analysera orsaken till denna omsvängning. Han finner att en lång rad omständigheter medverkat, som inte låter sig fånga i några enkla generaliseringar. Det finns inga bevis, heter det, »that bankers and munitions-makers influenced the decision» (s. 279). Den nya politiken bestämdes av presidenten och folkmeningen, som hade ett stort, fastän omedvetet inflytande på Wilson.

Värdet av Links arbete »Woodrow Wilson and the Progressive Era», som är skrivet för en bredare publik än samme författares biografi över Wilson, förhöjes av en »Essay on Sources», där en lång rad manuskript-samlingar och tryckta arbeten redovisas och klassificeras. Essäen utgör en lämplig utgångspunkt för forskare som vill studera amerikansk politik mellan åren 1914 och 1917.

Rikard Hammarström

EDWARD MCWHINNEY: *Judicial review in the English-speaking world* [Toronto] & Lond. [1956]. XV, 201 sid. University of Toronto press & Oxford university press.

För första gången har lagprövningsrätten i det Brittiska samväldet blivit föremål för något, som kan kallas en monografisk behandling. Det är betecknande, att författaren är från Canada, d. v. s. det land som kanske kan sägas ha haft de största svårigheterna på detta område bland samväldets stater. Förf:s kritiska inställning mot lagprövningens tillämpning i samväldet är omiskännlig.

Förf. gör en distinktion mellan »direkt» och »indirekt» lagprövning. Den förstnämnda innebär ogiltigförklarande eller åsidosättande av en lag med hänvisning till författningsstridighet. Den senare är enbart en lagtolkning, som innebär, att domstolen med hänvisning till lagens lydelse anser sig kunna påstå, att lagstiftaren icke använt sin befogenhet i något speciellt avseende. I detta fall ifrågasätter alltså icke domstolen lagstiftarens befogenheter.

Det sistnämnda fallet skulle alltså kunna tillämpas även i moderlandet. Om man bortser från några kanske mera spetsfundiga än klara diskussioner av för den brittiske lagstiftaren bindande »högre» principer, som förf. också delvis uppmärksammar, hävdas ingen direkt prövningsrätt i England. Men det är en stor förtjänst hos förf., att han så klart fixerar vad han kanske mindre lyckligt betecknat som den indirekta prövning-

rätten. Redan Dicey betonade, att lagstiftningsarbetet kunde bli behäftat med svagheter. Under opinionens tryck kunde lätt principer och logik åsidosättas, särskilt som man kanske icke förfogade över erforderlig juridisk expertis. Slutsatsen måste då bli, att en lag, som befanns strida mot grundsatser i den hävdvunna domaregjorda rätten, av domstolarna tolkades så snävt som möjligt. Förf. ironiserar ofta över att domstolarnas vördnad för och åberopande av äldre prejudikat alltid varit kombinerade med en påtaglig förmåga att med sinnrika distinktioner av dessa prejudikat komma fram till tolkningar, som i själva verket alldeles avvika från föregångarnas. Då härtill kommer att man i samväldet och kanske alldeles särskilt i England icke tager hänsyn till vare sig förarbeten eller litteratur i domstolarna, gäller det för lagstiftaren att uttrycka sig alldeles särskilt klart, om icke domstolarna, all lagvördnad till trots, skall hindra realiserandet av lagstiftarens intentioner. Synpunkterna ha säkerligen intresse även i länder där lagprövningsrätten officiellt icke existerar.

Förf. tröttnar icke att upprepa, att de äldre dominions' författningar ofta äro produkter av en liberal era med ringa förståelse för den moderna statsmaktens problem och behov. Då härtill kommer, att domstolarnas ledamöter med förkärlek arbeta med en traditionell tolkningsmetod, som i främsta rummet tar sikte på föga vägledande prejudikat, måste resultatet bli otillfredsställande. Det antydes också — i försiktiga ordalag — att domstolsledamöternas hela miljö liksom common law-traditionen disponerar för konservatism. Man tolkar enligt förf. författningarna alltför formalistiskt utan hänsyn till deras politiska egenart. Samtidigt som domstolarna gärna betona sin ställning som rättens ödmjuka tjänare, vilkas enda uppgift är att »finna» rätten, ger man sig in på slutsatser med vidsträckt politisk, ekonomisk och social innebörd. Detta betyder lätt, att ståndpunkts-tagandet med åberopande av intetsägande prejudikat under den juridiska objektivitetens täckmantel blir subjektivt.

Förf. kritiserar också, att domstolarna utan vidare tillerkänt sig lagprövningsrätten. Den var väl motiverad i ett homogent imperium med ett dominerande moderland. Då gällde det, att rättsreglerna ute i väldet icke finge strida mot det brittiska parlamentets lagstiftning. Då olika delar av imperiet utvecklats till självstyrande dominions, borde befogenheten att åsidosätta lagstiftning som grundlagsstridig utan särskilt stadgande ej te sig som självklar.

Det är ett rikt och fascinerande fält, som förf. genomströvar, från homogena stater utan rättighetsförklaringar (Nya Zeeland, Ceylon) till förbundsstater med komplicerade kompetensregleringar mellan förbund och delstat (Australien, Canada) och t. o. m. med rättighetsförklaringar (Indien). Men överallt återfinnes institutet, ibland även grundlagsfäst. Den största omfattningen har det fått i Canada och Australien, den minsta i Ceylon och Nya Zeeland, vilket senare land förde ha förtjänat mer än förf:s korta omnämnande, som kontrasterar mot redovisningen för Ceylon. I Sydafrika och Pakistan har det under senaste år haft en brännande politisk aktualitet. Som en särskild förtjänst kan antecknas förf:s redovisning för utvecklingen i Indien, vilken är den första i sitt slag, som anm. observerat.

Lars Frykholm

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Årg. 15: 1958. H. 2. *Meinander, N.*, Finland efter devalveringen, s. 83—88. — *Montgomery, A.*, Remissdebatten, s. 89—94. — *Lindgren, G.*, Hur stora är försvarskostnaderna samhällsekonomiskt sett?, s. 108—13. — **H. 3.** *Montgomery, A.*, Planerad inflation — pensionsreformens innebörd?, s. 155—60. — *Hansen, B.*, Hur mäta det personliga sparandet?, s. 161—67. — *Jalakas, R.*, Konjunkturläget i Förenta staterna, s. 168—74. — **H. 4.** *Montgomery, A.*, Västeuropeisk frihandel, s. 235—41. — *Krogstrup, E.*, Bankerne og den mellemlange industrifinansiering i Danmark, s. 252—57. — *Zander, Å.*, Det engelska statliga exportkreditgarantisystemet, s. 258—65.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 60: 1958. Nr. 1. *Svennilson, I.*, Finanspolitik och budgetprognoser, s. 1—13.

Finsk tidskrift. T. 163—164: 1958. H. 1. *Törngren, R.*, Vid årsskiftet, s. 1—6. — **H. 2.** *Bruun, K.*, Presidentämbetets helgd, s. 49—50.

Landskommunernas tidskrift. Årg. 39: 1958. Nr. 2. *Hammarberg, C.*, Ändrade rättsgrundsatser i mantalsskrivningsfrågor, s. 127—30. — **Nr. 3.** *Nordin, S.-E.*, Kommunernas anslag till organisationer, s. 166—69. — **Nr. 4.** *Dahlström, H.*, Riktlinjer för åldringsvården, s. 250—58.

Liberal debatt. Årg. 11: 1958. Nr. 1. *Öhlin, E.*, Majoritetsval eller proportionella val, s. 1—3. — *Odenrick, F.*, Ekonomiska grundproblem i försvarsfrågan, s. 5—11. — *Sandström, R.*, Partiernas inre liv, s. 12—16. — **Nr. 2.** *Gellerman, O.*, Det onödiga valet, s. 37—39. — *Thimerdal, A.*, Pensioner och samhällsekonomi, s. 41—46. — *Balgård, M.*, Utnämningmakten och förvaltningens självständighet, s. 47—50. — *Sandström, R.*, Socialiseringstanken lever, s. 51—56.

Nordisk tidskrift. Årg. 34: 1958. H. 2. *Nilsson, S. S.*, Årsaksproblem i politisk historie, s. 65—73.

Nya Argus. Årg. 51: 1958. Nr. 1—2. *Hustich, I.*, Finlands politiska läge, s. 3—6. — **Nr. 5.** *Sipponen, K.*, Intressegrupperna som forskningsobjekt, s. 77—79. — **Nr. 7.** *Leppo, M.*, Var vår devalvering och dess »eftervård» rationellt planerade?, s. 108—10. — **Nr. 8.** *Allardt, E.*, Sociologien och de små grupperna, s. 123—25.

Politisk tidskrift. 1957—58. Nr. 5. *Petersson, T.*, Räcker det med robotbaser?, s. 141—44. — *Hamilton, G.*, Svenska försvarsproblem i atomåldern, s. 145—48. — **Nr. 6.** *Malm, B.*, Program och taktik i kontinentala socialdemokratien, s. 166—69. — *Svenning, C. E.*, Varför är Asien underutvecklat?, s. 169—72. — *Jonäng, B. O.*, Småbruksstödet, s. 182—84. — **Nr. 7.** *Strand, S. G.*, Ekonomisk handel ochandel, s. 199—202. — *Nordell, P. U.*, På båda sidor i Algeriet, s. 211—16.

Svensk tidskrift. Årg. 45: 1958. H. 2. *Peccator*, Justitiedepartementets markpolitiska provkök, s. 90—96. — *Örn, T.*, Latinamerika — ett underutvecklat eldorado, s. 97—105. — *Nyblom, E.*, Östblockets hjälp till underutvecklade länder, s. 106—114. — **H. 3.** Pension — och sedan?, s. 125—28. — *Murray, U.*, Oppositionen i det nya läget, s.

142—50. — *Fiscus*, Tysk skattereform, s. 151—55. — **H. 4—5.** *Örn, T.*, Det brittiska överhuset, s. 222—30. — *Berman, H. J.*, Socialistisk legalitet och rättsstaten, s. 231—36. — *Johansson, S.*, Den unga konservatismen, s. 248—55.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Årg. 50: 1958. Nr. 2. *Welinder, C.*, Markvärdestegringen ur kommunalsynpunkt, s. 39—45.

Sveriges landstings tidskrift. Årg. 45: 1958. H. 1. *Sachs, T.*, Landstingsvalkretsarna och landstingsmännens antal, s. 5—6.

Tiden. Årg. 50: 1958. Nr. 1. *Hansen, B.*, Budgetens balans, s. 5—12. — *Odhner, C.-E.*, Sätt sprått på debatten!, s. 13—18. — *Gustafson, T.*, Om forskning och undervisning i Ryssland inom fysiken, s. 22—32. — *Holler, K.*, Norsk syn på det ökonomiske samarbeidet, s. 33—39. — **Nr. 2.** *Olsson, B.*, Aktiv arbetsmarknadspolitik, s. 69—75. — *Lindblom, P.*, Vetenskapens perspektiv på samhället, s. 76—81. — *Renning, A.*, Avspänningens villkor, s. 86—90. — *Du Rietz, G.*, Sverige — fredsbasl, s. 96—98. — *Höglund, G.*, Arbetslöshet och enhetsfront, s. 99—106. — **Nr. 3.** *Dahländer, G.*, Massmedia i USA, s. 144—50. — *Alsterdal, A.*, Från klassparti till massparti, s. 151—55. — *Brolin, P.-E.*, Kan fromma och hedningar enas om att avskaffa statskyrkan?, s. 166—69. — **Nr. 4.** *Sandler, R.*, Nedrustning?, s. 199—209. — *Dahlström, H.*, Rättssäkerheten inom socialvården, s. 210—17. — *af Ugglas, C.*, Jordbruket och landsbygdens avfolkning, s. 231—38. — **Nr. 5.** *Strand, A.*, Bakgrunden till pensionsstriden, s. 260—68. — *Fagrell, G.*, Krig och moral i atomåldern, s. 269—72. — *Kellgren, N.*, Nordisk samverkan — Varför och för vad?, s. 273—80. — *Gustafsson, A.*, Kandidatnominering, s. 281—90.

Utrikespolitik. Årg. 13: 1958. Nr. 1. *Hirschfeldt, L.*, Mot en ny stormaktskonferens?, s. 1—6. — *Viklund, D.*, Macmillans första år, s. 11—19. — *Biörklund, E.*, Västmakternas storstrategi, s. 20—30. — **Nr. 2.** *Hirschfeldt, L.*, Dialogen fortsätter, s. 41—46. — *Örn, T.*, Planerna på en europeisk buffertz, s. 52—63. — *Johannesson, G.*, Det neutrala Burma, s. 64—70.

Internasjonal politikk. 1958. Nr. 1. *Sando, T.*, De Forente Nasjoners 12. hovedforsamling, s. 5—11. — *Omang, R.*, Norges frigjøring 1945, s. 16—18. — *Henriksen, H.*, George Kennan og den kalde krigen, s. 19—23. — **Nr. 2.** *Giverholt, H.*, Finland under Kekkonen, s. 33—37. — *Holland, A.*, Det Europeiske Økonomiske Fellesskap, s. 38—43. — *Storleer, L.*, Streiftog i fransk politikk, s. 44—47.

Nordisk administrativt tidsskrift. Årg. 38: 1957. H. 4. *Thomsen, C. L.*, Atomenergi-kommissionens første år, s. 295—312. — *Tennfjord, F.*, Mot en europeisk sosialpolitik, s. 313—25. — *Martensen-Larsen, F.*, Den administrative revolution, s. 343—53.

Nordisk tidsskrift for international ret og jus gentium. Vol. 27: 1957. Fasc. 3—4. *Lador-Lederer, J. J.*, Recognition — A historical stocktaking, s. 117—42. — *Undén, Ö.*, Alliansfriheten i terrorbalansens värld, s. 205—13. — *Aall, N.*, Nogle praktiske erfaringer fra mitt arbeid i de særlige domstoler i Shanghai, s. 214—23. — *Sundberg, J.*, Om lagarnas krig, s. 224—64.

Samtiden. 66. Årg.: 1957. H. 7. *Christensen, C. A. R.*, Tanker omkring valget, s. 449—61. — **H. 8.** *Mowinkel, J. L.*, Frankrike, Algerie og F.N., s. 471—82. — **H. 9.** *Groth, H.*, De vest-tyske valgene, s. 533—47. — *Andersen, A. B.*, Norsk arbeidsliv i et europeisk fellesmarked, s. 563—77.

Statsøkonomisk tidsskrift. 71. Årg.: 1957. H. 4. *Brofoss, E.*, Nordisk og europeisk økonomisk samarbeid, s. 257—78. — *Ihlen, J.*, Frihandelsområde: tollunion — Norges plass i bildet, s. 311—33.

Nationaløkonomisk tidsskrift. 95. Bind: 1957. H. 5—6. *Philip, K.*, Danmark mellem Norden og »De seks», s. 289—304. — *Kampmann, V.*, Statsfinanserne og kapitalmarkedet, s. 305—21.

Tidsskrift for rettsvitenskap. Årg. 70: 1957. H. 5. *Ross, A.*, Om såkaldt delegation af lovgivningsmagt, s. 372—418.

The American journal of sociology. Vol. 63: 1958. No. 4. *Hanson, R. C.*, Evidence and procedure characteristics of »reliable» propositions in social science, s. 357—70. — *Davis, J. A.*, On criteria for scale relationships, s. 371—80. — *Tiryakian, E. A.*, The prestige evaluation of occupations in an underdeveloped country: The Phillippines, s. 390—99. — *Constat, H.*, Max Weber's two conceptions of bureaucracy, s. 400—09. — **No. 5.** *Diamond, S.*, From organization to society: Virginia in the seventeenth century, s. 457—75. — *Hirsch, W.*, The image of the scientist in science fiction: A content analysis, s. 506—12. — *Adler, H. G.*, Ideas toward a sociology of the concentration camp, s. 513—22.

The American political science review. Vol. 51: 1957. No. 4. *Schattschneider, E. E.*, Intensity, visibility, direction and scope, s. 933—42. — *Leiserson, A.*, The place of parties in the study of politics, s. 943—54. — *Shuman, H. E.*, Senate rules and the civil rights bill: A case study, s. 955—75. — *Brown, B. E.*, Alcohol and politics in France, s. 976—94. — *Padgett, L. V.*, Mexico's one-party system: A re-evaluation, s. 995—1008. — *Hacker, A.*, Liberal democracy and social control, s. 1009—26.

American sociological review. Vol. 23: 1958. No. 1. *Schulze, R. O.*, The role of economic dominants in community power structure, s. 3—9. — *Abrahamson, E., Cutler, H. A., Kautz, R. W. and Mendleson, M.*, Social power and commitment: A theoretical statement, s. 15—22. — *Thompson, J. D. and McEwen, W. J.*, Organizational goals and environment: Goal-setting as an interaction process, s. 23—31. — **No. 2.** *Gibbs, J. P. and Martin, W. T.*, A theory of status integration and its relationship to suicide, s. 140—47. — *Robins, L. N. and O'Neal, P.*, Mortality, mobility and crime: Problem children thirty years later, s. 162—71. — *Cutright, P. and Rossi, P. H.*, Grass roots politicians and the vote, s. 171—79.

The annals of the American academy of political and social science. Vol. 315: 1958. *Keller, M.*, Alcoholism: Nature and extent of the problem, s. 1—11. — *Sapir, J. V.*, Social work and alcoholism, s. 125—32. — **Vol. 316: 1958.** *Davis, K.*, Recent population trends in the new world: An over-all view, s. 1—10. — *Brown, H.*, Life in the Americas during the next century, s. 11—17. — *Spengler, J. J.*, Issues and interests in American immigration policy, s. 43—51. — *Petersen, W.*, Internal migration and economic development in Northern America, s. 52—59.

The British journal of sociology. Vol. 9: 1958. No. 1. *Benidx, R. and Howton, F. F. W.*, Social mobility and the American business elite, II, s. 1—14. — *Mills, C. W.*, The structure of power in American society, s. 29—41. — *Stephenson, R. M.*, Stratification, education and occupational orientation: A parallel study and review, s. 42—52.

The Canadian journal of economics and political science. Vol. 24: 1958. No. 1. *Cole, A. H.*, Puzzles of the «Wealth of Nations», s. 1—8. — *Harris, J. S.*, Regional decentralization of government departments in Britain, s. 57—69.

Foreign affairs. Vol. 36: 1958. No. 3. *Acheson, D.*, The illusion of disengagement, s. 371—82. — *Kissinger, H. A.*, Missiles and the Western alliance, s. 383—400. — *The Marquess of Salisbury*, Anglo-American Shibboleths, s. 401—08. — *Millikan, M. F.* and *Rostow, W. W.*, Foreign aid: Next phase, s. 418—36. — *Thornycroft, P.*, The European idea, s. 472—79.

Harvard law review. Vol. 71: 1958. No. 3. *Jaffe, L. L.*, The right to judicial review, I, s. 401—37. — No. 4. *Hart, H. L. A.*, Positivism and the separation of law and morals, s. 593—629. — No. 5. *Jaffe, L. L.*, The right to judicial review, II, s. 769—814.

International affairs. Vol. 34: 1958. No. 2. *Bienkowski, W.*, The political and economic situation in Poland since october 1956, s. 137—44. — *Healey, D.*, The sputnik and Western defence, s. 145—56. — *Kirby, E. S.*, Economic planning and policy in communist China, s. 174—83.

The international and comparative law quarterly. Vol. 7: 1958. P. 1. *Benjamin, P.*, The work of the economic commission for Europe in the field of international commercial arbitration, s. 22—30. — *Snyder, E. A.* and *Bracht, H. W.*, Coexistence and international law, s. 54—71. — *Cooper, J. C.*, Flight-space and the satellites, s. 82—91. — P. 2. *Anderson, J. N. D.*, The Tunisian law of personal status, s. 262—79. — *Schwebel, E.*, Charter review and charter amendment — recent developments, s. 303—33.

Journal of the history of ideas. Vol. 19: 1958. No. 2. *Chambers, C. A.*, The belief in progress in twentieth-century America, s. 197—224. — *Wollheim, R.*, Democracy, s. 225—42.

The journal of modern history. Vol. 30: 1958. No. 1. *Hertzman, L.*, The founding of the German National people's party (DNVP), November, 1918—January, 1919, s. 24—36.

The journal of politics. Vol. 20: 1958. No. 1. *Arendt, H.*, Reflections on the Hungarian revolution, s. 5—43. — *Dragnich, A. N.*, Recent political developments in Yugoslavia, s. 114—26. — *Whiting, A. S.*, «Contradictions» in the Moscow-Peking axis, s. 127—61. — *Lenczowski, G.*, Evolution of Soviet policy toward the Middle East, s. 162—86. — *Overstreet, G. D.*, Soviet and communist policy in India, s. 187—202.

The political quarterly. Vol. 29: 1958. No. 2. *Schapiro, L.*, The nature of total power, s. 105—13. — *Mac Rae, D. G.*, Politics: Necessary and contingent, s. 124—32. — *Long, N.*, American business and American liberals, s. 166—77.

Political science quarterly. Vol. 73: 1958. No. 1. *Stern, F.*, Adenauer and a crisis in Weimar democracy, s. 1—27. — *Klein, S.*, Capitalism, socialism and the economic theories of Mao Tse-tung, s. 28—46. — *Allen, W. R.*, International trade theory, commercial policy and the economist, s. 47—56. — *Walker, H. Jr.*, The post-war commercial treaty program of the United States, s. 57—81. — *Reubens, B. G.*, Burr, Hamilton and the Manhattan company. Part II: Launching a bank, s. 100—25.

Political studies. Vol. 6: 1958. No. 1. *Plamenatz, J.* and *Sartori, G.*, Electoral studies and democratic theory, s. 1—15. — *Finer, S. E.*, The anonymous empire, s. 16—32. — *Rees, J. C.*, A phase in the development of Mill's Ideas on liberty, s. 33—44. — *Robinson, K.*, Constitutional reform in French tropical Africa, s. 45—69.

The review of politics. Vol. 20: 1958. No. 1. *Mazlish, B.*, The conservative revolution of Edmund Burke, s. 21—33. — *Frisch, M. J.*, John Marshall's philosophy of constitutional republicanism, s. 34—45. — *Allers, U. S.*, Rousseau's second discourse, s. 91—120.

Social forces. Vol. 36: 1958. No. 3. *Jacobi, J. E.* and *Walters, S. G.*, Social status and consumer choice, s. 209—14. — *Snyder, E. C.*, The supreme court as a small group, s. 232—38.

Social research. Vol. 24: 1957. No. 4. *Wald, H. P.*, A neglected dimension of fiscal policy, s. 379—94. — *Wagner, H. R.*, The cultural sovietization of East Germany, s. 395—426. — *White, H. B.*, The English Solomon: Francis Bacon on Henry VII, s. 457—81.

The Yale law journal. Vol. 67: 1957. No. 2. *Brown, E. J.*, The open economy: Justice Frankfurter and the position of the judiciary, s. 219—39. — **No. 3.** *Tripathi, P. K.*, Free speech in the Indian constitution: Background and prospect, s. 384—400.

L'année politique et économique. 31e année: 1958. No. 141. *Perroux, F.*, Le marché commun et la zone de libre échange, s. 10—15. — *Lavergne, B.*, Le drame Algérien, ou l'abberation de la double intransigeance française et musulmane, s. 16—30. — *Lavergne, B.*, Le projet de pacte méditerranéen, ou l'Algérie et le Sahara perdus par la IVe république, s. 69—75.

Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques. 36e année: 1958. No. 1. *Petitpierre, M.*, La Suisse et la coopération européenne, s. 5—11. — *Payot, R.*, L'O.N.U. et les martyrs hongrois, s. 34—35. — *Sottile, A.*, Où en est aujourd'hui la notion du «Délit politique» dans les états respectueux du droit, s. 36—42. — *de Hevesy, P.*, The United Nations and the British Commonwealth, s. 43—48.

Revue d'économie politique. 68e année: 1958. *Rueff, J.*, Une mutation dans les structures politiques: Le marché institutionnel des communautés européennes, s. 1—10. — *Allais, M.*, Fondements théoriques, perspectives et conditions d'un marché commun effectif, s. 56—99. — *Tinbergen, J.*, Les distorsions et leur correction, s. 256—63. — *Ohlin, B.*, Problèmes d'harmonisation et de coordination des politiques économiques et sociales, s. 264—90.

Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. 8e année: 1958. No. 29. *Diučić, K. M.*, Tito et Mihaïlovitch, s. 3—31. — *Silbert, A.*, Le camp des aspirants, II, s. 49—72. — **No. 30.** *Granet, M.*, «Défence de la France», s. 33—57. — *Villate, R.*, La bataille de Paris vue du P. C. Ile-de-France, s. 58—78.

Revue de l'Institut de sociologie. Année 1957. No. 4. *Roy, M.*, L'économétrie dans ses rapports avec l'orientation quantitative de la recherche scientifique, s. 507—12. — *Goldschmidt-Clermont, P.*, Groupements professionnels patronaux. Synthèse d'une étude, s. 531—49.

Revue française de science politique. Vol. 8: 1958. No. 1. *Morazé, C.*, Les français et la république, un an après, s. 5—12. — *Klatzmann, J.*, Comment votent les paysans français, s. 13—41. — *Rokkan, S.*, *Torgersen, U.*, *Valen, H.*, *Dupeux, G.*, Les élections norvégiennes du 7 octobre 1957, s. 73—94. — *MacRae, D. Jr.*, Une analyse factorielle

des préférences politiques, s. 95—109. — *Osgood, S. M.*, Charles Maurras et l'action française: état des travaux américains, s. 143—47. — *Chapsal, J.*, La France systématique, ou quelques études sur la France de la IVe république, s. 148—59.

Revue politique et parlementaire. 60e année: 1958. No. 675. *Devinal, P.*, L'autre danger, s. 99—103. — *Chatelain, J.*, La réforme constitutionnelle, s. 104—15. — *Coruet, P.*, L'aube se lève sur le Sahara. L'O.C.R.S. se met au travail, s. 116—21. — *Brunet, R.*, La France et le pétrole africain, s. 122—33. — **No. 676.** *de Felice, P.*, Le marché commun et l'évolution européenne, s. 196—201. — *Le Heuaff, A.*, La monnaie du marché commun, s. 202—07. — *Turot, P.*, Le financement de l'Europe, s. 208—14. — *Leger, J. A.*, Entente cordiale?, s. 224—28. — **No. 677.** *Pezel, E.*, Contre Hitler et la guerre: une mission secrète de l'ex-chancelier Wirth à Paris, s. 289—305. — *Chatelain, J.*, La réforme constitutionnelle, s. 318—25. — *Jouannet, G. P.*, La conférence afro-asiatique du Cairo d'après la presse de langue arabe, s. 345—53.

Archiv des öffentlichen Rechts. 82. Band: 1957. H. 4. *Küchenhoff, E.*, Ausdrückliches, stillschweigendes und ungeschriebenes Recht in der bundesstaatlichen Kompetenzverteilung. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Rechtsgewinnung und zum Verfassungsrecht der USA, s. 413—79. — *Merkl, A. J.*, War Österreich von 1938 bis 1945 Bestandteil des Deutschen Reiches?, s. 480—90.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 78. Jahrg.: 1958. H. 1. *Kofler, L.*, Das Prinzip der Arbeit in der Marxschen und in der Gehlenschen Anthropologie, s. 71—86. — **H. 2.** *Sperling, H.*, Die wirtschaftliche Struktur des Erwerbslebens der Bundesrepublik im internationalen Vergleich, s. 21—38.

Die Friedens-Warte. Bd. 54: 1957. Nr. 3. *Wehberg, H.*, Völkerrecht und Völkerfriede, s. 202—07. — *Schmitz, R.*, Der politische Weg zum Weltfrieden, 219—26.

Internationales Jahrbuch der Politik. 1956/57. Nr. 5—6. *Schreiber, W.*, Der Strukturwandel der industriellen Gesellschaft, s. 2—13. — *Kratz, T.*, Die soziale Programmatik der CDU, s. 19—26. — *Reymann, H.*, Die Sozialpolitik der Sozialdemokratie, s. 27—32.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 114. Band: 1958. H. 1. *Baerwald, F.*, Zur Systematik einer allgemeinen Theorie der Wirtschaftsentwicklung, s. 47—65. — *Werner, J.*, Das Verhältnis von Theorie und Geschichte bei Joseph A. Schumpeter, s. 99—118. — *Müller, V.*, Sozialnorm und soziales Wertbild, s. 119—29.

Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht. Band 8: 1957. H. 2. *Müller, H.*, Die Auswahl der Verfassungsrichter, s. 149—74.

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 6. Jahrg.: 1958. H. 1. *Roth, J. J.*, Sorel und die totalitären Systeme, s. 45—59. — *Doru, W. L.*, Die Debatte über die amerikanische Besatzungspolitik für Deutschland (1944 bis 1945), s. 60—77. — **H. 2.** *Pikart, E.*, Preussische Beamtenpolitik 1918—1933, s. 119—37. — *Lach, D. F.*, Die amerikanische Formosapolitik seit 1950, s. 151—64.

S.-O. L.

Universitätsbibliothek

22. OKT 1958

111111

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- DICKSON, HARALD, Vårt samhälles ekonomi. Sthlm 1958.
 FAALAND, JUST, Nordisk Tollunion og de europeiske Fellesmarkedsplaner. Chr. Michelsens Institut. Bergen 1958.
 FINE, TROELS, Dansk udenrigspolitik efter 1864. Aarhus 1958.
 FÜRST, PER-ERIK, Inddragning av »oförtjänt värdestegring». Utg. av Byrån för ekonomisk information. Sthlm 1958.
 GEIJER, ERLAND och SCHMIDT, FOLKE, Arbetsgivare och fackföreningsledare i domarsäte. Sthlm 1958.
 GELLERMAN, OLLE, Staten och jordbruket 1867—1918. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga fören. i Uppsala. 1958.
 HERLITZ, NILS, Nordisk offentlig rätt. I. Historisk inledning. Sthlm 1958.
 —, Nordisk offentlig rätt. II. Riksdagarna och tingen. Sthlm 1958.
 JERNDAL, JENS, Indonesien. Utrikespol. institutets broschyrserie 1958: 5. Sthlm 1958.
 KIRKPATRICK, EYRON M., Year of Crisis. Communist Propaganda Activities in 1956. New York 1957.
 LEONIDOV, A., Stalins korrespondens med Churchill och Roosevelt under krigsåren. Sthlm 1958.
 NYBLUM, ERIK, Sovjetunionen och de underutvecklade länderna. Utrikespol. institutets broschyrserie. 1958: 3. Sthlm 1958.
 REGNER, NILS, Svensk juridisk litteratur. Sthlm 1958.
 SCHMIDT, FOLKE, Kollektiv arbetsrätt. 3 uppl. Norstedt. Sthlm 1958.
 SKARD, SIGMUND, American studies in Europe. I och II. American Institute, University of Oslo. Oslo 1958.
 SOLOVEYCHICK, GEORGE, Benelux. Utrikespol. institutets broschyrserie 1958: 4. Sthlm 1958.
 UTTERSTRÖM, GUSTAF, Jordbrukets arbetare. Del I, del II. Tidens förlag, Sthlm 1957.
 WYLLER, THOMAS CHR., Nyordning og motstand. Organisasjonenes politiske rolle under okkupasjonen. Oslo 1958.
 ZEUTHEN, F., Videnskab og Velfærd i økonomisk Politik. Köpenhamn 1958.
 Utrikesfrågor — 1957. Aktstycken utg. av Kungl. Utrikesdepartementet. Ny serie I: C: 7. Sthlm 1958.
 Riksdagens revisorers berättelse — 1957 — ang. statsverket. Del II. Förklaringar. Sthlm 1958.
 Förenta Nationernas Generalförsamlings elvte möte samt tolvte möte. Aktstycken utg. av Kungl. Utrikesdepartementet. Ny serie I: A: 8. Sthlm 1958.
 Samhällets barnavård år 1956. Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1958.
 Statistisk årsbok för Norrköpings stad 1957. Norrköping 1958.
 Författningsutredningen. 1. Kandidatnominering vid andrakammarval (Lars Sköld). Sthlm 1958.
 Författningsutredningen. 2. Regeringsarbetet. Sthlm 1958.
 Kooperativ verksamhet 1956. Kommerskollegium. Sthlm 1958.
 International Conciliation. New York 1955.
 Befolkningsstatistik. Dödsorsaker. Finlands officiella statistik. Helsingfors 1958.
 Bostadsbyggandet 1954 och 1955. Kungl. Bostadsstyrelsen. Sthlm 1958.
 Europarådet 1957. Aktstycken från Kungl. utrikesdepartementet. Ny serie I: B: 7. Sthlm 1957.
 Historielärarnas förenings årsskrift 1957—1958. Uppsala 1958.
 Den nya pris- och kartellagstiftningen. Statens pris- och kartellnämnd. Sthlm 1958.
 Statistisk årsbok för Stockholms stad 1957. Sthlm 1958.
 Allmänna val i Stockholm 1956. Sthlm 1958.
 Stockholms stads hälsovård 1956. Sthlm 1958.

Fortlöpare nummer av följande tidskrifter:

- Allsvensk Samling, Balans, Bedriftsökonomen, Diakonen, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), Kommerciella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift för international Ret. (Kbhvn), Nya Argus, Samtid och Framtid, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statistisk Tidskrift, Statsøkonomisk Tidskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidskrift för Rettsvitenskap, Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Ökonomi og Politik, Nordisk Kontakt, Pris- och Kartellfrågor, Conflict resolution.

Henrik Sjöbring

STRUKTUR och UTVECKLING

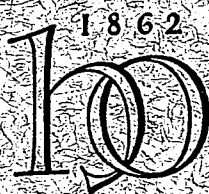
En personlighetsteori

«ett stort panorama över psykologins flesta huvudfrågor ...
nya iakttagelser i ämnen, över vilka det skrivits ton-av-böcker ...
en ny terminologi, som kastar ljus över sakerna.»

Professor John Landquist i Aftonbladet

20:—, inb. 25:—

GLEERUPS

Håkan Ohlssons Boktryckeri

FOLKE LINDBERG

Den svenska utrikespolitikens historia

Band III: 4. 1872—1914

Inte minst den konstitutionella och parlamentariska utvecklingens inverkan på utrikespolitikens bedrivande belyses i detta verk, om vilket professor Sten Carlsson i sin anmälan i Svenska Dagbladet (14.5.1958) skrev

«Svensk historisk litteratur har fått ett nytt standardverk som lägger en grund för fortsatt forskning.»

Hft. 27:—, inb. 33:—

NORSTEDTS